

BOREC

1972

**Proletarske enote na Slovenskem
Spomini na peto grupo odredov in na roško ofenzivo
Koroški Slovenci med anšlusom in napadom na
Jugoslavijo**

6/7

**Krušejev Job, zadnji slovenski konj v Celovcu
Osvoboditev Loške doline
Slovenska partizanska književnost
Lojze Šušmelj**

revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij
Ustanovitelj revije: glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Rudi Janhuba, Ljuba Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Radko Polič, Tone Svetina, Crt Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj

Uredniški odbor: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Ljuba Jakše, Radko Polič (predsednik), Crt Šinkovec (gl. in odg. urednik) in Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10
Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Vsebina

- 321 **Franci Strle:** Proletarske enote na Slovenskem
- 328 **Črtomir Šinkovec:** Bombniki nad vasjo (1944), pesem
- 329 **Lado Ambrožič-Novljan:** Spomini na peto grupo odredov in na roško ofenzivo
- 340 **Lojze Krakar:** Upokojeni zločinci, pesem
- 340 **Lojze Krakar:** Za dobro žetev, pesem
- 341 **Tone Zorn:** Koroški Slovenci med anšlusom in napadom na Jugoslavijo
- 352 **Lojze Krakar:** Spomenik padlim, pesem
- 352 **Andrej Kokot:** Danes, pesem
- 353 **Janko Messner:** Krušejev Job, zadnji slovenski konj v Celovcu
- 356 **Branko Žužek:** Nemoč, pesem
- 357 **Anton Avsec:** Osvoboditev Loške doline
- 366 **Benjamin Gracer:** Človeku, pesem
- 366 **Lojze Krakar:** Razvoj turizma, pesem
- 367 **Drago Suhi:** K partizanom iz Novega mesta
- 374 **Poslednje pismo Toneta Cufarja**
- 375 **Drago Suhi:** Beli krvniki na delu
- 379 **Emil Cesar:** Slovenska partizanska književnost do septembra 1943
- 391 **Luu Trong Lu:** Dekle z reke Gianh, pesem, iz vietnamske odporiške lirike prevedel Ivan Minatti
- 393 **Maks Burgar:** Ob tridesetletnici ustanovitve partizanskih zvez
- 398 **Lojze Krakar:** Civilizacija, pesem
- 399 **Matevž Hace:** Obisk pri partizanskem stražarju
- 405 **Pavla Rovn-Jana:** Oživljeno poslanstvo

Likovna umetnost

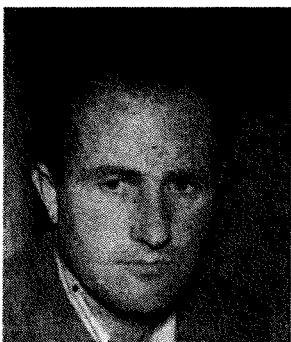
- 409 **Stane Kumar:** Lojze Šušmelj

Književnost — ocene

- 413 **Slavko Rupel:** Veliki atlas sveta
- 413 **Slavko Rupel:** Slobodan Novak: Dišave, zlato in kadilo
- 414 **Slavko Rupel:** Tone Partljič: Jalovost
- 415 **Slavko Rupel:** Jože Felc: Dobro jutro, svoboda
- 416 Prejeli smo v oceno

Posnetek na naslovni strani, Partizanska brigada na pohodu, je iz fotoarhiva Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 35 dinarjev, polletna 17,50 dinarja. Posamezna številka 3 dinarje. Tisk: Ljudska pravica v Ljubljani.

D. 6.12

100.2. 1256/20

Zgodovina

Proletarske enote na Slovenskem

NOB

Franci Strle

Proletarske enote so v razvoju slovenske partizanske vojske enkratni pojav, omejen na čas med 24. aprilom in 11. avgustom 1942 ter na Notranjsko in Dolenjsko. Pojavile so se v času, ki ga poznamo pod pojmom »čudovita partizanska pomlad« in za katerega je značilen nastanek prvega osvobojenega ozemlja na področju južno od Ljubljane, rastle pa so organsko od proletarske udarne patrolje prek čete z enakim imenom do 1. (slovenskega) proletarskega udarnega bataljona »Toneta Tomšiča« ter privedle do ustanovitve prve slovenske brigade, ki je z imenom herojskega vzornika obstajala do konca vojne in še po njej, bila pa je edina, ki je vsaj v prvih 26 dneh nosila naziv »proletarska«. Da se je častna označba »proletarska« morala umakniti iz zgodovine slovenske partizanske vojske, so bile krive posebne, še ne ustaljene politične razmere v Osvobodilni fronti in politično zelo občutljive razmere na Slovenskem sploh in pomanjkljive zveze, ki so bile boljše s kominternom kot z vrhovnim štabom NOV in PO Jugoslavije. So pa proletarske enote na Slovenskem zunanji odsev dejstva, da je slovensko partizansko vojsko praktično ustvarila Komunistična partija Slovenije.

Prvič se častna označba »proletarska« pojavi na Slovenskem 24. aprila 1942, ko je bila z naredbo štaba III. grupe slovenskih partizanskih odredov Dakijeva leteča patrolja zaradi posebne hrabrosti in požrtvovalnosti preimenovana v proletarsko udarno patroljo in podrejena neposredno štabu III. grupe odredov. Borcem proletarske udarne patrolje se s to naredbo dovoljuje nositi na pokrivalu kot znak proletarsko rdečo zvezdo z vtkanim srpom in kladivom rumene barve, namesto splošno uvedenega partizanskega znaka. Častno označbo »proletarsko« je uvedel dr. Aleš Bebler, takratni politični komisar III. grupe odredov, ki se je podpisoval z ilegalnim imenom Anton Hartman, pozneje pa tudi z imeni Andrej Tratnik in Primož, in ki je dal tudi pobudo za ustanovitev leteče patrolje. Ta je nastala v drugi polovici marca 1942 na Travnji gori in je v začetku štela 12 borcev na smučeh, oboroženih z enim puškomitraljezom, z bombami in puškami, vsak borec pa je imel tudi pištolo. Njen komandir je bil Stanko Semič-Daki.

V svoji najnovejši knjigi navaja Daki 22. marec 1942 kot datum nastanka leteče patrolje. In sicer pravi, da je dal dr. Aleš Bebler nalog za ustanovitev »leteče« patrolje dva dni po tistem, ko sta se 3. in 4. četa Šercerjevega bataljona po italijanskem napadu na Mokrcu združili s 1. in 2. četo na Travnji gori. Italijani so partizane na Mokrcu po lastnih virih napadli 18. marca, torej sta 3. in 4. četa mogli priti na Travno goro šele 19. marca 1942 in ne 17. marca, kot piše Daki. Daki pravi, da je

polbataljon potem tri dni počival, čez dva dni pa je nadzor nad Šercerjevim bataljonom prevzel dr. Aleš Bebler, zato bi utegnil biti 22. marec 1942 pravi datum nastanka Dakijeve leteče patrulje, četudi se je Daki pri nekaterih datumih zmotil. No, važno je, da je »leteča« patrulja takoj krenila na področje Mokrca in da je izvedla vrsto sijajnih akcij. Ti uspehi so ji prinesli častno označbo »proletarska«, kar smo omenili že prej. Datum o tem, kdaj se je preimenovala v proletarsko, pa ni sporen, ker je osnutek ustrezne naredbe ohranjen. To se je zgodilo 24. aprila 1942. Komaj pet dni kasneje, 29. aprila 1942, se s prav tako naredbo v okviru III. grupe odredov ustanovi proletarska udarna četa. »V vseh četah III. grupe odredov,« je rečeno v naredbi, »naj se pred zborom objavi formiranje te čete, ki bo dobila najtežje operacijske naloge, in pozove moštvo na prostovoljne prijave. Iz prijavljenih naj komandanti in komisarji čet izločijo nezanesljive in slabe borce, spisek ostalih pa pošljejo nadrejenemu štabu. V spiskih naj bodo tile podatki: ime in priimek, event. partizansko ime, starost, poklic, poklic staršev, premoženjsko stanje rodbine, karakteristika borca (sposobnost za funkcije, hrabrost itd.).«

Iz vsebine te naredbe je očitno prizadevanje, da bi bile proletarske enote tudi v resnici sestavljene iz delavcev-proletarcev. V praksi pa se to ni uveljavilo, ker je Daki pri izboru borcev večjo pozornost posvečal hrabrosti. Največ je bilo v njej kmetov in študentov. Proletarska udarna patrulja je v proletarsko udarno četo prerasla postopoma in organsko, in že v aprilu se je okrepila na 30 borcev. Prav verjetno je, da jo je Daki preimenoval v četo, še preden je za to dobil ustrezno naredbo višjega štaba in da se je o ustanovitvi proletarske udarne čete pogovarjal z Ivanom Jakičem-Jerinom še meseca aprila. Nikakor pa naredba o ustanovitvi proletarske udarne čete ni mogla biti prebrana pred borci 25. aprila, ker je bila napisana šele 29. aprila 1942. Daki pravi, da je takrat, ko so prišli kurirji s to naredbo, zapadlo 10 do 20 cm snega. Ta sneg pa ni zapadel 25. aprila, ampak šele 3. maja 1942.

Proletarska udarna četa je štela 46 izbranih borcev, ki so bili oboroženi s 6 puškomitraljezi, s puškami, z bombami in pištolami. Komandir čete je bil Stanko Semič-Daki, namestnik komandirja pa Jože Kamnikar-Arti. Z Mačkovca se je premaknila v bližino Zapotoka, kjer je s svojim odločnim nastopom najprej preprečila vdor italijanske kolone na Golo, nato pa 15. maja 1942 obračunala s karabinjersko patruljo v Želimljah.

Četa je tedaj taborila nad Sarskim. 15. maja 1942 je šel Zdravko Prebil-Abi s svojim vodom v Želimlje po hrano. Vod sta na konjih spremljala namestnik komandirja čete Jože Kamnikar-Arti in Suljo. V Želimljah sta naletela na 8 karabinjerjev z Iga v spremstvu enega bivšega jugoslovanskega orožnika. Ker karabinjerska patrulja drugih borcev proletarske udarne čete ni opazila, je skušala Artija in Sulja ujeti, medtem pa se je bil vod že razvrstil za napad. Karabinjerji so se zabili v neko hišo, po drugem jurišu Abijevega voda pa so se morali vdati. Po zaslišanju ujetnikov je bilo ugotovljeno, da je v karabinjerski postaji na Igu le še 5 karabinjerjev in 1 orožnik z dvema težkima mitraljezoma. Jože Kamnikar-Arti je nato takoj s celo četo krenil v napad na Ig. Toda medtem je karabinjerjem na Ig že prišla pomoč iz Ljubljane. Arti je vseeno napadel. Po vztrajnih napadih mu je uspelo vdreti v hišo in v postojanko zagnati bombo, nakar so se Italijani umaknili.

To se je zgodilo 16. maja 1942. Partizani so zasedli vse vasi na Barju. Tako je po zaslugi proletarske udarne čete in 1. bataljona »Ljube Šercerja« (notranjskega odreda) nastalo osvobodeno ozemlje na južnem predverju Ljubljane, na Barju, ki je segalo od Preserja na zahodu do Škofljice na vzhodu. Na tej črti se je izoblikovala prava partizanska fronta, na kateri so se borili 1. bataljon »Ljube Šercerja« in proletarska udarna četa. Boji so trajali do 23. maja in so pokazali popolno nemoč Italijanov. Ti so Ig sicer ponovno zavzeli, umakniti pa so se morali s Turjaka. Zaradi tega se je začel nagel priliv v proletarsko udarno četo, ki preraste v 5. bataljon notranjskega odreda. Ta se v operacijskem dnevniku 1. bataljona »Ljuba Šercerja« omenja že 23. maja 1942 rekoč, da je bila tega dne po ukazu III. grupe odredov do-

»Tovariši partizani! Ne bomo vam govorili spodbujajočih besedi. Vemo, hrabro-sti vam ne manjka! Le to: tovariši par-tizani, naš duh vas spremlja vsepovsod, v vseh vaših bojih smo z vami, z vami tr-pimo, z vami bijemo boj s sovražnikom in še naši grobovi vas bodo podpirali v velikem boju, ki ga bijete in ki se ne more končati drugače kakor s popolno zmago!« Iz pisma slovenskim partiza-nom, ki ga je pisal iz fašističnih zaporov tik pred svojo mučeniško smrtjo organi-zacijski sekretar KP Slovenije Tone Tomšič

tedanja 5. četa 1. bataljona vključena v 5. bataljon notranjskega odreda, ki ima najprej 4 čete, že 3. junija 1942 pa je omenjena tudi 5. četa. Komandant 5. bataljona notranjskega odreda je bil Stanko Semič-Daki, politični komisar pa Franc Kramar-Šimen. Daki pravi, da je imel bataljon tudi posebno letečo patroljo z 8 motocikli ter konjeniški vod s 15 konji, za hitro prevažanje enot pa so imeli tudi dva avtobusa.

Peti bataljon notranjskega odreda je razširil svoje delovanje zlasti proti jugo-vzhodu. Blizu Roba je imel več bojev, ki so privedli do osvoboditve Sodražice. Takrat pa je bila na vidiku že ustanovitev nove proletarske udarne enote, ki dobi ime po Tonetu Tomšiču.

PRVI SLOVENSKI PROLETARSKI UDARNI BATALJON TONETA TOMŠIČA

Enaindvajsetega maja 1942 je bil v Gramozni jami pri Ljubljani ustreljen orga-nizacijski sekretar CK ZKS Tone Tomšič, ki ga je italijanski policiji uspelo ujeti s pomočjo gestapa že decembra 1941. Po tem zločinu italijanskih okupatorjev je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet že dan pozneje najavilo veliko napa-dalno kampanjo slovenskih partizanov pod geslom: »Maščujmo Toneta Tomšiča!« Hkrati ali nekaj dni pozneje je to poveljstvo izdalo tudi naredbo o osnovanju prve-

ga (slovenskega) proletarskega udarnega bataljona »Toneta Tomšiča«, ki naj se dopolnjuje z najbolj hrabrimi borci, predvsem iz vrst delavcev. Osnovanje 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona je bilo zaupano štabu III. grupe odredov. Z naredbo operacijskega štaba slovenskih partizanskih čet št. 1 z dne 1. junija 1942 pa je že tudi določeno, kako naj se prvi proletarski udarni bataljon »Toneta Tomšiča« organizira. Namreč na ta način, da se iz 5. bataljona notranjskega odreda izloči najboljša četa, katere sestav naj se izboljša z najboljšimi borci iz drugih čet istega bataljona. Prav tako naj se izloči najboljša četa iz dotedanega 1. bataljona notranjskega odreda (bataljon Ljuba Šercerja) kot druga četa proletarskega udarnega bataljona.

O tem, kdaj je prvi del te naredbe uresničil Stanko Semič-Daki, ni pisanih virov. Vsekakor je 1. proletarski udarni bataljon »Toneta Tomšiča« začel nastajati 9. junija 1942, zakaj 5. bataljon notranjskega odreda je imel tega dne namesto Dakija že novega komandanta — to je bil Anton Nemec-Srečko. Točno pa vemo, da je Tone Vidmar (Luka Suhodolc) s 70 izbranimi možmi, oboroženimi s 3 puškomitraljezi, krenil 10. junija 1942 na Rob v proletarski udarni bataljon, s tem da je poveljstvo nad 1. bataljonom notranjskega odreda (bataljon Ljuba Šercerja) že 9. junija 1942 izročil Alojzu Popku-Vandku. Luko sem vprašal, če je morda poveljstvo nad bataljonom Ljuba Šercerja izročil Vandku zaradi tega, da bi prevzel kako vodilno mesto v proletarskem udarnem bataljonu, pa je zanikal, češ da se je v bataljon prijavil zaradi tega, ker je bil delavec, in delavci naj bi sestavljali ta bataljon.

Lukov dnevnik nam posredno tudi pove, kdaj natančno je bil 1. (slovenski) proletarski bataljon »Toneta Tomšiča« ustanovljen. Beležka za 12. junij namreč pravi: »Proletarski bat. odšel iz Zapotoka na novi položaj ...«

Zbiranje borcev za 1. (slovenski) proletarski udarni bataljon »Toneta Tomšiča« s prihodom Lukove skupine ni bilo zaključeno. Tako je Ivan Lamovšek-Runo kot mitraljezec, ki je bil v zasedi pri Iški vasi, s skupino osmih borcev odšel v štab bataljona Ljuba Šercerja, komandant Vandek pa jih je od tam poslal na Rob. Na Robu je bila javka, od tam pa napeljana telefonska zveza do Zapotoka. Ko se je Runo s tovariši javil na Robu, je telefonist takoj sporočil na Zapotok prihod te zaostale skupine, nakar je bilo rečeno, naj skupina krene na Zapotok. Tja so prišli že po uradni ustanovitvi bataljona, dobili so samo še nekaj hrane in takoj krenili na pohod proti Muljavi. Edvard Podlogar pravi, da je bil 1. proletarski udarni bataljon ustanovljen na Zapotoku oziroma na robu gozda pred zapotoško šolo. Pred zbranimi borci je govoril Janez Hribar-Tone Pogačnik, takratni politični komisar notranjskega odreda, doma iz Loža. V svojem govoru je orisal revolucionarno podobo Toneta Tomšiča, pa tudi označil pomen ustanovitve 1. (slovenskega) proletarskega udarnega bataljona »Toneta Tomšiča«. Po tem govoru so bili borci znova pozvani, da kot prostovoljci vstopijo v ta bataljon. Takoj nato jim je bila razdeljena suha hrana in še sredi dneva so krenili proti Rašici z razvito rdečo zastavo, ki jo je nosila Pepca iz Loškega potoka, edina ženska v bataljonu. Ker sta mi kar dva tovariša zatrdila, da je bataljon krenil proti Muljavi takoj po ustanovitvi, torej še iste dne, lahko zapišem, da je bil 1. proletarski udarni bataljon »Toneta Tomšiča« ustanovljen na Zapotoku 12. junija 1942 in se to ni zgodilo 14. junija pri Ambrusu.

Daki v svojih spominih namreč piše, da je proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča odšel proti Muljavi in Višnji gori v že urejeni sestavi, in kakšne formalne ustanovitve v Ambrusu sploh ne omenja. Plošča v Ambrusu je plod čiste pomote.

Daki piše, da so v novi proletarski bataljon »Toneta Tomšiča« prišli borci proletarske udarne čete z vsem svojim orožjem in z vsemi osmimi puškomitraljezi, razen njih pa še Turjačani (turjaška četa). Daki pa povsem zanemarja četo, ki jo je iz bataljona Ljuba Šercerja pripeljal Tone Vidmar-Luka Suhodolc, njen komandir pa je bil Franc Mikuz-Volk. Zato je bataljon najbrž štel precej več borcev, kot to navaja Daki.

Stane Semič-Daki, prvi komandant 1. slovenskega proletarskega bataljona »Tone Tomšič« in namestnik komandanta istoimenske brigade

Kot vemo, je komandant 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona »Toneta Tomšiča« postal Stanko Semič-Daki. Za političnega komisarja je bil imenovan Alojz Založnik-Nikola, dotedanji politični komisar 2. bataljona notranjskega odreda (kočevski bataljon), ki se je proletarcem priključil šele na področju Muljave. Tako Daki kot Nikola trdita, da je imel bataljon že v začetku tri čete. Edvard Podlogar nasprotno meni, da sta bili v začetku samo dve in navaja tudi poveljstvi obeh čet. Komandir 1. čete je bil spočetka Ivan Sojar-Niko, ki ga je pri sv. Duhu pri Polževem ubila strela. Za njim je četno poveljstvo prevzel Albin Dolščak, politični komisar čete pa je bil Edvard Podlogar. Komandir 2. čete je bil spočetka Franc Mikuž-Volk, za njim pa Zvone Slak-Tilen, politični komisar te čete pa je bil Janez Kožar-Prajer.

Pred odhodom iz Zapotoka so borci novoustanovljenega proletarskega bataljona dobili nove kape triglavke, ki so jim jih pripravila zapotoška dekleta. Izdelale so tudi rdečo zastavo, ki je bila res lepa. Po blago za zastavo je ena od deklet morala iti v Ljubljano, kar je bilo zelo nevarno. Za popotnjo pa so borci dobili kruh.

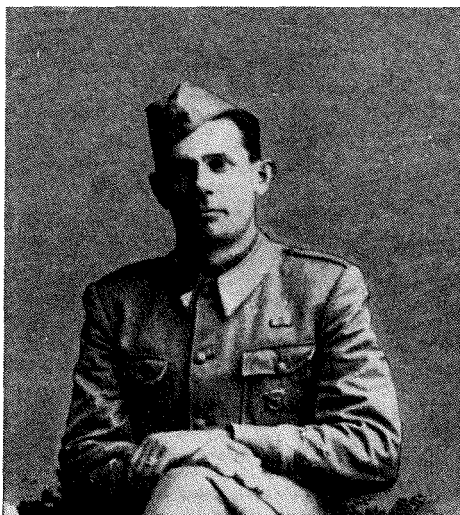
Iz Zapotoka je 1. proletarski udarni bataljon »Toneta Tomšiča« krenil čez Čretež in mimo Turjaka, od tam pa mimo vasi Staro Apno proti Krki. V predhodnici je bil mitraljezec Bogdan Marčenko-Tiger. Skozi vas Krko je bataljon korakal v koloni po eden in z velikimi razmaki ter blizu vasi Znojile prišel v štab II. grupe odredov. Poveljstvo slovenskih partizanskih čet je namreč ukazalo, da mora bataljon zasesti položaje II. grupe odredov in jo nadomestiti na operacijskem področju od Muljave prek Polževega in Stične do Radohove vasi, zakaj II. grupa odredov bi morala oditi na Štajersko. Varovanje Suhe krajine s te smeri je bilo zelo važno, zakaj v vasi Tisovec pri Strugah in pozneje na Novem Bregu se je tedaj zadrževal izvršni odbor OF, v Ambrusu in Starem Logu pa so tudi bile važne postojanke slovenske partizanske vojske.

Prvi slovenski proletarski udarni bataljon »Toneta Tomšiča« ni mogel zamenjati vseh enot II. grupe odredov, ker je bil številčno v primerjavi z II. grupo preslaboten. Zasedel je predvsem položaje Šiškovskega bataljona na Polževem. S Polževega je bataljon nadzoroval področje od Grosupljega prek Lipoglava, Police, Višnje gore do Stične in Radohove vasi. Postavljal je zasede, napadal promet na cesti in železniški progi, ki vodita iz Ljubljane proti Novemu mestu. Manjših spopadov je bilo veliko, Daki pa piše tudi o izpadu 800 Italijanov iz Stične proti Muljavi, ki pa jih je bataljon zavrnil s spretnim manevriranjem in z odločnimi napadi iz več smeri. Nekaj dni pozneje je posebna udarna skupina, ki jo je vodil Bogdan Marčenko-Tiger, vdrla čez žične ovire v Višnjo goro ter napadla italijanske vojake, ki so gledali kinopredstavo na prostem. Nadalje je bataljon napadel železniški viadukt med žalno in Višnjo goro, ki pa zaradi pomanjkanja razstreliva in zaradi prihoda italijanskih okrepitev ni uspel.

Na Polževem sta se bataljonu priključila zdravnika dr. Frane Novak-Luka in dr. Marjan Južnič-Niko. Omeniti pa moramo, da je bataljon imel tudi pisarja, ki so ga s partizanskim imenom klicali Krški. V čas bivanja na Polževem sodijo tudi Dakijeva prizadevanja, da bi bataljon številčno okrepil. Že tri dni po ustanovitvi bataljona in kar 15 dni za prvo tako naredbo je operacijski štab glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet 15. junija 1942 izdal naredbo, ki pravi, da se prvi proletarski udarni bataljon »Toneta Tomšiča« okrepi tudi iz čet dolenskega odreda, in sicer z najboljšim vodom iz 2. bataljona in najboljšim vodom iz 4. bataljona dolenskega odreda. Oba voda morata po številu moštva in po oborožitvi sestavljati polnovredno četo. Kdaj se je ta naredba uresničila, še ni znano. Daki tega sploh ne omenja, pač pa mi je Alojz Založnik-Nikola potrdil, da jim je dolenski odred borce zares pošiljal, pa Daki ni bil zadovoljen z njimi, češ da mu pošiljajo škart. Po nekaterih spominskih drobcih je mogoče sklepati, da se je 1. (slovenski) proletarski udarni bataljon »Toneta Tomšiča« okrepil z zahtevanimi izbranimi borci dolenskega odreda šele po prihodu v Ambrus. To pa se je moglo zgoditi šele 7. julija 1942 ali celo kak dan pozneje.

V Laze pri Ambrusu pride 1. (slovenski) proletarski udarni bataljon šele po hajki, ki so jo enote 51. in 52. pehotnega polka iz 105. legije črnosrajčnikov začele 7. julija 1942 na področju Muljave. V tej hajki so imeli Italijani hude izgube, bataljon pa se je proti Ambrusu prebil po skupinah in je bil deloma razpršen, a je utrpel le manjše izgube. V Lazah pri Ambrusu je proletarce obiskal Boris Kidrič. Čez dva dni, ko so na pokopališču v Ambrusu pokopali padlega borca Kanalčka, je proletarski udarni bataljon obiskal tudi komandant glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franc Leskošek-Luka in Dakiju povedal, da namerava glavno poveljstvo ustanoviti proletarsko udarno brigado »Toneta Tomšiča«, katere jedro bi bil Dakijev bataljon z enakim imenom. V resnici je bila ta naredba glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v veljavi že od 30. junija 1942, tekla pa so tudi zadnje priprave za ustanovitev brigade. Očitno je bilo 1. proletarskemu udarnemu bataljonu »Toneta Tomšiča« prav s tem namenom odrejeno novočasno operacijsko področje na ožjem prostoru Suhe krajine, ki so ga sicer varovale enote dolenskega odreda. V dogovoru s komandantom dolenskega odreda Martinovim je Daki s 1. četo okrepil Efenkovo četo na položajih pri Zagradcu, s 3. četo enote Dušana Švare-Duleta v predelu Kompolj in Strug, 2. četo pa usmeril proti Žužemberku. Daki pa ne bi bil Daki, če bi enote proletarskega bataljona pustil mirovati na položajih, pa se je pripetilo celo to, da je zaradi svoje bojevite vneme s svojim proletarskim udarnim bataljonom zamudil slovesno ustanovitev brigade.

Odločilno za to je bilo srečanje z Ivanom Kovačičem-Efenko in z Efenkovo četo, ki po bojevitosti ni prav nič zaostajala za borci 1. proletarskega udarnega bataljona »Toneta Tomšiča«, predvsem pa je k temu pripomogla velika zmaga Suljove čete proletarskega bataljona in Efenkove čete med Marinčo vasjo in Lesami 16. julija 1942, ko sta porazili 105. legijo črnosrajčnikov, ki je bila na poti iz Krke v Zagra-

Alojz Založnik-Nikola, politkomisar 1. slovenskega proletarskega bataljona »Tone Tomšič« in prvi komandant 2. bataljona 1. slovenske proletarske udarne brigade »Tone Tomšič«, kot komandant zaščitnih enot glavnega štaba 1944

dec. Po partizanskih poročilih so fašisti utrpeli več kot 80 mrtvih, po italijanskem viru pa 4 oficirje in podoficirje ter 15 vojakov, 2 oficirja in 12 vojakov pa je bilo ranjenih. Daki je na položaje obeh čet odšel že dan prej, 15. julija 1942, tako ga kurirji in patrulje niso mogle najti, da bi mu izročile ukaz o koncentraciji bataljona v Ambrusu za slovesno ustanovitev 1. slovenske proletarske udarne brigade »Toneta Tomšiča«.

Daki piše, da so Italijani tedaj zapustili Žužemberk. Daki in Efenka, ki sta najprej nameravala Žužemberk zavzeti, sta usmerila svoje enote proti Soteski. Od političnih aktivistov s tega področja sta dobila podatke, da bi bilo mogoče grad Sotesko napasti in ga zavzeti, pa sta na lastno pobudo začela pripravljati napad. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet za te Dakijeve in Efenkine namene ni vedelo, vedelo pa tudi ni, kje se Daki s proletarskim bataljonom nahaja.

(Konec prihodnjič)

Bombniki nad vasjo (1944)

Črtomir Šinkovec

*V cvetočih lipah šum čebel,
svetle se gaji mladih brez.*

*Tišino jutra ubil je strel,
zalaja v bregu mitraljez.*

*Zarjove z juga sedem štuk —
omahnil je orač čez plug.*

*Ljudje kriče: »Kaj bo, kaj bo!«
»Ne bojte se!« tolaži ded.*

*V bobnečo vihro nad vasjo
strme od groze brez besed.*

*Odpre kot pekel se nebo —
švist bomb in dež ognjen in dim.*

*Zajokal je nekje otrok —
o, mati, mati skrij se z njim!*

*In ko je utihnilo nebo
in ko hiš petdeset gori:*

*ni matere nikjer bilo
in zibelke z otrokom ni ...*

Zgodovina

NOB

Spomini na peto grupo odredov in na roško ofenzivo

Lado Ambrožič-Novljan

Italijani so 16. julija 1942 začeli veliko ofenzivo v Ljubljanski pokrajini. Analiza odnosov sil v tej ofenzivi nam govori o velikih težavah, v katere je tedaj zašla italijanska okupacijska vojska in o vseh materialnih in moralnih posledicah, ki jih je osvobodilnemu gibanju povzročil ogromen val vojnega potenciala moderno oborožene italijanske armade. Italijani so precenjevali moč partizanske vojske, pa je zato na italijanski strani sodelovalo v ofenzivi okoli 80.000 mož. Partizanska vojska je z zalednimi enotami štela največ 4000 ljudi. Odnos žive sile 1:20 je zgovoren dokaz, da je spomladanska partizanska ofenziva trdo pritisnila okupatorja ob tla in da so pod vplivom nepravilne ocene poslali v boj na majhnem ozemlju Ljubljanske pokrajine kar 5 divizij. Če preračunamo odnos sil v ognjeni moči obeh strani, potem je italijanska premoč še bolj izrazita.*

Ko je ta ogromna množica vojakov in vojnega materiala udarila na Krim, so se partizani sicer hrabro upirali, vendar je pod pritiskom premoči začel v njihove vrste pronicati moralni razkroj. Demoralizacija in paničarstvo sta redna spremljevalca v boju še nepreizkušenih čet.

Ko so divjali na Notranjskem in v okolici Krima ter Mokreca hudi boji, je teklo življenje na ozemlju V. grupe odredov normalno naprej, kot da se nič posebnega ne dogaja. Le polagoma so se vtihotapljale na osvobojeno ozemlje vesti o silni premoči sovražnika, o njegovi krutosti, o delnem razsulu nekaterih partizanskih čet, o predajanju partizanov, o dezertiranju prisilno mobiliziranih, o požiganju vasi, streljanju prebivalstva in deportacijah.

V drugi polovici julija 1942 sem zapustil mesto političnega aktivista novomeškega okrožja ter odšel v V. grupo odredov za političnega komisarja. Naloge našega štaba so bile težke. Predvsem smo morali paziti, da ne bi napravile preveč politične škode na terenu in med vojsko neugodne in paničarske vesti z Notranjske. Pripravili naj bi naš teritorij na ofenzivo in z dobro usmerjenimi akcijami razbremenjevali italijanski pritisk na III. grupo odredov.

Skoraj vsak dan sem zahajal na Kraljevi kamen po direktive in na razgovore z glavnim štabom. Slovensko narodnoosvobodilno vodstvo si je v zapuščenem kočevskem kraju uredilo kar prijetno bivališče. Nad hišami v gozdu so gradili še nove barake, kamor bi se po potrebi lahko vodstvo preselilo.

* Odnos v številčni moči je bil dejansko 1:27 v italijansko korist. Op. L. A.

Vesti o ofenzivi proti III. grupi so bile vedno bolj vznemirljive. Kardelj in Kidrič sta menila, da so poročila o moči italijanske vojske pretirana in vesti o vojaških operacijah panične. Šele Bebler je prinesel s Kočevskega bolj natančne podatke, ki so jasno govorili o tem, da je ofenziva resna in težave velike. Dogovorili smo se, da bomo za razbremenitev III. grupe izvršili v zaledju ofenzive več večjih akcij.

Tako smo pripravili napad na vlak na progi med Semičem in Novim mestom. Dobili smo točne podatke o voznem redu tovornih vlakov, pa smo se odločili za napad na vlak, ki vsak dan okoli sedme zjutraj pripelje iz Semiča v Birčno vas. Zvedeli smo tudi, da tovorni vlak redno spremlja italijanska posadka, ki je nameščena v prvem in zadnjem oklopnem vagonu.

Naloga je bila zaupana bataljonu krškega odreda, ki mu je poveljeval Albert Jakopič-Kajtimir. Priprava za napad je bila odlična. Na Podstenicah je Kajtimir zbranim borcem razložil svojo zamisel za iztirjenje vlaka, likvidacijo posadke in evakuacijo materiala. Po njegovi zamisli se je bataljon razdelil v tri skupine. Prva skupina je bila določena za napad na prednji oklopni vagon, druga za napad na zadnjega, tretja grupa pa naj bi varovala mesto napada od Birčne vasi, kjer je bila italijanska postojanka in Uršnih sel. Rezerva bi se uporabila po potrebi, po likvidaciji odpora na vlaku pa bi prevzela evakuacijo materiala. Bataljon je štel kakih 120 borcev in je bil oborožen s puškami, kakimi 5–6 puškomitraljezi ter bombami in molotovkami.

Dne 12. avgusta 1942 ob pol sedmih je Jože Slapničar s svojo minersko skupino razklenil tračnice na določenem mestu in prepustil mesto borbeni grupi, ki jo je vodil komandant V. grupe odredov Janez Hlebš-Ciro Zasavec. Tej grupi sem se pridružil tudi jaz. Drugo grupo, ki naj bi napadla zadnji oklopni vagon, je vodil komandant bataljona Kajtimir sam. Varovalna oddelka sta se tiho prikradla na svoja mesta.

Točno ob predvidenem času je privozil tovorni vlak iz Uršnih sel po klancu navzdol. Ko je prispel v ravnino, je strojevodja opazil, da so tračnice odвите in razklenjene. Dal je signal in zavirači so začeli na vso moč zavirati. Kolesa na zavornih vagonih se skoraj niso vrtela, toda težki tovorni vlak je zaradi pospeška drsel dalje in hitrost je le počasi pojemala. Na prekinjenem mestu je bil vlak še zadosti hiter, da se je lokomotiva prevrnila. Prednji oklopni vagon je nato treščil ob nasip in se razbil. Trušč je bil velik in mi vsi, ki smo bili na preži, komaj par metrov oddaljeni od mesta, kjer je bila progga prekinjena, smo bili razburjeni od trušč in pričakovanja usodnega napada. Tedaj je nastala smrtna tišina in prva puškomitralješka trojka, ko so jo sestavljali mladeniči, stari kakih 18 let, jo je nenadoma v živčni napetosti popihala v gozd. Tedaj je Čiro skočil k vagonu in zagnal vanj bombo. Tudi sam sem planil k čelni strani vagona, ki je ves vegast in razpokan slonel na nasipu. Skozi okence sem opazil majhno kabino in ker sem bil novinec, sem se prvič znašel s sovražnikom iz oči v oči. Toda ta sovražnik je bil kaj bešen. Na tleh kabine sta namreč na trebuhu ležala dva Italijana v bojni opremi, s čeladami na glavah in si zakrivala glavi z rokami. Ne vedoč ali sta živa ali ne, sem izstrelil nanju nekaj strelcev. Medtem so priskočili še drugi partizani. Pod vagonom so ležali Italijani. Bili so razmrcvarjeni in v krvi. Iz zadnjega dela vagona so izstopili preostali z dvignjenimi rokami. Tako je bil prvi vagon, v katerem je bilo 13 Italijanov, uničen.

Na začetju vlaka ni bilo slišati streljanja. Skrbelo nas je, vendar nismo imeli veliko časa. Pri Birčni vasi smo namreč slišali živahno streljanje. Naše zavarovanje je z ognjem zaprlo Italijane v bunkerje in zgradbe, od koder so le-ti živahno odgovarjali, toda ganiti se niso mogli. Ujete Italijane smo izročili v varstvo oddelku partizanov, z rezervo pa smo navalili na vagone in začeli odnašati živino in drugi material. Kakor hitro smo vagon izpraznili, smo ga zažgali. Toda to ni bilo tako lahko. Molotovke so odpovedale. Njihov plamen je le obliznil lesene strehe in ugas-

*Zloglasna italijanska
generala Robotti (levo)
in Roatta (desno)
v izvidnici na
Ljubljanskem gradu
pred začetkom velike
poletne ofenzive,
15. julija 1942*

nil. Vendar smo se znašli in v vsakem vagonu zakurili kres. To je zaleglo. Ko smo se vzpenjali proti Ljubnu, smo lahko z višine gledali veličasten prizor. Pod nami je ves v plamenih ležal prevrnjen in razbit tovorni vlak.

Hitro smo se umikali proti Rogu. Po cestah okoli nas so že brneli kamioni, ki so prevažali sovražne vojake, da bi nas obkolili. Toda naš pohod je bil hiter in še preden so Italijani mogli zvedeti v kateri smeri se umikamo, so nas sprejeli v varstvo roški gozdovi.

Naša akcija je imela velik uspeh, ki je sovražnika prepričal, da smo še krepki kljub njihovi ofenzivi, partizanom pa je vlil novega poguma. V napadu na vlak je bilo pet italijanskih vojakov ujetih, osem ubitih, tovorni vlak zažgan, lokomotiva poškodovana, promet za več dni prekinjen. Zaplenili smo več bal dobrega hercegovskega tobaka v listih in nekaj glav živine.

Kot novinec sem imel dosti snovi za razmišljanje in za razgovor s tovariši. Bil sem predvsem presenečen nad psihološkim vplivom take akcije. Bojni trušč sprva človeka potlači in prestraši, šele pozneje, navadno ob dobrem zgledu junaškega starešine, si opomoreš in spoznaš, da vse ni tako strašno kot na prvi pogled izgleda. Mlada puškomitralješka trojka je zaradi takega psihološkega pritiska tudi pobegnila, mnoge partizane pa je bilo sprva zelo težko pripraviti do naskoka. Kajtimir mi je z razočaranjem pripovedoval, da svojega oddelka ni mogel pripraviti na napad, čeprav oklopnika na repu vlaka sploh ni bilo!

Spoznal sem, da akcijo ni dovolj le načrtovati, najti dobro zamisel in določiti sredstva za njeno izvedbo. Ustaviti se je treba tudi ob vprašanjih kot so: kako zadržati v bojni vrsti strahopetce in paničarje, kako vliti pogum v srca borcev, kako doseči sprostitev živcev in vžgati tisti plamen, ki ob vzkliku: »Na juriš!« požene četo iz zaklonov, da se kot en mož vrže na sovražnika.

Motorizirane kolone vojaštva, ki so se pognale v lov za nami, so dale slutiti, da se pripravlja nekaj večjega na našem odseku. Vse bolj jasno so se izoblikovala dejstva, ki so pričala, da bo sedaj Rog ali Dolenjska cilj nadaljnje sovražne ofenzive. Prihajala so poročila o koncentracijah velikih sil v Novem mestu, Beli krajini in na Kočevskem. Na Kraljevem kamnu v glavnem štabu ni bilo razburjenja. Toda vsem se je poznala na obrazu skrb. Od vodilnega kadra ni bilo mogoče veliko zvedeti. Kidrič mi je na kratko govoril o situaciji na področju III. grupe odredov. Slika ni bila rožnata. Razsulo nekaterih čet nas je najhuje prizadelo, vendar smo se tolažili s tem, da bodo sedaj naše enote očiščene balasta in zaradi trdih izkušenj v ofenzivi še bolj borbene. Kardelja sem spraševal, kaj misli o nadaljevanju vojne. Bil je skeptičen in je dejal, da bo še dolgo trajala.

Centralni komite KPS in glavni štab sta se pripravljala na možnost, da se bodo stvari tako zasukale, da bo vsa sila sovražnikovega udara naperjena proti Rogu. Kaj storiti v tem primeru?

Vodstvo osvobodilnega gibanja je tedaj na Kraljevem kamnu zbralo okoli sebe ves izvršni odbor OF, mnoge kulturne delavce, pesnike, pisatelje, umetnike. Mnogi so prišli s svojimi ženami, nekateri celo z družinami na osvobojeno ozemlje. Z zaščitno četo, kurirji, radijsko postajo in komoro je bil glavni štab (sem štejem CK in IOOF) vse prej kot sposoben za večje in težje gibanje. Na Rogu so bile tedaj sijajne in dobro organizirane centralne delavnice, del centralne tehnike, skladišča. Tu je bil štab V. grupe odredov s kurirji, bataljon kočevskega odreda, telefonske postaje s telefonisti in bolnice. Vse skupaj kar dober zalogaj za uspeha željne Italijane, ki se do tedaj niso imeli s čim posebnim pohvaliti.

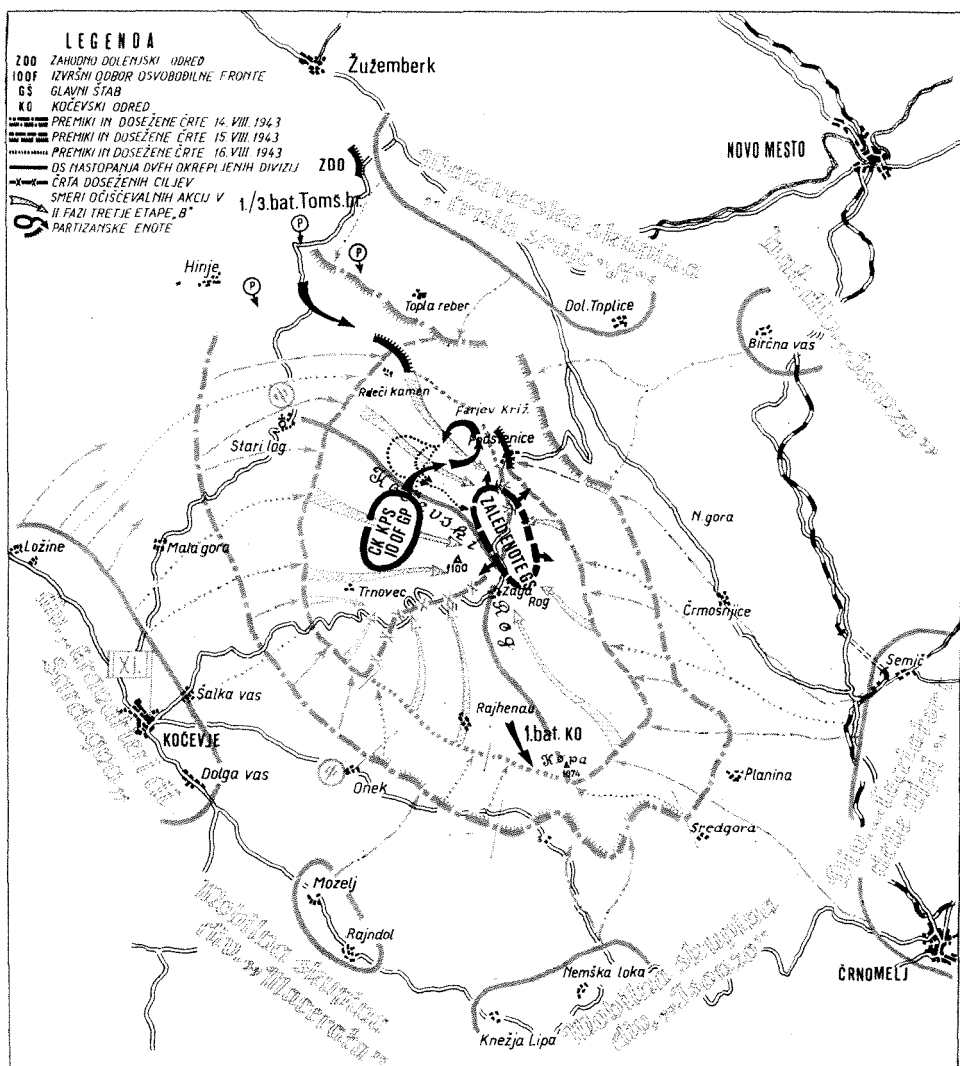
Gotovo je glavni štab pri presoji situacije vodilo dejstvo, da so mnoge enote neoborožene, obtežene z vsakovrstnim materialom, ki ga ni moč zavreči (radijska postaja, komora, pisalni stroji itd.) in se zato ni mogel odločiti ali naj gre z Roga ali pa naj med ofenzivo ostane v neprehodnih gozdovih, kjer je bilo za silo narejenih tudi nekaj skrivališč. Glavni štab je še vedno upal, da se velike vojaške sovražne enote vane proti Hrvaški in da je glavne ofenzive na Slovenskem konec. Šele, ko je bilo popolnoma jasno, da Italijani obkoljujejo Rog (to je bilo okoli 14. avgusta) se je odločil za odhod proti severu na Brezovo reber in dalje proti Primskovem in Polici.

Že 14. avgusta so se na vseh važnejših točkah okoli Roga pojavile močne sovražne kolone. Italijani so zavzemali izhodiščne položaje za napad. Imeli smo vsa potrebna obvestila in samo čakali noči, da se preko Krke prebijemo proti severu. V naglici so bile izvršene priprave za evakuacijo vseh ustanov. Material je bil poskrvit v bunkerje, partizani pa so se umaknili iz lepih in udobnih, novih barak v gozd. Pričakujoč povelje, kje naj zvečer pričakam kolono glavnega štaba, sem bil neprijetno presenečen, ko sem prejel obvestilo, da se odhod odlaga na naslednji dan. Ta nerazumljiva odločitev me je hudo prizadela, saj sem bil prepričan, da bodo naslednjega dne, t.j. 15. avgusta, sovražne čete obkolile Rog. Vedel sem, da se bo sovražnik zadrževal na izhodiščnih položajih le čez noč.

Poročila, ki so prihajala naslednji dan, so govorila o številni vojski, vendar jim nismo verjeli, vse dokler nismo na lastni koži občutili vso ogromno množico vojaštva, ki nam ga je okupator poslal na vrat.

Tega dne, 15. avgusta 1942, sem dobil sporočilo, naj zvečer blizu Cinka s svojimi ljudmi počakam kolono glavnega štaba, da se bomo skupaj prebijali z Roga. Toda kolone ob najavljenem času ni bilo. Dolgo v noč smo čakali. Mislim sem že, da jih ne bo, da si bodo morda našli drug izhod, ko sem okoli 11. zvečer zaslišal ropot okorne kolone, ki se je bližala Cinku. Prav nič vojaška ni izgledala. Tu so bili sicer srčni in postavni partizani, ki so spremljali in varovali glavni štab, toda v koloni je bilo mnogo balasta. Tu so bili težko otovorjeni konji, na katerih je žvenketalo razno orodje, kuhinjska oprema in druga ropotija. V koloni sem spoznal člane CK s Kardeljem in Kidričem na čelu, člane izvršnega odbora OF, Josipa Vidmarja, Jožeta Rusa, Lubeja, Kocbeka in druge, nato člane glavnega štaba, Leskoška kot komandanta in Mačka-Matijo komisarja, dalje Jaka Avšiča kot namestnika komandanta. V koloni je bilo mnogo neoboroženih ljudi in med njimi precej žensk. Močan konj je nosil v kovinskem zaboju veliko radijsko postajo. Tovarišu Luki sem predlagal, naj konje postrelijo in s seboj ponesejo le najnujnejši material, kajti pot je bila še dolga in pred nami sovražnik, ki je prežal v zasedah. Zaskrbljeni smo korakali dalje in ropot prtljage je sovražniku oznanjal naše gibanje.

Tako smo se okoli dveh ponoči 16. 8. 1942 približali znamenitemu križišču gozdnih cest pri Fabrovem križu. Do reke Krke je bilo še daleč. Pred Fabrovim križem smo za trenutek postali in prednji odred je dobil nalogo, naj razišče, kaj bi bilo

Skica predstavlja četrto fazo velike italijanske ofenzive (od 16. julija do 4. novembra 1942) imenovano faza III. Bis. V tej fazi so Italijani, ne da bi bili vedeli, katere partizanske enote in ustanove se skrivajo v roških gozdovih, uporabili več kot 40.000 vojakov, več kot divizijo topništva in kako eskadriljo letalstva. Taktični obkolitveni obroč, ki so ga bili sklenili 16. avgusta, je bil dolg 40 km. Na vsak meter so torej postavili v poprečju enega vojaka. Na vsakem kvadratnem kilometru obkoljenega zemljišča so lahko uporabili 400 vojakov. Ti podatki zgovorno pričajo o veliki gostoti bojnih vrst v akciji

treba storiti, da bi srečno prekoračili nevarno mesto in se nato po pobočju spustili navzdol proti Krki. Predhodnica je odšla naprej, za njo pa mi. Na čelu kolone so bili Kardelj, Kidrič, Luka, Matija, člani izvršnega odbora in nato drugi. Brez besed smo se bližali nevarnemu mestu. Že smo bili prav blizu križišča in že smo mislili, da smo prešli najbolj nevarno mesto, ko se je z vseh strani vsula na nas toča izstrelkov. Italijani so bili zasedli Fabrov križ v polkrogu in so besno, kakor to znajo le Lahi, udarili po nas s puškami, mitraljezi in minometi. Vmes so razsvetljevali

okolico z raketami. Bilo je, kod da so nam v čast priredili beneško noč z vsem bučnim sijajem pirotehničnih izumov.

Kolona se je mahoma razbila. Poskakali smo s ceste v stran in poiskali zaklone v kraških vrtačah. Eksplozije min so osvetljevale okolico in lahko je bilo videti, kako so se partizani med pobliski eksplozij poganjali od skale do skale. Mnoge je zajela panika, da so, ne meneč se za ostro skalovje in bodikavo grmovje, z ogromno samoohranitveno energijo obvladovali s presenetljivo lahkoto vse ovire. Prednji del kolone se je tako razkropil na vse strani, zadnji del pa se je obrnil in se začel vračati po isti poti, po kateri je bil prišel. Nikogar ni bilo slišati, da bi zakričal kako povelje. Le dva, trije partizani iz zaščitne čete so zasedli položaj ob cesti in na slepo oddali nekaj strelav proti zasedi. Ko smo se oddaljili iz ogroženega območja, je bilo stanje kolone žalostno. Mnogi so manjkali. Kardelj se je bil nekje izgubil. Jožeta Rusa ni bilo. Nikogar ni bilo, ki bi v tem trenutku prevzel energično komando. Kidrič je iskal in poizvedoval za Kardeljem. Tedaj se je znašel hladnokrvni in izkušeni Jaka Avšič, ki je zbral razkropljene dele ponovno v kolono, z bodrilnimi besedami povrnil zavest onim, ki so jo bili izgubili in po posvetu s Kidričem ukazal umik po poti, po kateri smo prišli. Že se je začelo svitati. Po enourni hoji se je kolona, razredčena in ne več tako čvrsto povezana ter osvobodjena vsega balasta, ustavila na primernem griču, ki je po svoji legi ponujal lepo možnost za krožno obrambo. Tukaj smo sklenili ostati, dokler se ne dogovorimo, kaj bi bilo najpametneje ukreniti.

Jasno nam je bilo, da je sovražnik zasedel vse glavne prehode z Roga. Prebijanje glavnega štaba iz obroča bi bilo tvegano. Niti enega od kadrov nismo smeli izgubiti. Najti je bilo treba izhod iz zagate.

Najprej smo zavzeli položaje za krožno obrambo hriba, na katerem smo bili. Obiskali smo vse borce na položajih in jih bodrili. Dopovedovali smo jim, da bi bila katastrofa za slovensko osvobodilno gibanje, če bi se Italijanom posrečilo zajeti kolono ali jo uničiti. Potreben je zato skrajn odpor. Teh sestankov z borci so se udeleževali predvsem Kidrič, Josip Vidmar, Jaka Avšič in drugi. Kidrič je ognjevit analiziral situacijo, ki jo je ocenjeval kot nevarno, vendar ne kot obupno.

Borci pa tudi tisti, ki so imeli kakršnokoli orožje, so razumeli poziv na skrajn odpor, vendar se je večini poznalo na obrazu razočaranje zaradi nočnega neuspeha. Izvidniške patrole, ki so bile razposlane na vse strani, so imele nalogo opozoriti tabor na vsak italijanski premik. Posebna patrola je šla iskat Kardelja. Mislim, da je bil z njo tudi Kidrič, vsekakor pa Matija. Kot vodič je bil Bradač iz Podhoste. Na naše veliko veselje se je patrola vrnila okoli poldne. Uspešno je opravila nalogo. Kardelja je našla blizu Fabrovega križa skritega v goščavi. O Rusu in drugih niso našli sledov. Proti večeru je bil razdeljen zadnji obrok hrane in CK je imel posvet, na katerem je bilo sklenjeno: cela grupa se razdeli v tri skupine. V prvi bodo člani vodstva partije, OF in glavni štab. Njim so bili dodeljeni najbolj zanesljivi partizani iz zaščitnega oddelka. V drugi skupini je bilo kakih 10—15 oboroženih partizanov in neoboroženi ljudje iz glavnega štaba. Med njimi je bilo precej žensk in bolnikov ter lahkih ranjencev. Ostali so osnovali tretjo grupo. Smer gibanja: prva grupa neznano kam, druga grupa naj se prebije pri Starem logu v Suho krajino, tretja grupa pa naj se izviije iz obroča pri Smuki v smeri proti Dvoru ali Žužemberku.

Ko je legal mrak na zemljo, smo se prisrčno poslovili in si zaželeli srečen preboj. Prva kolona se je uvrstila in odhitela proti vrhu Roga, nekako v smeri proti Kraļjevemu kamnu ter kmalu utočila med bujnim zelenjem smrekovega in jelovega gozda. Ali bodo uspeli, je bila naša prva misel, ko je potihnil zadnji šum njihovih korakov. Zavest, da odhaja vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja v težak boj, da bi se rešilo iz sovražnega obroča in se ohranilo, nam je vsem stisnila grlo.

V drugi koloni nas je bilo 40—60. Bil sem določen za vodjo tega oddelka in velika odgovornost je padla na moja ramena. Večina partizanov, med njimi žene, je

16. julija 1942 so se zapodile štiri italijanske divizije ali 72.000 vojakov v ofenzivo proti slovenskim partizanom. Njihovo geslo je bilo: uničevati, požigati, moriti! Kljub nepopisnemu divjaštvu so morali Italijani ugotoviti svoj neuspeh

bila neoborožena. Imeli smo le en puškomitraljez. Na preboj s silo ni bilo misliti. Najti bo treba druge možnosti, da se izmuznemo z Roga. Moj načrt je bil tak: ponoči se Italijani ne bodo mogli premikati. Ostali bodo na položajih. Morda bomo našli kak nezaseden prostorček in se v temi previdno pretihotapili z Roga. To moramo seveda storiti nocoj, kajti jutri navsezgodaj bo že prepozno. Obroč okoli Roga se bo zožil in zgostil. Potem ga bo težje prebiti. Toda nastale so težave. Predvsem je po odhodu vodstva nastopilo nekako malodušje. Kolona je bila nehomogena in zavest, da smo obkoljeni, je lomila odločnost.

Da bi mogel izvesti svoj načrt, sem potreboval predvsem dobrega vodiča. Poznali smo Rog, toda le glavne poti. Te pa bodo močno zasedene, zato se moramo gibati le po skrivnih stezah. Toda kdo jih bo ponoči našel? Domačini iz Podturna, Podhoste in Toplic, ki so edini dobro poznali teren, so bili z glavno kolono. Ko sem vprašal partizane, kdo pozna Rog, se ni nihče javil. Po dolgem spraševanju sem vendarle našel fanta, ki je bil oborožen s puško in ki je zelo nedoločno izjavljal, da je včasih že bil v roških gozdovih, vendar jih dobro ne pozna. V sili sem vzel njega za vodiča, dal vsa potrebna navodila za nočni pohod, razložil svoj načrt in kolona je krenila. Z vodnikom sva stopila na njeno čelo.

Pri tem sem, neizkušen kot sem bil, napravil dve veliki napaki. Prvič sem izbral za vodiča paničarja, ki mu je strah gledal z velikimi očmi iz vsakega lasu, drugič sem se odločil za pohod po gozdu. Prestrašeni vodič nas je vodil po največjih goščavah. Zagazili smo v trnje in grmovje, v neprehodno gosto podrast in se prebijali kakor skozi džunglo, ne da bi se bili kaj prida premaknili. Kmalu se je znóčilo in kolona se je počasi premikala za nami. Mi na čelu pa smo lomili veje, ki so nam bile napoti in tipaje iskali poti. A vse je bilo zaman. Po tri, štiriurni hoji se nismo kaj prida odmaknili od našega izhodiščnega položaja. Bili smo že trudni in zaspani. Vedel sem, da ni mogoče v taki temi nikogar poslati v izvidnico, saj se ne bo mogel vrniti. V daljavi smo slišali včasih posamezne puke, nato pa so zaropotale puške in mitraljezi. Iz tega smo lahko sklepali, da so italijanske zasede še zelo daleč. Ugotovil sem, da je polnoč minila in da je današnja noč za kakršno koli rešilno akcijo izgubljena. Edino pametno se mi je zdelo počakati in se odpočiti, v jutranjem svitu pa se izmotati iz goščave in nadaljevati pohod. Povelje je bilo kratko: »Lezi!« Kolona je plegla in v hipu utrujena zaspala.

*General Mario Robotti
si ogleduje mrtvo
partizanko med
italijansko ofenzivo
na Kočevskem,
konec julija 1942*

Prvi jutranji svit nas je dvignil. Hitro smo našli pot iz goščave ter kmalu prečkali cesto, ki vodi iz Starega loga na Žago — Rog. Nato smo se vzpeli na glavni greben Roga, kjer smo zavzeli položaje. Obetal se je lep sončen dan. Najprej smo se nekoliko razgledali, vendar natančne smeri, kjer naj bi ležal Stari log, smer našega pohoda, nismo poznali. Cesta, ki smo jo bili zjutraj prekoračili, je vodila v Stari log, toda po njej ni bilo mogoče hoditi, kajti Italijanom bi padli naravnost v naročje. Ko smo tako namesto zajtrka (imeli nismo niti skorjice kruha) ugibali, kam naj se usmerimo, smo zaslišali topove. Že so granate zažvižgale nad našimi glavami in se razletele nedaleč od nas. Poskrili smo se za skalovje in za debela debela jelk in čakali, da ognjena toča mine. Kake pol do ene ure je trajala ta topniška priprava in slutili smo, da bo za granatami prišla pehota. Ves napad je bil namenjen prav na vrh Roga, ki smo po njem imenovali ves gozdnati kompleks med Žužemberkom, Kočevjem, Toplicami in Črnomljem. In mi smo se znašli prav na tem mestu. Hitro stran, je bila naša glavna misel. Toda tega ni bilo mogoče storiti, ker je topniški ogenj bobnel kar naprej. Lepo je bilo poslušati: najprej se je čulo oddaljeno zamolklo pokanje topov, nato so kakor večje prifrfofale granate in se s treskom razletele. Ko je obstreljevanje prenehalo, so se pripodili avioni. Skrili smo se pod drevje. Letala so metala bombe na ista mesta kot prej topovi granate. Za prvim valom je prihrumel drugi val jeklenih ptic. Tudi to je trajalo kake pol do ene ure. Sonce se je že visoko dvignilo, ko so končno potihnile eksplozije. Tedaj smo vedeli, da se je dvignila pehota in se podala proti vrhu Roga. Kje so Italijani, koliko jih je, kakšna bo naša usoda?

Najrajši bi se bil obrnil in jo s kolono ubral proti Podstenicam ali proti Žagi in Travniku, kjer sem poznal teren in kjer se mi je zdelo, da ne bo tako »vroče« kot je izgledalo tukaj. Toda povelje se je glasilo proti zahodu. Vedel sem, da bi s spremembo načrta pohoda, ki bi v tem trenutku bil sicer popolnoma umeven in potreben, spravil v težavo našo glavno kolono in jo kompromitiral. Tako sem ostal pri prvotnem planu in se namenil prodreti proti zahodu, proti Suhi krajini. Dvignil sem kolono. Po nekaj sto metrih smo zopet zašli. Kakih 300 metrov daleč sem zagledal hrib, s katerega bi se morda dalo videti, kje je Stari log. Skupina se je utaborila na primernih položajih za obrambo, ki so bili še vedno na najbolj zahodnih grebenih

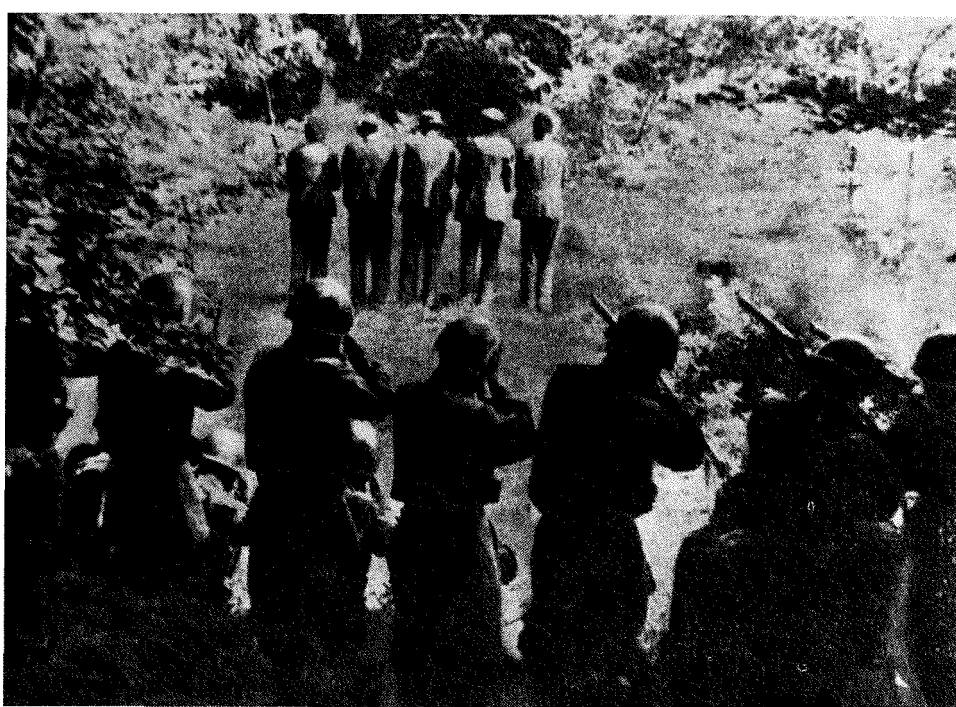
General Robotti je s svojim spremstvom obtičal na kočevski cesti pred partizansko zapreko v ofenzivi konec julija 1942

Roga, nakar sva z vodičem odšla na izvidniško pot. Kmalu sva bila na hribu, ki je bil v resnici dolg greben, po katerem se je vila bela gozdna cesta od juga proti severu. Opazila sva, da sva na dobri razgledni točki, zakaj Stari log sva videla pod seboj, za njim pa se je proti zahodu razprostirala Suha krajina — naša obljubljena dežela. Pa še nekaj sva videla: pod nami so počasi prodirale proti Rogu neštete vrste Italijanov. Glavna faza ofenzive se je torej začela. Pogled na številno množico zelenih vojakov, ki so se počasi pomikali po gozdu, je bil edinstven. Kakor daleč je segalo oko, so se vile sovražnikove vrste. Okoli devet takih vrst sem naštel. Ena je bila oddaljena od druge kakih 20 metrov, prav tolikšen je bil presledek med vojaki v vrstah.

Italijanska taktika je bila na dlani. Glavnik, ki je čistil gozd, je imel kakih devet vrst zob. Njegova naloga je bila, da najde vsak kotiček, da pobeza v vsako luknjo, da prerešeta vsako goščavo in pretrese vsako drevo. Niti en partizan ne sme ostati skrit.

Vodič je bil medtem splezal na smreko, da bi imel boljši razgled. Nenadoma se je kot veverica spustil na tla in vzkliknil, da so italijanske vrste tik pod nama pa tudi že blizu mesta, kjer sva pustila skupino. Hitro sem napravil načrt: preboj skozi goste vrste je nemogoč. Podati se bo treba prek vrha Roga na nasprotno stran kot smo nameravali, toda druge rešitve ni bilo. S tem načrtom sem hitel nazaj proti skupini. Tedaj je na mestu naše grupe že zaropotalo in opazila sva, da od vseh strani prihajajo italijanski vojaki in da sva se tako rekoč znašla med njimi. Mislim sem, da bo zdaj zdaj konec, in tesno mi je bilo pri srcu. Oborožen sem bil le s pištolo in italijansko ofenzivno bombo. Kako naj se branim s tem revnim orožjem? Toda Italijani naju v gostem grmovju na srečo niso opazili. Z vodičem sva se potuhnili v goščavi, dokler ni daleč od naju utihnila italijanska govorica. Vstala sva, se nekoliko ogledala in se previdno po največji goščavi splazila na prejšnjo opazovalnico. Italijanska divizija se je bila že precej oddaljila. Bila sva vsaj začasno na varnem.

Bilo je že popoldne in še vedno lep dan. Od časa do časa so zaropotali mitraljezi. Daleč pred seboj sva na neki jasi zagledala človeka v civilni obleki, ki je hitel v goščavo. To je bil partizan iz naše kolone. Bil je neoborožen. Nisva ga mogla poklicati, ker je bil daleč in je hitro izginil v goščavi. Naša skupina se je torej razbila in posamezniki se prebijajo iz obroča.

Italijani so se neusmiljeno znašali nad nedolžnimi domačini. Na sliki vidimo streljanje kmetov iz vasi Dane na Križni gori 31. julija 1942

Nastal je mrak. Streljanje je bilo vedno pogostejše. Italijani so se že utrjevali na doseženih položajih in jih začeli varovati s streljanjem tja v en dan. Splazila sva se iz skrivališča in odšla naprej. Nikjer nisva naletela na sovražnika. Bila sva lačna in žejna in zelo utrujena. Pehala sva se skozi grmovje in končno dosegla cesto Stari log—Zaga Rog in jo hitro prekoračila. Po tej cesti so dovažali Italijani svojim trupam na položaju hrano in municijo ter rezerve. Zagazila sva v gosto, nizko grmičevje, se vlekla naprej, a se nisva mogla izmotati. Vedela sva, da sva že blizu glavne ceste, ki povezuje Kočevje in Dvor. Ker sva bila silno utrujena, sva sklenila prenočiti, nato pa zgodaj zjutraj nadaljevati pot. Edina nevarnost naju lahko čaka le še na cesti, potem pa bo pot proti Suhi krajini prosta. Za skalo sva si našla primeren brlog in kot ubita zaspala.

Kmalu naju je prebudil ropot. Kolona kamionov je vozila prav blizu naju v Rog. Slišala sva italijansko govorico, na nekem kamionu pa se je oglasil slovenski glas. To je bila skupina belogardistov. Oduren glas je v ljubljanskem narečju pripovedoval doživljanje s srečanja s partizani. Prvič sem imel otipljiv dokaz o izdajalskem sodelovanju bele garde z Italijani in ta ugotovitev me je zelo pretresla.

Ob zori sva se prebudila in dokaj sveža nadaljevala pot. Nikjer ni bilo žive duše. Moj spremljevalec je poznal pot, saj je bil tu blizu doma. Preko senožeti sva udarila na glavno cesto in preko nje v Suho krajino. Bil je že visok dan, ko sva se približala neki vasi pod Hinjami, kjer je bil moj spremljevalec doma. Dolgih korakov je korlačil proti domu, da sem ga komaj dohajal in že sva se znašla pred lepo domačijo.

Obstopili so naju njegovi domači. Bili so veseli, da vidijo svojega sina zopet doma zdravega. V razgovoru pa so bili zelo previdni. Že na Rogu sem v glavnem štabu zvedel, kako so ob ofenzivi nekatere vasi čez noč postale belogardistične. Ljudje, prej naši prijatelji, so začeli loviti partizane, jih predajati Italijanom ali pa

Italijani so 22. julija 1942 ustrelili štiri domačine iz Zavrha nad Cerknico. Pred ustrelitvijo so si morali sami izkopati grob. Da je ofenziva propadla kljub vsemu hudodelstvu, je moral priznati sam Robotti ob pismu na čestitke k uspehu ofenzive goriškega nadškofa Margottija, kamor je pripisal: »Sedaj mi je potrebno vse kaj drugega, kakor pa božji blagoslovi!«

jih pobijati. Zato sem bil zelo previden. Ko sva z vodičem pospravila skledo za-beljenih žgancev, ki so tekli kot še nikoli, sem vstal, se zahvalil in ukazal odhod. Mojega spremljevalca pa ni bilo več na spregled. Zato sem hitro zapustil vas in odšel proti Žužemberku, da bi pri zanesljivih ljudeh zvedel za razmere. Kmalu sem srečal majhno partizansko četo. Namenjena je bila na Rog, da bi z napadi v hrbet Italijanom našim obkoljenim skupinam olajševala prebijanje. Dal sem jim vsa obvestila. Zvedel sem, da jih pošilja Aleš Bebler, ki je s svojim štabom v Zaliscu nad Žužemberkom. Tja sem usmeril svoj korak.

Upokojeni zločinci

Lojze Krakar

*V civil preoblečenim starim zločincem
po mrtvih prisodil je svet pokojnine.
Nekoč so ubijali z ognjem in svincem,
zdaj pišejo z vnuki v naročjih spomine.*

*A mrtvi, ki komaj stojé še na straži,
počasi omahnejo v molku in muki,
in spet bodo varno nasilju in laži
vojake služili zločinčevi vnuki.*

Za dobro žetev

Lojze Krakar

*Izbriši, sonce, tisto temno misel s čela,
naj upanje spet zadiši kot v peči kruh,
saj se še revna muha bi brez njega
težko sprijaznila z usodo muh.*

*Umríte, mrtvi, in s seboj vzemíte
pomladni med, poletnih trav rosó,
nam pa po vseh teh vihrah dovolíte
požeti vsaj to ajdo in proso.*

Koroški Slovenci med anšlusom in napadom na Jugoslavijo

Gradivo

Pričevanje

Tone Zorn

Nedavno je nemškonacionalistični koroški tisk očrtal vzroke, ki vodijo k postopnemu zmanjševanju števila pripadnikov narodnostnih manjšin v okviru posameznih držav. K številčnemu zmanjševanju in prehajanju v večinski narod naj bi vodili štirje faktorji: naravna asimilacija, preselitev, izgon iz domovine ter poboj pripadnikov narodnostne manjšine.¹ Kolikor lahko presojamo koroški tisk, velja prvi faktor predvsem za Slovence na Koroškem, neupoštevajoč dejstva, da je danes »naravna asimilacija« na Koroškem pogojena predvsem z vrsto faktorjev, med katerimi niso na zadnjem mestu posledice nacističnega režima. Sicer pa se že vrsto let trditev o naravni asimilaciji povezuje z znano, za Slovence diskriminirajočo »vindišarsko teorijo«², po kateri se deli etnično slovensko prebivalstvo na Slovence in na »Windische« (vindišarje). Pod slednjimi razumejo koroški nemški nacionalisti predvsem tisti del slovenskega prebivalstva, ki se jim iz najrazličnejših vzrokov podreja, in ne vztraja na nacionalni enakopravnosti, medtem ko se slovenski značaj dopušča le tistemu delu slovenskega prebivalstva, ki se za takšno enakopravnost aktivno prizadeva. V zadnjem času se je takemu gledanju približal tudi koroški deželni glavar.³

Geneza »vindišarske« teorije opozarja, da je bila »teorija« vse do znanega anšlusa, to je priključitve Avstrije nemškemu rajhu marca 1938, privatna teza nemških nacionalistov in njihovih raznovrstnih organizacij. Gradivo za predvojni čas tudi kaže, da so pričeli ti krogi uvajati orisano teorijo predvsem po letu 1925, se pravi potem, ko se je odprlo vprašanje uveljavitve posebne kulturne avtonomije za slovensko skupnost na Koroškem.⁴ Da je pri tem izstopal predhodnik današnje osrednje protislovenske organizacije Kärntner Heimatdiensta (»Koroške domovinske službe«), Kärntner Heimatbund (»Koroška domovinska zveza«), ne preseneča. Tudi ne preseneča, da je bil v letih po plebiscitu eden glavnih pobudnikov »vindišarske« teorije takrat vodilni koroški zgodovinar dr. Martin Wutte.

Njegovo nastopanje v obrambo koroških »vindišarjev« pred slovensko manjšino je bilo opaziti predvsem po letu 1927. Dokončno pa je našlo uradno potrditev z nastopom nacizma 1939. leta, ko so skušali nacisti s to »teorijo« omejiti slovensko narodno skupnost na Koroškem. V mislih imamo predvsem nacistično ljudsko štetje dne 17. maja 1939, ko uvedejo nacisti, podobno kot na Štajerskem, ob dotedanji nemški in slovenski jezikovni kategoriji še »vindišarsko« (v različnih kombinaci-

jah). V nasprotju z dotedanjo avstrijsko popisno prakso so nacisti, poleg jezikovne pripadnosti, beležili pri tem štetju še narodnost popisancev. Posebno presenetljivo je dejstvo, da so ob tej priložnosti oblasti naštele (in to v različnih jezikovnih kombinacijah) več Korošcev slovenskega jezika kot obe štetji v prvi avstrijski republiki. Po štetju leta 1934 naj bi bilo na primer na Koroškem še 26.796 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, ali kot so oblasti tolmačile pripadnikov slovenskega kulturnega kroga, medtem ko je 1939. leta nenadoma poskočilo to število na 44.708. Vzrokov za to bo več, eden med njimi pa je dejstvo, da so skušali nacisti dobiti natančnejšo jezikovno podobo dežele. Ali jim je to uspelo, je seveda drugo vprašanje, saj je že primerjava popisnih podatkov s tistimi šolskih oblasti o jezikovni strukturi učencev 67 južnokoroških osnovnih šol pokazala, da bi moralo štetje zajeti vsaj 68.000 Korošcev slovenskega jezika kot spodnjo, dokaj nizko mejo pri ugotavljanju takratne jezikovne strukture južnokoroškega prebivalstva.⁵ Med tem štetjem, ali kmalu za njim, so pripravljali po občinah podrobne spiske vseh tistih, ki so tudi leta 1939 pri štetju poudarili slovensko narodnost. Ohranjeni spisek za občino Vovbre kaže, da je oblasti zanimala tako slovenska narodnostna usmerjenost posameznika in njegovih družinskih članov kot tudi njegovo gospodarsko stanje. Prav to dejstvo pa upravičeno vodi k ugotovitvi, da so predstavljali ti in podobni spiski eno tistih osnov, iz katerih je kmalu zrasel pošastni načrt o izgonu in preselitvi velikega dela južnih Korošcev iz domače dežele.⁶ Dejstvo, da pričenjajo po okupaciji Jugoslavije nacisti razmišljati o pregonu kakih 50.000 prebivalcev slovenskega in jezikovno mešanega dela Koroške, kaže, da so jim nudili potrebno izhodišče prav jezikovni podatki štetja leta 1939. Ali z drugimi besedami: pregon ne bi zajel le Korošcev z vpisanim slovenskim materinim jezikom, ampak tudi vse tiste, ki so jih skušali nacisti označiti za »Windische« ter jih tako ločiti od slovenske skupnosti. V določeni meri pa predstavlja uveljavljanje »vindišarske« teorije pri štetju leta 1939 le dokončno potrditev prizadevanj koroških nemških nacionalistov pri štetju leta 1934, ki pa tedaj še niso dobila dokončnega blagoslova.

Za razumevanje zdajšnjih trditev koroških nemških nacionalistov, da žive ob neznatni slovenski manjšini na južnem Koroškem kot večinski narod Nemci in njim vdani »Windische«, je značilno dejstvo, da so 1939. leta naštele v »vindišarski« narodnostni kategoriji vsega 106 oseb »vindišarske« narodnosti! Kljub temu se je »vindišarska« teorija že pred tem časom vključevala v neslovensko koroško publicistiko z namenom, da bi z njo dokončno ločili Slovence na obeh straneh Karavank. Razumljivo je, da dobi publicistika te vrste svoj razcvet predvsem po vključitvi Avstrije v nacistični rajh. Tako na primer najdemo 1940. leta pri dr. Wutteju⁷ še danes čislano trditev o Karavankah kot vsestranski ločnici med nemškim ali nemštvu vdanim severom in slovenskim jugom. Kot že tolikokrat je tudi ob tej priložnosti dr. Wutte poudarjal stoletno »usodnostno, življenjsko, kulturno in gospodarsko skupnost« koroških »vindišarjev« z nemškim življenjem dežele, utrjeno tudi s čestim medsebojnim mešanjem krvi. V svojem najboljšežnejšem delu o koroških bojih v letih 1918—1920 iz leta 1943 pa Wutte poudarjeno podčrtuje, da je bila od leta 1848 izhodišče koroške deželne politike *nedeljivost koroške dežele*,⁸ opozorilo pač, ki velja še danes in ki ima svojo pogojenost v prizadevanjih po dosegu take nedeljivosti ne le v teritorialnem, ampak tudi narodnostnem smislu. Od tod tudi prizadevanja po uveljavljanju »vindišarske« teorije, ki najdejo po anšlusu prvega svojih virov. Ni odveč omeniti, da je Wuttejeva knjiga iz leta 1943 pisana z »vindišarskega« stališča ter se v tem loči od njegove predhodne knjige iz časa neposredno po plebiscitu. Dejstvo, da je knjiga iz leta 1943 nastajala v okviru tako imenovanega koroškega »inštituta za proučevanje koroške dežele«, namenjene-ga tudi dokončnemu ponemčenju Gorenjske in slovenskega dela Koroške,⁹ nedvomno kaže na eno njenih izhodišč.

Razglednica (narisal jo je Vlasto Kopač leta 1938), s katero je KPS, takoj po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu, opozorila Slovence na fašistično in nacistično nevarnost

Že orisana dejstva nakazujejo, da je nacizem v odnosu do koroških Slovencev v marsičem prevzel dotedanje protislovensko nastopanje koroških nemškonacionalističnih krogov, kot se je to izoblikovalo po znanem plebiscitu leta 1920. Vsekakor pa moremo za razliko s predhodnim obdobjem slediti po marcu 1938. leta mnogo brutalnejši politiki tretjega rajha do slovenske manjšine, politiki, ki pa je vendarle šla za istimi cilji kot politika koroških nemških nacionalistov v letih po plebiscitu. To tudi ni čudno, saj je velik del slovenskih nasprotnikov prešel po anšlusu, ali pa še pred tem, v nacistično stranko, posamezniki pa so bili celo vodilni udeleženci pri poskusu fizičnega pregona Slovencev iz Koroške aprila 1942. Slednje je moral pred nekaj leti spoznati tudi ameriški pisec obsežnega dela o koroških Slovencih Thomas Barker,¹⁰ ki je pri opisu slovenskega vprašanja na Koroškem združil v skupnem poglavju celotno dogajanje od plebiscita do zmage nad nacizmom.

Poleg »vindišarske« teorije je mogoče tako do plebiscita, predvsem pa po njem, slediti stališčem vodilnih koroških krogov po izključni primarnosti subjektivnega principa pri priznavanju posameznika k določeni narodnosti. Po tem gledanju je kot edino dejstvo treba upoštevati subjektivno izjavo posameznika, medtem ko dejanska jezikovna in narodnostna pripadnost pri tem ne igrata nobene vloge. Slednje dejstvo se kaže v politiki avstrijske države do manjšine tudi danes. Zadosten dokaz za tako trditev je na primer celotna dosedanja avstrijska manjšinska zakonodaja, ki v ničemer ne preprečuje odtujevanja Korošcev slovenskega jezika lastni narodnosti. Nedavno trditev lista Die Kärntner Landsmannschaft, »da v naših naselitvenih območjih (Koroške op. p.) ne odloča narodno poreklo, ampak prepričanje«,¹¹ bi lahko brali tako pred anšlusom kot po njem, samo da se je po marcu 1938 takim trditvam pridružilo še potencirano vsiljevanje krvnega in rasnega sorodstva v povezanosti

med Nemci in »vindišarji«, do katerega je prišlo med stoletnim sožitjem obeh narodnosti v deželi, zlasti pa ob bojih v letih 1918—1920. Po teh trditvah pomeni germanizacija koroškega slovenstva samo kontinuiran, naravni proces, ki ga jezikovni podatki avstrijskih ljudskih štetij le še potrjujejo.¹²

In kaj so prispevali nacisti k »naravni... asimilaciji« koroških Slovencev z »večinskim narodom«?¹³ Uzakonitev »vindišarske« teorije pri štetju leta 1939 (pa tudi že pred tem) smo že omenili. Predvsem velja poudariti izjavo enega vodilnih koroških nacistov Huga Herzoga predstavniku manjšine v deželni zboru dr. Francu Petku še v prvi polovici tridesetih let, da bodo nacisti po prevzemu oblasti odpravili koroško slovenstvo.¹⁴ V to smer so šle do leta 1934 tudi javne izjave takrat še dovoljene nacistične stranke, ki so bile v marsičem le potrjevanje nastopanja in stališč ostalih slovenskih nasprotnikov v deželi. To zgovorno kaže takratno glasilo koroških nacistov Der Vormarsch, ki je 12. julija 1932 povzelo govor Huga Herzoga na enem od zborovanj stranke v Borovljah. Herzogovo zagotovilo, da le sovražniki stranke širijo govorico, da nameravajo nacisti po prevzemu oblasti »pregnati vse Slovence z njihove posesti«, se je že čez nekaj let pokazalo v vsej kruti realnosti za enega ciljev koroškega nacizma sploh... Herzog je v govoru nastopil proti, v tem času dejansko že pokopanim, načrtom za uveljavitev kulturne avtonomije za slovensko manjšino iz druge polovice dvajsetih let. Potem ko je še podčrtal rasno povezanost Korošcev obeh jezikov, je z besednjakom nemških koroških nacionalistov zagrozil, da bodo nacisti z vsemi sredstvi nastopali proti afirmaciji slovenskega življa na Koroškem: »Nikoli ne bomo trpeli, da bi bilo to koroško obmejno področje uporabljeno za doskočišče slovanskih ciljev.«

Kot vidimo, so nacisti še v času pred prevzemom oblasti javno očrtovali kakšna usoda čaka v primeru nacističnega prevzema oblasti koroške Slovence. V širšem okviru pa so bile te namere uskladene s takratnimi grožnjami koroških nemških nacionalistov po pregonu narodno zavednih Slovencev prek Karavank. Vzporedno s temi in takimi grožnjami je bilo od srede dvajsetih let opaziti prizadevanja po naseljevanju trdnega, predvsem rajhovskega nemštva na območje južne Koroške, da bi se tudi na tak način izpodrinil slovenski živelj. Poleg koroških komunistov so taki rajhovski kolonizaciji iz meščanskega tabora nasprotovali edinole legitimisti okrog društva »Alt Österreich«, določeno opozicijo pa je naselitvena akcija imela še med koroškimi krščanskimi socialisti, vendar v ozadju tega nasprotovanja ni bilo načelno oporekanje dotoku tujega nemškega elementa, ampak dejstvo, da so si domači nemški nacionalisti prizadevali pritegniti na Koroško tudi (ali predvsem) rajhovske protestante; sicer pa so krščanski socialisti pozdravljali naseljevanje rajhovskega katoliškega elementa na Koroško.¹⁵

NACISTIČNO NASTOPANJE PROTI MANJŠINI PO ANŠLUSU

Že nakazana dejstva kažejo, da so nacisti že pred anšlusom pripravljali ukrepe proti slovenski skupnosti. To dejstvo je simbolično nakazoval marca 1938 sprejem tajnika osrednje protislovenske organizacije na Koroškem Aloisa Maier-Kaibitscha v prvo nacistično koroško vlado.¹⁶ Sledila je zamenjava dotedanjih županov, tudi tistih slovenske narodnosti z nacističnimi, enako pa so izpadli iz občinskih svetov tudi nekdanji slovenski občinski svetniki.¹⁷ Že marca 1938 so nacisti pričeli zapirati prve Slovence, tako predsednika Slovenske prosvetne zveze in urednika glasila slovenske manjšine Rada Wuteja, ki pa so ju morali iz zunanjepolitičnih vzrokov izpustiti, medtem ko je moralo glasilo koroških Slovencev ta nacistični postopek zanikati. Izjavo, objavljeno v Koroškem Slovencu 23. marca, povzemamo v celoti:

»Slovenska prosvetna zveza odločno zavrača v inozemskem časopisju razširjene vesti o razmerah na Spodnjem Koroškem ter ugotavlja:

1. da 'Koroški Slovenec', glasilo koroških Slovencev, izhaja neovirano naprej,
2. da ni bil niti urednik imenovanega glasila niti katerakoli druga oseba aretirana zaradi narodno-kulturnega udejstvovanja,
3. da so merodajne osebe dež. glavarstva zastopnikom Slovenske prosvetne zveze zagotovile, da je slovensko udejstvovanje na kulturnem in gospodarskem področju zajamčeno.

Da se ta izjava primerno poudari, se priobči v 'Koroškem Slovencu'.

Še posebej je v izjavi zanimiva obljuba po zagotovitvi kulturnih in gospodarskih pravic manjšine, čeprav bomo že kmalu zasledili nadaljnje ukrepe proti manjšini na obeh področjih. Dalje je bilo v dneh neposredno po anšlusu opaziti vrsto javnih groženj proti Slovincem in to celo v času pred 10. aprilom 1938, ko naj bi prebivalstvo enodušno poudarilo pripadnost tretjemu rajhu. Več kot značilno je, da je dr. Hans Steinacher kot eden prvih napadel slovensko manjšino na Koroškem. Po pisanju tiska je dr. Steinacher na zborovanju, prirejenem pred glasovanjem v Pliberku, zagrozil manjšini, da pozna na južnem Koroškem edinole »Windische« in da je likvidacija »iredentistov« (t.j. v takratnem besednjaku koroških nemških nacionalistov zavednih Slovencev) samo vprašanje časa.¹⁸ Že v tem času je beležil tisk prve diskriminacije slovenskih organizacij in društev, tako slovenskega gasilskega društva v St. Jakobu v Rožu in kulturnega društva na Kostanjah.¹⁹ Še pred 10. aprilom je moralo več slovenskih duhovnikov zapustiti fare,²⁰ vzporedno z njimi so bili premeščeni tudi učitelji.²¹ Še posebno značilen pa je bil postopek proti dolgoletnemu slovenskemu deželnozborskemu poslancu Vinku Poljancu, ki so ga 11. maja 1938 po osem dnevnem zaporu sicer izpustili,²² vendar je Poljanec še isto leto (25. avgusta) zaradi posledic, ali kot je šel glas po Koroški, zaradi zastrupitve v zaporu umrl.²³ Ob njegovi smrti je glasilo manjšine, opozarjajoč na nacistične namene po uničenju manjšine, pomenljivo zapisalo, da »kadar nas strah za nas napade (in) več nikjer ne bode nade, se hočemo spominjati Slovencev ... ki so hodili po tej naši lepi zemlji pred nami in so upali in zmagali! ... — Tako naj ostane med nami živ Poljančev duh, drami naj nas in navdušuje v vztrajni borbi za pravo kulturnega naroda!«²⁴ — Nekaj dni po Poljančevi smrti so nacisti izgnali iz Koroške Poljančevega naslednika v deželnem zboru in podpredsednika Slovenske prosvetne zveze, Ivana Starca. O izgonu je Slovenska prosvetna organizacija obvestila pristojne na Dunaju in Berlinu s prošnjo, da bi bil izgon preklican. Tisk je tudi poročal, da sta se istočasno oglasila predstavnika Slovenske prosvetne zveze pri »celovškem varnostnem nadzorniku dr. Weimannu s prošnjo, da se gospodu župniku dovoli še nadaljnje bivanje v deželi. Storjeni koraki so ostali žalibog brezuspešni.«²⁴

Ob preganjanju vidnejših Slovencev je bil leta 1938 najhujši udarec namenjen obstoječi utrakvistični šoli. Ne da bi povzemali ozadje utrakvistične šolske ureditve, naj omenimo njeno prvenstveno vlogo in nalogo pri ponemčevanju slovenskih otrok na območju Koroške.²⁵ In več kot značilno je, da so bili glavni pobudniki dosledne odstranitve slovenskega jezika iz koroških šol nacistični učitelji, za katerimi so seveda stale ustrezne šolske oblasti. Tako ni čudno, da je bila s šolskim letom 1938/39 ukinjena na območju utrakvističnega šolstva še zadnja sled dvojezičnosti.

Poleti 1938 so bili ustanovljeni posebni otroški poletni (»žetveni«) vrtci. Na območju južne Koroške jih je bilo 58 (kasneje 60) ter so zajemali 2237 otrok. Ob njih pa je rastlo tudi število stalnih otroških vrtcev. Do srede julija 1939 jih je bilo 35.²⁶ To, da je bila prvenstvena naloga teh vrtcev predvsem ponemčevanje slovenskih otrok, je takratni tisk odkrito pisal.²⁷ Odmev na to dogajanje najdemo v zanimivem uvodniku glasila slovenske manjšine dne 9. novembra 1938, iz katerega povzemamo naslednje: »Slepomišenje s koroškim utrakvizmom je torej zaključeno. Za to smo narodnemu socializmu oz. narodno-socialističnim učiteljem hvaležni. Iz za poletnih otroških vrtcev v naših krajih pa smo vajeni, da se v novem času tudi raznarodovanje odkrito in brezobzirno priznava. Iz tega bi se dalo sklepati, da nova šola za

koroške Slovence ne sme imeti več videza, da njen pouk odgovarja naradni zahtevi po upoštevanju materne govorice v šolski vzgoji. Odprava latinice v šolah pa bi ponazorila težnjo, da bi se otroci tudi v samouku ne privajali več slovenščini.²⁸ — Pač pa so oblasti novembra 1938 privolile v nadaljnji »neokrnjeni« obstoj obeh privatnih slovenskih gospodinjških šol v št. Jakobu v Rožu in Velikovcu, obeh slovenskih sirotišnic ter šivalnega tečaja v rožanskem št. Jakobu.²⁹

Po teh, vsekakor prvih ukrepih, zasledimo v dostopni dokumentaciji s konca leta 1938 z grožnjami podkrepljene zahteve po odstranjevanju slovenskih, sicer privatnih dvojezičnih napisov.³⁰ Ob tem je Koroški Slovenec med drugim poročal, da je dobila slovenska posojilnica v Bistrici na Zilji naročilo beljaškega okrajnega glavarstva za odstranitev slovenskega napisa, ker da je »na podlagi telefonskega odloka deželne vlade od 12. 1. 1939 na poziv notranjega ministra napis v slovenskem jeziku prepovedan«. Proti odloku je Slovenska prosvetna zveza vložila priziv, v katerem med drugim beremo, »da slovenski napisi na poslopjih niso nikakršna svojevoljnost in še manj klubovanje, marveč izza desetletij priznana kulturna pravica slovenske narodne družine. Sprememba nazivov slovenskih posojilnic bi bila hkrati protipostavna, ker priznava združni zakon samo registrirani poziv«. ³¹ Tej vesti se je v začetku prihodnjega leta pridružilo obvestilo o prepovedi slovenske kulturne prireditve v Ločah nad Baškim jezerom. V prizivu okrožnemu vodstvu NSDAP na to prepoved je Slovenska prosvetna zveza med drugim podčrtala, da so »Povodom priključitve Avstrije k rajhu... merodajne osebnosti koroškim Slovencem zajamčile svobodno kulturno udejstvovanje. Slovenci so nato z „Ja!“ držali svojo besedo, njihovo kulturno delo pa se celo brez navedbe vzrokov ovira in prepoveduje...«³²

Prepovedi so seveda sledile nove; prepovedan je bil slovenski gospodinjški tečaj v Škofičah,³³ 4. februarja pa je koroški deželni šolski svet izdal odlok o prepovedi prirejanja takih tečajev.³⁴ V tem času so oblasti sporočile, da je »slovensko kulturno udejstvovanje načelno dovoljeno, v kolikor se s tem ne krši javni red in mir in v kolikor ni državno-policijskih pomislekov«, medtem ko je pristojni državni komisariat 2. junija 1939 privolil v samostojnost slovenskih društev na Koroškem.³⁵ Vzporedno z omenjeno koroško izjavo so bili z nemške strani zavrnjeni ugovori manjšine proti obstoječi šolski ureditvi in germanizacijskemu značaju otroških vrtcev, o razpustitvi slovenske posojilnice v Glinjah pa ob tej priložnosti izvemo, da je ni razpustila deželna vlada in da bo deželni svetnik Alois Maier-Kaibitsch znova preučil zadevo ter predložil nov predlog o usodi te posojilnice.³⁶

Upoštevati pa moramo, da so nacisti vendarle, in to iz zunanje-političnih vzrokov, v določeni meri priznavali Slovenski prosvetni zvezi določeno predstavništvo manjšine, kakršno se je izoblikovalo v zadnjih letih prve avstrijske republike. Upoštevati moramo, da je že avtoritativni Dollfuss-Schuschnigov režim odpravil nerežimske politične organizacije, med njimi tudi Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem, kasneje pa je skušal celo doseči ukinitve slovenske kulturne organizacije, kar pa mu ni uspelo. Toleriranje Slovenske prosvetne zveze kot predstavnice koroških Slovencev se je zatem ohranjevalo še vse do aprilske vojne 1941. leta z Jugoslavijo. Ves ta čas je izhajal Koroški Slovenec kot glasilo manjšine, ob tem pa moremo od jeseni 1938. leta slediti ponovnim ukrepom proti slovenski skupnosti. Med njimi je bila 20. aprila 1939 takojšnja premestitev predsednika Slovenske prosvetne zveze dr. Joška Tischlerja iz Koroške v Vorarlberg. Potencirano uveljavljanje »vindišarske« teorije v tem času smo že omenili. Opozorimo naj še na dejstvo, da se je v Koroškem Slovencu ves čas ohranjevala zahteva po dvojezičnem krajevnem imenovanju južnokoroških krajev, z nemško inačico na prvem mestu, zahteva, ki je ostala še iz novembra 1936, ko so takratne deželne varnostne oblasti zahtevale za slovenski list zamenjavo slovenskega krajevnega poimenovanja — z nemškim!³⁸

Zaradi spremenjenih razmer od septembra 1939 dalje, ki jih označuje pričetek druge svetovne vojne, mora problematika slovenske manjšine v Koroškem Slovencu

stopiti v ozadje. Zato pa je bila toliko bolj živa v nacističnih prizadevanjih po dokončni »rešitvi« slovenskega vprašanja. Danes še ne moremo reči, ali so se osrednje nacistične oblasti poleti 1939 resneje ukvarjale z mislijo o zamenjavi koroških Slovencev z nemško manjšino v Jugoslaviji, ali pa so bili očetje takega namena koroški nacisti. Dejstvo je, da so pričele po štetju leta 1939 krožiti po Koroškem govorice, naj bi bil vsakdo, ki je ob tej priložnosti izpovedal pripadnost slovenski skupnosti, prisilno izseljen in zamenjan z Nemci v Jugoslaviji ter da bo narodno zavednim Slovincem ukinjena vrsta gospodarskih ugodnosti. Proti takim govoricam je Slovenska prosvetna zveza izdala posebno izjavo.^{38a}

Pač pa se je pričelo slovensko vprašanje od jesni 1939 vedno bolj povezovati z nemško-italijanskim sporazumom o preselitvi južnih Tirolcev ter Nemcev iz Kanalske doline v nemški rajh, in to predvsem po zaslugi domačih, koroških nacistov. Dostopna dokumentacija opozarja, da je npr. Alois Maier-Kaibitsch že decembra 1939 razmišljal o izkoriščenju »vsake priložnosti na obmejnem področju (Koroške op.) za naselitev nemških obmejnih kmetov«. Povezanost te misli z nekdanjim prizadevanjem Kärntner Heimatdiensta po naselitvi trdnega nemštva na območje južne Koroške nedvomno priča Maier-Kaibitschevo opozorilo iz tistega časa, da daje prihod rajhovskih optantov iz Italije »tisto možnost, po kateri smo vedno stremeli in ki jo moramo popolnoma izkoristiti«.³⁹ Iz jeseni 1940 imamo ohranjen elaborat, ki je predvideval po eni strani naselitev južnih Tirolcev na območje Železne Kaple in Sel, po drugi pa tudi vključitev severnega dela dežele v naselitveno področje. V tej prvi fazi — trajala je tja do aprilske vojne 1941. leta — v nacistični dokumentaciji iz zunanjepolitičnih vzrokov še ne najdemo načrta o nasilnem izgonu Slovencev iz dežele. Pač pa moremo slediti opozorilom po uporabi veljavne zakonodaje na škodo Slovencev, saj je ta predvidevala nasilen odkup ali razlastitev določene posesti v korist tretjega rajha. Iz zabeležke celovške izpostave »Nemške naselitvene družbe«, ki naj bi izpeljala preselitev Nemcev iz Italije, z dne 7. aprila 1940 je videti, da so poizvedovanja po primernih posestvih za naselitev kanalskih Nemcev zajela poleg slovenske tudi nemško posest. Med 17 posestvi je bilo tudi posestvo nekdanjega nacističnega in današnjega načelnika Kärntner Heimatdiensta (»Koroške domovinske službe«), osrednje protislovenske organizacije na Koroškem, Herberita Jordana v bližini Gospe Svete.⁴⁰ Položaj se je seveda korenito spremenil po aprilu 1941, še posebej pa po 25. avgustu 1941, ko je izdal Hitlerjev pooblaščenec za krepitev nemškega naroda, Heinrich Himmler, poseben odlok, s katerim je določil izselitev 200 slovenskih družin, na njihovih posestvih pa naj bi se naselili kanalski Nemci.⁴¹ Da pa je bil že od vsega začetka očiten naselitveni poudarek predvsem na območju južne Koroške, kaže sporočilo nemškega ministrstva za prehrano in kmetijstvo, ki opozarja na toliko večjo nujnost ustanavljanja novih nemških kmetij na slovenskem delu Koroške, ker da je »obmejno ozemlje na območju južne Koroške še vedno pomešano z deli slovenskega ljudstva«.⁴² Po Himmlerjevem naročilu iz tega časa naj bi bili naseljeni na obmejno območje Koroške le optanti iz tirolskega Grödnertala (Val Gardena) in Kanalske doline, medtem ko bi morale morebitne izjeme imeti soglasje koroškega vodstva nacistične stranke.⁴³

STALIŠČA MANJŠINE DO ŽIVLJENJSKIH VPRAŠANJ PO MARCU 1938

Koroški Slovenci so se od vsega začetka zavedali usode, ki so jim jo namenili nacisti. Zato so skušali storiti vse, da se ne bi mogli novi oblastniki poslužiti morebitnega nepredvidenega koraka manjšine kot vzroka novih napadov na slovensko skupnost. Da je bila manjšina ob anšlusu prepuščena sama sebi, priča tudi izjava takratnega jugoslovanskega ministrskega predsednika dr. Milana Stojadinovića v beograjskem parlamentu. Na vprašanje o odnosih s tretjim rajhom je ob tej prilož-

nosti najprej odgovoril, da je Hitler posebej poudaril interes Nemčije za obstoj močne in krepke Jugoslavije, o koroških Slovencih pa je nato dejal, da bi bilo po mnenju jugoslovanske vlade »najboljše poročstvo za Jugoslovane na Koroškem... prijateljsko razmerje med Nemčijo in našo državo«.⁴⁴ Res, da se je dopuščalo prihodnje kulturno in gospodarsko delovanje slovenske manjšine prav z vidika pritegnitve Jugoslavije v okvir sil Osi, vendar slednje ni oviralo nacistov pri končnem cilju, uničenju koroškega slovenstva. Nedvomno moremo vsaj v prvem trenutku po anšlusu ločiti v tem vprašanju dve tendenci: stališče Berlina, ki je izhajal predvsem iz prizadevanj po širjenju nemškega vpliva na jugoslovanski prostor, ter poudarjene nastope domačih, koroških nacistov, ki so videli (in to upravičeno!) dokončno uresničenje svojih dotedanjih hotenj, tudi na narodnostnem področju. — Dejstva, da je položaj manjšine odvisen od nemške jugovzhodne politike in odnosov, so se Slovenci na Koroškem zavedali.⁴⁵

Tako ni čudno, da so ob najavljenem glasovanju 10. aprila 1938. leta slovenske organizacije pozvale manjšino, naj glasuje za zedinjenje z nemškim rajhom.⁴⁶ Danes vemo, da je prav ta poziv in dejstvo, da so mu Slovenci sledili, izbilo koroškim nacistom predvidene ukrepe proti manjšini, oziroma »iredentistom« v besednjaku dr. Hansa Steinacherja. Več južnokoroških občin je celo stoddotno glasovalo za priključitev s tretjim rajhom ter si tako prislužilo »častni« naziv »Führergemeinde« (Hitlerjeva občina). To so bile občine Blače, Goriče, Št. Štefan, Bistrica na Zilji, Marija na Zilji, Rožek, Ledince, Šmarjeta v Rožu, Bilčovs, Hodiše, Zgornja vesca, Škofiče, Medborovnica, Radiše, Grabštajn, Otok, Vovbre, Galicija, Žitara vas, Tinje in Žvabek. Na Koroškem je bilo skupaj 115 takih občin, medtem ko je »opozicija« iz razumljivih vzrokov zajemala le posameznike. Podobno kot Slovenci so ob glasovanju nastopili tudi dunajski Čehi.⁴⁷

Dejstvo, da so Slovenci z glasovanjem preprečili predvideni nastop koroškega nacizma proti manjšini, je v dneh po glasovanju nakazal tudi Koroški Slovenec, ki je med drugim poudaril, da je »zadržanje naših rojakov ob glasovanju... na najučinkovitejši način postavilo vsa natolcevanja o iredenti in protidržavnosti narodne manjšine na laž. Stoddotno smo izkazali svoji državi našo zvestobo in ji dali, kar ji gre. Ta zvestoba državi ostane tudi v bodoče enako neomajana. Z isto vnemo in silo pa stojimo tudi za našimi kulturnimi pravicami in pričakujemo od države, da se bo sedaj tudi ona oddolžila manjšini s svojo zvestobo«.⁴⁸

To pa ne pomeni, da ni vzporedno z opozorili oblastem manjšina ponovno poudarjala svoja stališča in zavzetost za pravice slovenske skupnosti. Še pred 10. aprilom 1938 je slovenska stran poudarila, da so koroški Slovenci »državno mejo vsikdar spoštovali in ne bomo tega zadržanja tudi ne v bodoče spremenili. Pač pa moramo ob tej priliki poudariti, da so gotovi krogi v deželi našo narodno zavednost in narodno zvestobo črnili in obrekovali kot protidržavno početje. Naš boj proti ponemčenju slovenske mladine v šoli in izven nje so ti krogi tolmačili nemški javnosti kot boj proti državi. — Slovenci svečano izjavljamo pri tej priliki, da bomo dajali novi naši domovini, Veliki Nemčiji, kar je njenega, da bomo dajali Bogu, kar je božjega in da bomo tudi v novih razmerah držali zvestobo slovenskemu narodu. Narod naš hrani dokaze, da smo njegov del in mi to vsak dan in ob vsaki priliki vedno znova dokazujemo. Tudi v bodoče bomo vsakemu raznarodovanju postavili naš odločilni ‚Ne‘ nasproti!«. In ob koncu: »Morda naša pot tudi v bodoče ne bo rožnata. Nanjo smo pripravljeni z našimi slovenskimi žrtvami in zvesti naši dolžnosti napram slovenski zgodovini, napram našim prednikom in očetom in napram naši slovenski mladini«.⁴⁹ Ob samem anšlusu je glasilo manjšine podčrtalo nespremenljivo realnost tega dejstva, vendar z opozorilom, da bodo koroški Slovenci tudi v prihodnje, tako kulturno kot narodnostno del slovenskega naroda⁵⁰. Manjšina je iz narodnoobrambnih vzrokov celo poudarjala podporo režimu, vendar »s pridržkom, da bosta med našim slovenskim ljudstvom varovani slovenska narodna čast

in gospodarska blaginja»⁵¹ Tako je Koroški Slovenec 27. julija 1938 pisal, da se slovenska skupnost obrača »do gospodarja naše dežele (sic!) z željo, da se sankcionira (slovensko op.) ... narodno pravo s priznanjem enakopravnosti slovenske materne govornice v šoli in javnosti« ter se izrekel za »samobitno kulturno žitje vsega slovenskega naroda na Koroškem«,⁵² pa tudi za neovirane kulturne stike z matičnim narodom v Jugoslaviji.⁵³

Pri zagovarjanju pravic slovenskega življa so se koroški Slovenci sklicevali celo na nacistično ideologijo, prilagojeno zahtevam slovenske skupnosti po ohranitvi narodnosti.⁵⁴ 7. septembra 1938 je Koroški Slovenec ob germanizacijskih postopkih koroških nacistov zapisal, da je kot glasilo slovenske skupnosti prisiljeno ugotoviti, da na »Koroškem dejstva ne odgovarjajo narodno-socialističnim načelom! To dokazujejo naše šole, in dokazujejo otroški vrtci, katerih ponemčevalni namen oficijelno potrjuje ured narodno socialističnega odseka za ljudsko blaginjo ...«.

Na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze konec leta 1938 je predsednik organizacije dr. Joško Tischler orisal položaj manjšine v preteklem letu. V njem je znova podčrtal lojalnost manjšine do države, pa tudi njeno kulturno »povezanost z matičnim narodom«. Dejal je, da so koroški Slovenci »z izpovedjo za državo ... povezali tudi izpoved za slovensko narodno skupnost«. Ko je primerjal položaj manjšine s tistim v prvi avstrijski republiki, je zanimivo ocenil, da pravice, »ki smo jih imeli ... samo na papirju, so tudi danes na papirju, samo da je izginilo še marsikaj, kar smo imeli: izginilo je 67 dvojezičnih šol, v katere je po uradni statistiki prihajalo v šolskem letu 1936-37 10.253 slovenskih otrok, izginil je slovenski abecednik, prepovedana je celo latinica, cela vrsta slovenščine zmožnih učiteljev je predstavljena v nemške kraje. Da bi se germanizacija še pospešila, naj pomagajo otroški vrtci, katerih ponemčevalne naloge se po listih javno priznava«. Dr. Tischler je tudi odklonil delitev manjšine na Slovence ter na »Nemcem prijazne Slovence« (= vindišarje). Ko je govoril o napovedanem ljudskem štetju, je dejal, da manjšina ne bo nikoli priznala »ljudskega štetja, ki bi slonelo na samem priznanju ali izsiljenem priznanju«, ampak da spada k manjšini »vse ono (= tisti) kar govori v družini slovensko, ... vse drugo pa naj bo nemško, če je nemški narod mnenja, da mu to koristi«.⁵⁵

Koroški Slovenec je zvesto beležil tudi odprta vprašanja manjšine izven meja tretjega rajha, tako na Češkoslovaškem, Madžarskem in v Jugoslaviji.⁵⁶ Še posebno zanimiv za spoznavanje narodnoobrambnih stališč slovenske manjšine je zapis »Pravice, katere terjamo tudi mi«, objavljen v Koroškem Slovencu dne 1. februarja 1939 ob debati o položaju nemške manjšine v budimpeštanskem parlamentu. List je ob tej priložnosti povzemal madžarske trditve o nemški manjšini s tistimi o Slovencih na Koroškem. Upošteval je koroške razmere je list pisal, da »pravica, katero terja narodni socializem za nemške rojake na Madžarskem, mora biti tudi naša pravica!« In še: »Moralno obsojeni naši raznarodovalci, ki se od madžarskih potentatov v ničemer ne razlikujejo, naj nosijo posledice«.⁵⁷

Izgon dr. Tischlerja kot predsednika Slovenske prosvetne zveze iz Koroške ter splošne omejevalne ob pričetku druge svetovne vojne, zlasti pa cenzura, so v prihodnje seveda omejevale svobodnejše izražanje slovenskega koroškega glasila, še več, Koroški Slovenec se je moral od tega časa dalje podrežati pisanju ostalega tiska, namenjenega vojnemu naporu tretjega rajha. Kljub temu pa je list veliko poročal o dogajanju v Sloveniji in Jugoslaviji, da bi pač na tak način prispeval k ohranjanju slovenske narodne zavesti, medtem ko je bilo ostalo pisanje Koroškega Slovence na narodnostnem področju v glavnem omejeno na poudarjanje vrednot slovenskega materinega jezika. Slednje dejstvo se je pokazalo tudi na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, občnem zboru, ki ni mogel biti tako kritičen do življenjskih vprašanj manjšine kot tisti pred letom dni. Opozorimo pa naj na poziv občnega zbora rajhovskemu notranjemu ministru dr. Fricku, »naj bi gospod minister za-

jamčil slovenski narodni skupini (na Koroškem op.) svoboščine kulturnega delovanja.⁵⁸ O kulturnih potrebah manjšine je Koroški Slovenec 3. marca 1940 zapisal, da Slovenci ne bodo nikoli opustili zahtev po upoštevanju slovenskega jezika v šoli. Pisal je tudi, da ostaja ta zahteva tudi v bodoče »jedro naših kulturnih teženj«, ob koncu pa podčrtal, da kljub obstoječi šolski ureditvi polagajo Slovenci »veliko važnost na to, da se bodo naši otroci vsaj doma in v naših prosvetnih organizacijah učili lepo, čisto slovenščino. Tako jim posredujemo zaklad, ki jim zna biti nekoč zelo dobrodošel in dragocen. Naša država sama nas uči, da nikakor ni več čas za to, da bi se iz neke krajevne kratkovidnosti ali malomarnosti zadovoljevali z neznatnimi drobcami neke ‚vindiš-špraha‘ ali z znanjem preprosteega slovenskega narečja. Taka kratkovidnost in nemarnost bi se lahko bridko maščevali«. — To je tudi zadnja pomembnejša izjava glasila, z izjemo programskega opozorila ob dvajsetletnici plebiscita l. 1940, ki ga je seveda vrednotiti kot poskus manjšine, da bi ji nacistični režim vendarle zagotovil vsaj najelementarnejše narodnostne pravice. V tem smislu je dalje razumeti zaključni del opozorila s poudarjanjem lojalnosti državi in sklicevanje na nacistično narodnostno politiko, po nacističnih merilih seveda umerjeno izključno v korist nemškega naroda. Izjavo povzemamo v bistvenem razdelku: »Mi koroški Slovenci smo po glasovanju leta 1920 narodna manjšina. Če ocenimo naše zadržanje po glasovanju napram državi, smemo z mirno vestjo ugotoviti: nikdar se nismo zavestno pregrešili nad državo, vsikdar smo bili njeni dobri državljani. Svojo državljansko zvestobo smo izvajali iz svoje narodne zvestobe. Tako po glasovanju, tako v bivši Avstriji in tako sedaj v Veliki Nemčiji. V šoli narodne požrtvovalnosti smo se učili državljanske požrtvovalnosti, veličina narodnega občestva nas je vodila k dobremu in pravilnemu vrednotenju narodne skupnosti. Svojo narodnost pojmuemo kot nravno, kulturno, socialno in gospodarsko zapoved in s svojim prizadevanjem za nravnost, kulturnost in socialnost naših slovenskih vrst smo prispevali svoj posebni delež državi, kateri smo pripadali in kateri pripadamo. — Kot narodna manjšina si nismo lastili pravice, da bi kakorkoli določevali usodo ali obliko svoje države. To veliko odgovornost smatramo kot narodna manjšina v nemški državi za izključno pravico nemškega naroda. Pač pa smo od prvega dneva po glasovanju do danes poudarjali po nravnih in naravnih zakonih nakazano in v teoriji moderne države podčrtano povezanost narodne in državljanske zvestobe. Uveljavljanje te povezanosti je naš slovenski program in v tej službi je vse naše narodno delo, tisk, izjave in govori. Tako bomo držali tudi v bodoče. — Jasne, enoumne izjave vodje Velike Nemčije nas v tem zadržanju potrjujejo. Nemški narodni socializem, ki uči objektivno podano, krvno in kulturno utemeljeno narodnost, nas za to legitimira, da služimo svoji državi kot dobri člani svojega naroda. Hoteno nerazumevanje tovrstne naše narodne volje bomo, danim prilikam odgovarjajoče, tudi v bodoče odklanjali; pri tem pa se zavedali, da mora dosledni razvoj narodno-socialistične države sam voditi do najožje povezanosti naroda in državljanske zvestobe tudi med nami koroškimi Slovenci. Naša kulturna in zadržna samopomoč pa nam bo naše vodilo in v tej samopomoči hočemo zreti svoj posebni, slovenski prispevek k dobri časti in ugledu naše države Velike Nemčije.«

Opombe

¹ Die Kärntner Landsmannschaft, marec 1972, str. 18.

² Zadnje delo o »teoriji« je prispevek B. Grafenauerja »Koroški Slovenci v zgodovini slovenske narodne skupnosti«, v: Koroški Slovenci, Maribor 1971, str. 96—113.

³ Glej Die Presse, 27. marec 1972, št. 7—94.

⁴ Tone Zorn, Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925—1968, v: Zgodovinski časopis 1971, str. 271 do 278.

⁵ Tone Zorn, Nacistično ljudsko štetje leta 1939 na Koroškem. Građivo, pripravljeno za tretje koroške kulturne dni decembra 1971 (ciklostil).

⁶ Izvirnik voyberškega spiska hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (INV).

⁷ Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, Bd. III/8, Breslau 1940, str. 564.

⁸ Dr. Martin Wutte, Kärntens Freiheitskampf, Weimar 1943, str. 23.

⁹ Za predzgodovino in usmerjenost tega inštituta gl. razpravo dr. Toneta Ferencja Predzgodovina neke »znanstvene« ustanove, v: K r o n i k a, časopis za slovensko krajevno zgodovino 1971, zv. 2, str. 93—104.

¹⁰ Thomas Barker, The Carinthian Slovenes — a national minority problem, New York — Washington, 1960.

¹¹ Die Kärntner Landsmannschaft, januar 1972, str. 20.

¹² Gl. op. 1, str. 18.

¹³ Cit. list.

¹⁴ Franc Petek, Iz mojega življenja, Velikovec 1960. Tipkopis spominov v redakciji dr. Janka Pleterskega.

¹⁵ Prim. Die Rote Fahne, 26. oktobra 1932, št. 255; Tone Zorn, Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnama, v: Koroški koledar (za leto) 1971, str. 52–54 (ponatis iz Zgodovinskega časopisa 1971).

¹⁶ Koroški Slovenec (KS), 16. marca 1938, št. 11. Za deželnega glavarja je bil imenovan Wladimir Pawlowsky, poleg Aloisa Maier-Kaibitscha so postali člani deželne vlade še bančni ravnatelj Meinrad Natmessnig, zdravnik dr. Franz Kleczkowski ter učitelj Ernst Dlska.

¹⁷ KS, 16. marca 1938, št. 11; 23. marca 1938, št. 12. Prim. tudi spomine Franca Resmana Rod pod Jeko, Celovec 1971, str. 162. — V tem času še ni bil zamenjan dolgoletni slovenski župan v Zgornji vesci (KS, 15. junija 1938, št. 24).

¹⁸ KS, 6. aprila 1938, št. 14.

¹⁹ KS, 13. aprila, št. 15.

²⁰ Gl. op. 19 in KS, 25. maja 1938, št. 21.

²¹ Luka Viternik, pravzaprav edini zavedni slovenski učitelj iz Globasnice v Tigrice, KS, 27. aprila 1928, št. 17.

²² KS, 18. maja 1938, št. 20.

²³ KS, 31. avgusta 1938, št. 35. — Kot vse kaže, je bila številka 40. Koroškega Slovenca z dne 5. oktobra, posvečena Poljančevi smrti, zaplenjena in je potem izšla v drugi izdaji.

²⁴ KS, 28. septembra 1938, št. 39.

²⁵ Več o tem: Lojze Ude, Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, posebni odtis iz zbornika Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana 1970.

²⁶ Freie Stimmen, 23. avgusta 1938; KS, 7. septembra 1938, št. 45.

²⁷ Prim. Kärntner Grenzruf, 12. julija 1939; KS, 7. septembra 1938, št. 36.

²⁸ Za odpravo hrvaškega jezika iz gradiščanskih sol prim. KS, 29. septembra 1938, št. 39.

²⁹ KS, 9. novembra 1938, št. 45.

³⁰ KS, 4. januarja 1939, št. 1.

³¹ KS, 1. februarja 1939, št. 5.

³² KS, 18. januarja 1939, št. 3. Kot prvo pri-

reditov so varnostne oblasti prepovedale »Slovenski dan« dne 24. julija 1938 v Globasnici (prireditev je bila nato čez teden dni).

³³ Gl. op. št. 31.

³⁴ Slovenski prevod odloka je izšel v KS 15. februarja 1939, št. 10.

³⁵ Odlok ponatiskuje KS 7. junija 1939, št. 23. Pri odloku je šlo za vključitev v pravila slovenskih kulturnih društev znani protizidovski arijski paragraf ter za prevzem načela o imenovanju in ne voljenju društvenih voditeljev (Führerprinzip).

³⁶ Prav tam.

³⁷ KS, 8. marca 1939, št. 10.

³⁸ Odlok je ponatisnjen v zborniku Koroški plebiscit, Ljubljana 1971, str. 543.

³⁹ KS, 26. julija 1939, št. 30.

⁴⁰ Tone Zorn, Poizkusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno (II), Kronika, 1966, zv. 2, str. 79.

⁴¹ Povzetek dokumenta hrani arhiv INV.

⁴² Gl. op. 39., str. 80–81.

⁴³ Prepis dokumenta z dne 22. februarja 1940 hrani arhiv INV.

⁴⁴ Sporočilo obmejnega urada NSDAP, Celovec dne 18. maja 1940, prepis v arhivu INV.

⁴⁵ KS, 23. marca 1938, št. 12.

⁴⁶ KS, 3. avgusta 1938, št. 31.

⁴⁷ KS, 30. marca 1938, št. 13.

⁴⁸ KS, 20. aprila 1938, št. 16. — V nasprotju s Slovenci so Čehi morali glasovati samostojno; tako ni čudno, da je glasovalo proti anšlusu vsega 31 volivcev.

⁴⁹ KS, 13. aprila 1938, št. 15.

⁵⁰ KS, 6. aprila 1938, št. 14.

⁵¹ Prim. KS, 31. marca 1938, št. 13b.

⁵² KS, 11. maja 1938, št. 19.

⁵³ KS, 27. julija 1938, št. 30.

⁵⁴ KS, 3. avgusta 1938, št. 31.

⁵⁵ N. pr. KS, 11. januarja 1939, št. 2.

⁵⁶ KS, 4. januarja 1939, št. 1.

⁵⁷ N. pr. KS, 6. julija 1938, št. 27; 14. septembra 1938, št. 37; 21. decembra 1938, št. 51.

⁵⁸ Te zahteve so se dotikale priznanja madžarskih Nemcev kot posebne skupnosti s pravico do javnopravnosti, šolstva ipd. (KS, 21. decembra 1938, št. 51).

⁵⁹ KS, 3. januarja 1940, št. 1.

⁶⁰ KS, 9. oktobra 1940, št. 41.

Lojze Krakar

*Visok je in bel kakor čelo modreca
in marmorno mirno gleda na smrtnike.
Misli, vklesane v brazde njegovega obraza,
razlagajo smrt z neko mrko zgovornostjo
in rišejo črne zvezde v srce.
O nemi kažipot ob poti naše karavane,
kaj niso vsi ti, ki trohne tu na robu puščave,
pustili svojih kosti v svarilo
nam, ki romamo dalje?
Kaj ne stojiš ti tukaj zato,
da bi te slišal, kdor zna poslušati?
O sivolasi, žalostni glas vpijočega,
pokimaj nam s svojo častitljivo glavo,
da je v tej puščavi nekje zelenica miru,
prosimo, reci nam kaj,
drugače ne moremo dalje.*

Danes

Andrej Kokot

*Danes
sem ptica,
voda za mlin,
danes
sem kamen,
danes
obrano drevo,
sem riba na suhem,
danes
sem črno in belo,
danes sem vse.*

*A čakam
na jutri, čakam, čakam, in čakam,
da bom človek.
Pa je dan moj tako dolg,
tako strašno dolg.
Bojim se, da ne bom dočakal večera.*

Janko Messner

— Atej, lej, tvoj Job je na cesti!

V hipu odgrnem zaveso s steklenih balkonskih vrat.

Cesta se imenuje Flatschacher Strasse. Po močvirni ravnini, ki so ji dali slovenski prvoseleci ledinsko ime »na Blačah«, pri močvirjih.

Zgodovina nam dokazuje hrani tudi ob samem robu Celovca.

Job pa je konj, vitek rjavec, ki se malo briga za zgodovino. Poznam ga, odkar smo se vselili v trinadstropnico. Njegov gospodar je, po domače, Krušej. Na svetu ni imel kdaj kak kmetič tako lepega imena. Kaj vse ti zazveni v njem, če si zrasel na ozarrah, na senožetih: svetla prepeličja pesem, ko sonce vstaja, ubrano pikapokanje neutrudnih cepcev, ko so polja zagrnjena z ledeno belo odejo... Dehteči ajdovi žganci, dehteče toplo mleko...

Krušej...

Za lučaj daleč je njegov dom in Jobov hlev... Ob Flatschacher Strasse.

Čul sem nekega dne s pločnika, kako ga je za živo mejo po slovensko vpregel:

— Job, se hediči, stoj že tih, tače bajže...

Potem pa še malo po nemško, tajfel aine.

Ima samo njega pa dve kravi. Otrok nič, ženo na šentrupeškem pokopališču.

— Zakaj mu pravite »Job«?

— O, hespud pa svovenje znajo... Tako pač. Ko je bil še mlad žrebi, je bil ves garjav, je 'umi hor prišel. Pa sem djal, naj bo Job.

Stojim za steklom balkonskih vrat in ju opazujem. Krušej bi rad pognal Joba, vpreženega v lojtrnik, čez široki asfaltni trak na drugo stran ceste. Tam ima ob reki Sotnici travnik in njivo. Dobro vem, kje, saj sem mu nakosil že nič kolikokrat krmo... Mimogrede, ko sem šel na zrak pod goro.

Sonce je zlezlo že zelo visoko, toda avtomobili Krušēja in Joba ne spustijo čez cesto, sproti se jima izjalovi vsak poskus. Kakor jazbec obrača Krušej majhno šilasto glavo s štrlečimi ušesi zdaj na levo zdaj na desno in premerja razdalje do bližajočih se limuzin in tovornjakov. Zdaj, zdaj bi nemara šlo.

Kje pa, že prepozno. Komaj Joba sunkovito potegne za uzdo, da se pokadi asfalt pod kresočimi podkvarni, ga mora že spet ustaviti. Avto švistne mimo njiju.

Job se povzne na zadnje noge in razdraženo zaprha.

Krušej ga miri, ga boža in se ga oklepa pod vratom.

In čaka.

Sonce pripeka. Avgustovsko sonce. In črni asfalt žari od te pripeke.

In spet premerja Krušej razdalje do drvečih vozil, napenja oči, vrti glavo hitreje in hitreje — po cesti gor, po cesti dol... In spet nastavlja korak za skok, konja trdo na uzdi, pa si spet premisli.

In konj je že vmes zmeden. Živčno se prestopa z noge na nogo, vsaka mišica na njem se trese. Toliko da ne čujem njegovega drhtečega hrzanja in uklenjenega prhanja semkaj v stanovanje.

Prizor je skrajno mučen. Noben avto se ne ustavi, vsi švigajo mimo vprege.

Še pred nekaj leti je bila ta cesta vsa mirna, z vsem čarom predmestja, ki ga izžareva soseščina malih kmetov, gostilničarjev, ki so rešili veljavo svojega uradniškega in obrtniškega stanu iz mestnih pisarn in delavnic na rob Celovca, s tem da so si tu izkopal samotež kleti v talno vodo, jih ponoči pri luči zacementirali in nanje postavili pritlične hišice.

Tedaj, pred leti, me je tu še pasji lajež uspaval, prebujali so me petelini — kakor nekoč na vasi. In če sem kdaj maja meseca tanko prislunnil, sem čul lajati v jutranjih urah kdaj tudi lisico pod Sotnico — v strahu za kosmate mladiče, razigrane medvedke.

In šentruperškega salezijanca, ko je zvonil dan. Glasno in vztrajno.

Zdaj je Flatschacher Strasse vsa smrdljiva, vsa hrupna. Postavili so na njen južni rob neke industrijske obrate, skladišča veletrgovcev in depoje nafte. Zdaj puhajo Dieslovi motorji iz velikih izpušnih lukenj valove črnega strupa nanjo, tovornjaki vseh vrst jo zagrinjajo z oblaki sajastega smradu, da ne morem več odpreti nobenega okna v stanovanju. Še za zidovi, še za steklom balkonskih vrat se mi ježi koža ob pogledu nanjo. Klopotanje grozljivo monotoni ventilov in bobnenje pločevine mi gre skozi kosti in mozeg.

Dober tek, industrijska družba. Vse najboljše.

In mnogo zabave v vse večji in večji blaginji.

Tudi železniškega kembeljna pri belo-rdečih zapornicah ne čujem več: ting-ting-ting ...

Cisto blizu naše trinadstropnice se spuščajo šestkrat na dan na Flatschacher Strasse, da morejo moji dijaki po rožanski progi v šolo in zvečer spet nazaj na Zihpolje, v Šentjanž, Sveče in Šentjakob.

Ne vem, zakaj me noben vlak na svetu ne moti, narobe, radujem se vsakokrat, ko prihaja, pa naj še tako piska in drdra, naj kembelj še tako enolično kleplje plat svojega zvonca ... enainvajsetkrat svoj svarilni ting-ting-ting ... Zdaj ko šklopotajo in šklefetajo Dieslovi motorji v topih gobcih jeklenih predpotopnih pošasti, zdaj ko drgetajo in bobnijo v dolgi vrsti pred zapornicami, stokrat preglasijo kembelj in vlak.

Meni so ostali zdaj le še njihovi sladkobni strupi, črni in modrikasti, ki se mi — če vleče jug, toliko huje — zanesljivo priplazijo kakor sluzaste hobotnice in meduze skozi okenske špranje v stanovanje, da se z njimi davim na žive in mrtve.

Ob krožniku juhe.

Dober tek.

In ko moram v šolo, jo z ovlaženim robcem pod nosom pocedim na pete na glavo okrog vogla in treščim brez sape v trolejbus, da neki sosedge vsakokrat začudeni ostrmijo, ali nemara le nisem pri ta pravi.

Kaj njim, saj se jim še sanja ne, kaj je dušica. Bolj pa pljučni emfizem. In kaj zadrega, v kakršno spravlja tehnično stoletje mojega zadnjega slovenskega kmetiča ob Flatschacher Strasse, mojega Krušēja, osamljenega varuha prastarih izročil, ki se slovenske besede ne sramuje ...

Še zmeraj stojita tam — on in Job — se obotavljata, oprezata, zmeraj bolj obupano vdana v neusmiljeni cestni napredek. Saj nikoli ne bosta prečkala te ceste, nikoli ne bosta pobasala lucerne, nakošene ob Sotnici ... Ovela bo v avgustovskem soncu, da bo vsa cunjasta in nevarna, da kravi napihne.

Kaj meščanom, ki jim vsakega prvega v mesecu prinese poštar plačo v stanovanje! Mleko dobijo v mlekarni, kruh pri peku, meso pri mesarju. Kaj jih briga lucerna, kaj Krušej, kaj Job.

Pač, ravnokar sta se le pognala v skoku, pa je tudi že treščilo. Rdeča limuzina

se je zataknila v zadnja kolesa lojtrnika, zavore so zaječale, zacvilile, lestveni klini frlijo po zraku. Oje je očitno udarilo Joba po prednji nogi, da je padel kakor snop na črni asfalt. Limuzino je zaneslo v loku na pločnik in jo tam obrnilo na streho.

Bliskovito stečem iz stanovanja na kraj nesreče, da bi pomagal, če bi se dalo kako pomagati. Šofer je medtem zlezel iz avta kakor iz nekakšne podmornice, vetrobranska šipa se je bila razletela na tisoč koščkov. Zdaj se drži za tilnik in vpije iz vsega grla:

— Verfluchter Gaul, du verdammter! Hast denn keine Augen im Kopf, du, Bauer du! Das wirst du mir bezahlen! Kannst Gift drauf nehmen!

Krušej pa kleči zraven Joba in drži v naročju njegovo omahujočo glavo. Sonce pripeka. In črni asfalt žari od te pripeke.

Nekdo skuša konja razpreči in živčno išče konec vajeti.

Avtomobili se nabirajo v koloni levo in desno od razbite vprege. Nekateri trobijo. Šoferji izstopajo, se spogledujejo. Eden, z zavihanimi srajčnimi rokavi, širokopleč rdečeličnik, se pridusi:

— Kruzifix Sakrament, steh auf, alter Fuchs!

In sune z nogo Joba v rebra. Njegov obraz gori od jeze, ker ne more s tovarnjakom mimo.

Neznaten curek svetlo rdeče krvi se peni in si išče pot od razbite Jobove golenice k ponikovalniku.

Krušej je ves zlezel vase, njegovo telo je odrevenelo, oko se mu mrači, okrog kocinastih ust ledeni topi smehlaj neboljenosti. Mož ne vidi nikogar okrog sebe. Zato poklekнем k njemu na črni asfalt in ga ogovorim:

— Za božjo voljo, Krušej ...

— Nče pumaha, hespuđ, telefonirajte po mesarja, da ga pahne. Jes ha na morem več gledati kako trpi. Jes ha na morem ...

Zona me spreletava po hrbtu, ko drvim mimo drdrajočih in šklepetajočih jeklenih pošasti nazaj v stanovanje telefonirat. Živo zagledam pred seboj prizor iz otroških let, ko sem tudi moral teči k sosedu in ga prositi, da pride pahniti našo edino plemensko svinjo, ker je imela mrtve kočeje v trebuhu. Tudi moj oče je tedaj rekel:

— Jaz je ne morem.

In je imel velike solze na licu, nikoli prej, nikoli pozneje.

Ubogi Job, ubogi moj Krušej.

Nekdo zdaj usmerja šklepetajoče in bobneče pošasti počasi mimo njiju. Črne sajaste luknje puhajo vanju valove črnega plina.

Kadilni dar za končni počitek Jobov.

Kadilo premožne industrijske družbe.

Zagrnem šipe balkonskih vrat, da bi zabrisal grozotni prizor.

Srce mi razbija v prsih vroče in tesno, kljuva mi v sencih.

— Glej, sin, pravim, — ta ubogi Krušejev Job je bil zadnji slovenski konj v Celovcu.

— Kaj bi s tem?

— Nič, samo to bi ti rad dopovedal, da mi je hudo za njim. In hudo za Krušeja, ki si gotovo ne bo več nobenega omissil. Nikoli več ne bo o poletnih večerih kopitljal po Heinejevi ulici pod našim balkonom s škafoм za pomije na vozu. Nikoli več ne bo jeseni razvažal drv za stranke, ki še nimajo centralne kurjave.

— Nimaš drugih skrbi, atej?

— Pač. Se to naj ti povem, da se mi je ravnokar utrnila misel, da je ubogi Job pravzaprav podoba koroškega slovenskega ljudstva.

— Kaj misliš, da samo tega?

— Najbliže mi je, pa sem se njega spomnil.

Nemoč

Branko Žužek

*Izsušene žene kolnejo,
ker ne morejo dojeti;
na prsih stiskajo
skelete otrok:
Sladkih korenin ni več
in vode v močvirju ni več.*

*In ne moreš naliti
latvice mleka
za izpite ustnice.
Oči, velike, nabrekle
se bodo razlile
od lačnega obupa!*

*Molim
za otroške skelete
in za velike, roteče oči.
Sram me je, ko jem
naš vsakdanji kruh.
In ti povem, o bog,
zadel bi na rame
to zemeljsko oblo
in jo z veseljem zalučal
v neskončni nič!*

Po tretjem maju se je aktivnost Zidanškovega bataljona vse bolj stopnjevala. Prva — rakovška četa je šla 7. marca 1942 v zasedo na cesto Cerknica—Velike Bloke, da bi napadla kamione Italijanov, ko se bodo vračali z Rakeka na Velike Bloke.¹ Četi so se pridružili tudi oboroženi oddelki NZ iz Žerovnice, Lipsenja, Gor. Jezera, Grahovega, Bločic in Bloške planote.² Štab čete je postavil en vod — polovico čete v zasedo na grahovsko pokopališče, drugi vod — preostali del čete pa tik za vasjo ob cesti Grahovo—Radljek.³

Člani NZ, ki niso bili oboroženi, so okrog Grahovega pretrgali telefonske zveze, zasekovali in prekopavali ceste.⁴ Pred Grahovim sta partizana Franc Mekina-Borut in Matko Dane-Matija ustavila avtobus, ker pa v njem ni bilo karabinjerjev, sta ga pustila naprej. O partizanski kontroli so bili najbrž obveščeni Italijani, ker so okrog 16. ure prav previdno prispeli v Grahovo.⁵ Poti niso nadaljevali, ker se jim je zdelo vse preveč sumljivo. S streljanjem proti pokopališču so se hoteli prepričati o varnosti. Zaseda s pokopališča je na streljanje odgovorila.⁶

Medtem je druga zaseda udarila Italijanom v hrbet. Za zavarovanje je pustila na prejšnjem mestu le stražo. Stražo je postavila tudi ob cesti Grahovo—Martinjak. Italijanom je kmalu prišla na pomoč močna kolona iz Cerknice. 15-letni Anton Lubsky-Bobi z Rakeka, ki je bil ob tej cesti na straži, je s streljanjem zaustavil kolono in jo prisilil, da se je razvila v strelce. S tem je omogočil drugemu vodju pravočasen umik iz vasi.⁷

Partizanski viri poročajo, da je bilo v tem spopadu 30 Italijanov mrtvih in več ranjenih.

V spopadu je padel Rakovčan Jože Janež-Krešo, ki so ga čez nekaj dni pokopali na grahovskem pokopališču. Jernej Arko-Črtomir iz Starega trga je bil ranjen v desno podlaket.

9. maja so se borci Zidanškovega bataljona spopadli z močno italijansko kolono na Bloščku in jo pognali v beg.⁸ Sovražnik je imel okrog 20 mrtvih in več ranjenih.⁹ V boju je bil hudo ranjen Jože Kerenčič-Bivol, lažje pa Radivoj. Ranjenca so borci odnesli v vrhniško gmajno, kjer so ga izročili v varstvo vrhniškim terenskim delavcem. Zaradi hude rane je kmalu umrl. Pokopali so ga na viševskem pokopališču v bližini okupatorske postojanke Stari trg. Prvemu partizanskemu pogrebu je prisostvovalo precej članov OF iz vseh bližnjih vasi.¹⁰

9. maja so borci Zidanškovega bataljona osvobodili Loški potok. Naslednji udarec je bil namenjen starotrški postojanki.

Rajonski odbor OF v Loški dolini je imel v teh dneh veliko dela. Potekale so zadnje priprave za množični odhod delavcev in kmetov v partizane, za skorajšnji prevzem oblasti v dolini ter za realizacijo vrste sklepov višjih partijskih, frontovskih in vojaških forumov. Med temi velja omeniti zlasti odredbo štaba III. grupe odredov o prepovedi izrabljanja naših gozdov z dne 24. aprila 1942, ki pravi, da je vsako sekanje lesa v slovenskih gozdovih do osvoboditve prepovedano. Ukaz bo veljal po 10. maju. »Od tega dne dalje se bo zaplenilo orodje vsakemu drvarju ali oglarju brez predhodnega opozorila, nasekani les ali našgano oglje pa se bo uničilo. Kmečkemu prebivalstvu se dovoljuje sekanje lesa za domačo uporabo in to le na robu gozdov v bližini vasi.«¹¹

Sečnje lesa so bile v Loški dolini preprečene v glavnem že septembra leta 1941. Opozorila partijskih delavcev kmečkim gospodarjem so bila enkratna in uspešna. O tem nas prepriča tudi razglas visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino, ki je z naredbo št. 164 z dne 26. 11. 1941 (službeni list št. 96) odredil, »da je vsak lastnik gozda v Ljubljanski pokrajini dolžan proizvajati kar največ lesa, da se morajo gozdovi, ki so zreli za sečnjo, izkoristiti po lastnikih ali po podjetjih in da so sečnje izvzeta le drevesa vzdolž javnih cest, da so odpravljena predhodna dovoljenja za sečnjo lesa!« Nadalje pravi, da bodo proizvajalci vsakega 1. in 15. v mesecu poročali visokemu komisariatu (poveljstvu kohorte gozdne milice) o posekanih količinah.

Gornji razglas so morali prebrati vsi gozdni posestniki in se na hrbtni strani podpisati.

Kot vidimo, odredba štaba III. grupe v dolini ni bila nekaj novega, pač pa toliko bolj njena dodatna odredba, ki je zahtevala, »naj čete preprečijo obratovanje vseh žag in drugih lesnih podjetij. V teh podjetjih naj se uničijo stroji, kjer pa to ni mogoče, naj se podjetja zažgo. Prav tako naj se zažgo skladovnice desk itd.«¹²

Ta sklep je rajonski odbor res sporočil vsem delavcem na Špetnakovi žagi v Markovcu, na Marofu pri Pudobu in na Kovačevi žagi v Starem trgu. Z delom je prenehalo tudi ostalih sedem žag na Vrhniki, Markovcu in Pudobu.

Rajonski odbor OF Loška dolina je sklenil, da bo z delom prenehal 10. maja. Sklep o prenehanju dela je na Kovačevi žagi v soboto popoldne, 9. maja 1942, sporočil zbranim delavcem Jakob Baraga iz Kozarišč. Pozval je vse mlajše delavce, naj se pridružijo partizanom, starejše pa, naj bi delali doma. Ob koncu jim je povedal, da bo vsak vnaprej prejel trimesečni zaslužek.¹³ Zanimivo je, da so karabinjerji vedeli za zborovanje, a se niso upali oddaljiti iz postojanke.

10. maja so z delom prenehali tudi na Marofu in v Markovcu. Partija je delavstvo pozvala, naj vstopi v partizanske vrste. Prostovoljni partizanski mobilizaciji se je z markovške žage odzvalo 11 delavcev, to je tretjina vseh zaposlenih.¹⁴ Iz posameznih vasi so v partizane odhajali tudi kmečki fantje in možje. Odhajali so v skupnicah po 3 do 10 ljudi.

10. maja so se I., II. in III. četa Zidanškovega bataljona premaknile v nova taborišča.¹⁵ I. četa se je iz Smrekovcev¹⁶ premaknila nad Laze. 20 tovarišev pa je ostalo na cesti Lož—Bloška polica, kjer so skupno s člani NZ iz Loža in drugih vasi dvakrat precej globoko prekopali cesto v Maverni dolini. Janez Hlapše se spominja, da sta ponj prišla France Kotnik, po domače Šerinov, in Ivan Vidmar, po domače Kutežev. Ko je bilo delo opravljeno, so borci odšli v novo taborišče.¹⁷ Prekopane so bile tudi druge ceste. Obroč okrog starotrške postojanke se je vse bolj stiskal. Starotrški karabinjerji so to čutili, zato so prosili za pomoč. Ker so napad pričakovali vsak trenutek, so se mrzlično utrjevali v občinski hiši in na pošti.¹⁸

Ivan Seljak-Čopić: Partizani v osvobojeni vasi

UMIK KARABINJERJEV IZ STAREGA TRGA

11. maja dopoldne se je preko Dan prebila v Stari trg močna italijanska motorizirana kolona, pobrala karabinjerje — približno 34 mož — in se med 12. in 13. uro z največjo naglico vrnila na izhodiščne položaje.

Popoldne se je zopet slišalo brnenje kamiona. Od Gornjega Jezera se je skozi Dane, Podcerkev in Nadlesk pripeljalo z razvito partizansko zastavo in z dvema puškomitraljezoma na kabini 15 do 20 borcev rakovške čete v izpraznjeni Stari trg.¹⁹ Malo kasneje je za njimi prišel štab bataljona.

Partizani so preiskali poslopje karabinjerske postaje in našli 5 pušk, telefonski aparat, čevlje in precej pisarniškega materiala.²⁰

Vili Tavzelj iz Starega trga omenja italijanskemu preiskovalcu v St. Petru na Krasu, da so »četniki« (mišljeni partizani op. A. A.) preiskali vojašnico in odpeljali odeje. Ni sigurno, če so vzeli tudi puške.²¹ Vest o osvoboditvi Starega trga se je bliskovito razširila. Prebivalstvo je prihajalo z vseh strani. Dolino je zajel val navdušenja. »Vzklike, vriskanje, petje si slisal, kjer si hotel.«²²

Zvečer je bil v Starem trgu prvi partizanski miting, ki ga je takratni komisar bataljona Cveto Močnik-Florjan Notranjc takole opisal: »Govoril sem na javnem zborovanju množici od 1500 do 2000 ljudi. Bilo je silno navdušenje. Imeli smo koncert partizanske pesmi, ljudje so jokali od ganotja in vriskali od navdušenja.«²³

O tem pomembnem dogodku je bilo v glasilu III. bataljona Miloša Zidanška »Partizan« objavljeno naslednje poročilo:

»Vestno izpolnjujoč dnevno povelje glavnega poveljstva slovenskih partizanskih sil z dne 1. maja, so bili vsi bataljoni prišli v ofenzivo, ki se bo stopnjevala vse do končne osvoboditve slovenskega naroda izpod fašističnega jarma. Prve uspehe je žel 2. bataljon, ki je na svojem operacijskem področju osvobodil ozemlje od Kolpe do Gotenice in Štalcerjev, katerega sedaj trdno drži v svojih rokah in ne pusti fašističnim banditom, da bi vdrli na to ozemlje. Vzgledu bratskega bataljona je prvi sledil bataljon Miloša Zidanška, ki je prisilil karabinjerski posadki v Loškem potoku in Loški dolini, da sta se umaknili v varnejše kraje. V teh krajih je bataljon priredil dva kulturna večera, katerih se je udeležilo okrog 2000 prebivalcev, ki so z zanimanjem sledili izvajanju govornikov in z navdušenjem pozdravljali partizanske pevce. In svetlemu vzgledu omenjenih bataljonov je sledil bataljon Ljube Šercerja, ki je napadel okupatorske postojanke na Ljubljanskem barju in jih pregnal v Ljubljano. To je bil znak za vsesplošno vstajo prebivalcev Ljubljanskega barja. Dvignili so se kot eden in skupno s partizani čistijo teren v okolici Ljubljane tako glasno, da lahko čujeta pokanje pušk in lajanje mitraljezov tudi največja zatiralca slovenskega naroda, fašistična bandita Graziolli in Robotti.²⁴ Po mitingu so se borci vrnili na svoje položaje, štab bataljona pa se je preko Vrhnike vrnil v svoje taborišče.«

Bataljon je odtlej stalno vznemirjal italijanske postojanke na Velikih Blokah, v Cerknici, Rakeku, Prezidu in Čabru.

Po odhodu borcev je ostala v Loški dolini le NZ, ki je bila mobilizirana takoj po prihodu partizanov v Stari trg in je skrbela za red in mir. V NZ so bili vključeni skoraj vsi moški, tudi taki, ki so bili našemu gibanju *nasprotni*.

NARODNA ZAŠČITA IN LJUDSKA OBLAST

Komandir NZ je bil Milan Janežič, komisar pa Tone Mlakar iz Viševk. Sedež štaba NZ je bil na pošti v prostorih prejšnje karabinjerske postaje. Zaščitniki so spali v Sokolskem domu. Stražarsko mesto je bilo pred pošto.²⁵ Patruljirali so do pudobskega mostu, onkraj Podcerkve, do Loža in Vrhnike. Patrulje so se menjavale pred Sokolskim domom. Večina zaščitnikov je imela »triglavke«, ki jih je po modelu, ki ga je sešil Milan Paternost iz Starega trga in na njegov ukaz izdeloval Anton Pavlič.²⁶ Naslednjega dne so zaščitniki prepeljali v graničarsko kasarno v Podgoro vso italijansko opremo (postelje, žimnice, ruhe, omare itd.), ki je ob umiku Italijani niso utegnili vzeti s seboj.²⁷ Na Križni gori so v zvonik postavili opazovalnico. Naloga opazovalcev je bila, da kakor hitro odkrijejo sovražnika, ki bi prodiral v dolino, bijejo plat zvona in tako opozorijo prebivalstvo doline na pretečo nevarnost.

Enote NZ so bile formirane tudi v Danah, Pudobu in Ložu.²⁸

Tudi enota NZ iz Loža je postavila več stražarskih mest okrog Loža. Kdo je bil poveljnik NZ, ni znano.²⁹ Vsa poveljstva enot NZ so organizirala kurirsko zvezo s štabom bataljona, kateremu so bila direktno podrejena.

Ob osvoboditvi Loške doline je štab Zidanškovega bataljona izdal 13. maja dva razglasa. V razglasu št. 1 je štab poudaril, »da so slovenske partizanske čete že leto dni v hudih bojih in so zadnje dni dosegle prve velike uspehe. Zato je dolžnost slehernega Slovenca napeti vse sile, da bodo osvobojeni še ostali predeli slovenske zemlje.«³⁰ Pomembnejši je razglas št. 2, ki pravi:

»Čl. 1. Štab bataljona Miloša Zidanška prevzema začasno oblast na osvobojenem ozemlju.

Čl. 2. Odredbe, razglasi, zakoni in policijske prepovedi italijanskih fašističnih oblasti so razveljavljene.

Čl. 3. Za primer sovražnih zračnih napadov odreja poveljstvo bataljona na osvobojenem ozemlju naslednje:

a) ko se približajo sovražna letala, naj prebivalci takoj zapuste svoje domove in se skrijejo v njih bližini ali v grmovju, če blizu hiš ni drevja ali kakih drugih umetnih ali naravnih zaklonišč (skalovja, parkov, podzemskih jam itd.).

b) če bi sovražnik metal zažigalne bombe, ki bi zadele in vnele kako poslopje, naj gasilske čete, ki jih morajo terenski odbori takoj organizirati v vsaki vasi, pogase ogenj z zemljo ali s peskom, nikakor pa ne z vodo. Če so sosednje hiše v nevarnosti, jih je treba oblikovati z vodnimi curki.

c) v primeru mitraljiranja iz letal veljajo predpisi čl. 3a.

č) gasilska četa mora imeti v vsaki vasi svojega stalnega opazovalca, ki mora biti vedno na straži in dati ob prihodu sovražnih letal dogovorjen znak. Alarmni znak se daje z udarcem na zvon.

d) vsi vnetljivi predmeti se morajo odstraniti s podstrešij in iz bližine stanovanj.

Čl. 4. Vsi za orožje sposobni Slovenci, ki so voljni sodelovati v borbi za osvoboditev slovenskega naroda, nimajo pa orožja, naj se takoj javijo pri starešinah delavskih čet.

S seboj naj prinesejo naslednje orodje: sekiro, žago ali cepin itd.

a) starešine delavskih čet se morajo hitro gibati, zato potrebujemo kolesa in druga prevozna sredstva, ki so hitrejša od pešca.

b) aktivisti terenske Osvobodilne fronte naj določijo v vsaki vasi po enega ali dva zanesljiva kurirja, ki bosta dodeljena štabu bataljona. Kurirji morajo dostavljati v najhitrejšem času ukaze bataljonskega štaba delavskim starešinam in enotam.

Čl. 5. Terenski odbori OF morajo takoj pripraviti varna skladišča za živilske zaloge.

a) skladišča naj bodo v gozdovih in zgrajena tako, da se vskladiščena živila ne bodo pokvarila.

b) skladišča morajo biti dobro maskirana.

Ta točka je važna. Fašističnim banditom moramo preprečiti možnost plenitve zalog našega ljudstva v primeru, če bi se morale osvobodilne čete slovenskih partizanov umakniti pred premočnimi sovražnimi silami.

Čl. 6. Prebivalci osvobojenega ozemlja, ki imajo pri sebi orožje ali vojaški material (puške, lahke strojnice, težke strojnice, samokrese, signalne pištole, sestavne dele za mine, municijo vseh vrst, razstrelivo, bombe, šotore, daljnogleda itd.) in ki zaradi starosti ali bolezni ne morejo aktivno sodelovati v odločilnem boju slovenskega naroda, morajo izročiti zgoraj navedene v dvanajstih urah partizanskim patroljam ali oddelkom NZ slovenske OF. Kdor ne bo izročil orožja v predpisanem roku, bo obsojen na smrt. Ta točka je važna, ker ne sme ostati neizkoriščena nobena puška ali naboj v veliki borbi, ki jo vodi slovenski narod.»

Naslednjega dne, 14. maja 1942, je štab Zidanškovega bataljona izdal razglas št. 3, ki pravi:

»Čl. 1. Slovenci! Prve trenutke osvoboditve majhnega dela slovenskega naroda izpod fašističnega jarma ne smemo brezskrbno zapravljati.

Cimprej si moramo zgraditi trdno osnovo za novo življenje, ki mora temeljiti na pravičnosti in na poštenem, vnetem delu. Zato naj se vsi poštene in zavedni Slovenci, ki so v prvih trenutkih svobode pozabili na svoje dolžnosti in na svoje delo, takoj vrnejo k svojim opravilom in dalje opravljajo svojo službo z večjo vnemo kot do sedaj.

Dolžnost vseh poštenih Slovencev je, da ne mislijo le nase, na svoje družine, na polja in travnike, temveč tudi na družine tovarišev, ki so zapustili svoj dom in svoje delo, zavedajoč se, da je danes prva in edina dolžnost vsakega za borbo sobnega Slovenca, da prime za orožje in se z njim bori za svobodo, za boljšo in srečnejšo bodočnost svojega naroda.

Tiste pa, ki se v teh časih ne zavedajo svoje dolžnosti do skupnosti in nočejo delati, bodo naše patrulje aretirale in izročile ljudskemu partizanskemu sodišču.

Čl. 2. Do nove odredbe prepovedano prekomerno točenje alkoholnih pijač. Gostilničarjem in privatnikom, ki bodo prodali ali dali brezvestnim ljudem toliko alkohola, da bodo pijani, bodo naše patrulje zaplenile in uničile vse zaloge pijač.

Čl. 3. S smrtjo bo kaznovano:

a) vsako nasilje, rop, tatvina in grožnja proti slehernemu prebivalstvu osvobojenega ozemlja,

b) enaka kazen bo zadela tistega, ki bo zlorabljal zbiranje denarja, hrane in drugega materiala za partizane.

Taka strogost je potrebna tudi zaradi tega, da ne bodo protipartizanski in belogardistični elementi trdili, da so oborožene partizanske sile Osvobodilne fronte neenotne, nepravilne in nedisciplinirane.

Čl. 4. Upravno oblast osvobojenega ozemlja prevzamejo terenski odbori Osvobodilne fronte.

Čl. 5. Razne prošnje, pritožbe in obvestila naj prebivalci osvobojenega ozemlja pošljejo poveljstvu bataljona Miloša Zidanška preko terenskih odborov Osvobodilne fronte.

Čl. 6. Narodna zaščita in terenski odbori naj takoj vzpostavijo stalno in zanesljivo terensko službo za vzdrževanje zveze s poveljstvom bataljona.«

Po izročitvi upravne oblasti terenskim odborom OF je štab bataljona povečal svojo aktivnost na mejah osvobojenega ozemlja.

Medtem so se terenski odbori OF z navdušenjem lotili dela. TO OF so legalizirali. Terenski odbor OF v Podložu, katerega predsednik je bil Anton Strle, člani pa Jože Avsec, Tone Avsec, Jože Žnidaršič in Jakob Avsec, je sklical prvi javni masovni sestanek sredi vasi.

UKREPI ZA ZAŠČITO CIVILNEGA PREBIVALSTVA

Ob osvoboditvi Loške doline je poveljstvo bataljona Miloša Zidanška, ki je pravilno sklepalo, da se sovražnik ne bo pomiril s porazom, že v razglasu št. 2 izdalo za civilno prebivalstvo prva navodila o ravnanju v primeru zračnih napadov.

Na prvi letalski napad ni bilo treba dolgo čakati, saj je že 16. maja sovražnik bombardiral partizanske položaje okrog Podgore in Iga vasi.

V istem razglasu je poveljstvo bataljona odredilo, naj TO OF takoj pripravijo varna skladišča za zaloge živil.³¹

Poveljstvo III. grupe odredov je v naredbi št. 10 z dne 16. maja 1942 odredilo, naj se v gozdovih pripravijo tudi pribežališča za civilno prebivalstvo.

Rajonski odbor OF Loška dolina je o tem razpravljal in sklenil, naj se zgradijo v okoliških gozdovih barake, kamor bi se vaščani v primeru nevarnosti zatekli.

Vsakemu TO je določil za gradnjo širši gozdni okoliš ter žago, s katere so smeli odvažati določeno količino lesa. Rajonski odbor OF je v dolini zasegel vse zaloge žebeljev in jih razdelil TO OF. Ti so najprej sklicali množične sestanke, na katerih so orisali politično situacijo in jih nato seznanili s sklepom o gradnji barak. Na

Ivan Seljak-Čopič: Sovražnik nas ne bo nikoli premagal ...

sestankih so se dogovorili o tem, koliko barak je potrebno zgraditi, kolikšne morajo biti in podobno. Določili so enega ali dva zanesljiva člana OF, da sta izbrala najprimernejši in najbolj skrit kraj za gradnjo barak. Določili so tudi voznike in gradbene mojstre — starejše moške, vajene tesarskih del. Ohranjen je »poziv«, ki se glasi:

»TO OF poziva tov. Ludvika Janeža ... lastnika vprežne živine, da je na razpolago TO OF, kadar jo isti potrebuje.

Kdor bi se temu pozivu protivil, bo odgovarjal OF.

TO OF«³²

Nekaj podatkov o gradnji:

Starotržani so v Smrekovcu zgradili 12 barak v velikosti 8×4 m. Dela so vodili Valentin Vrhovc, France in Janez Debevec.³³ Zelo aktivna je bila Glažarjeva (Gabrijela Štritof).³⁴ Les so vozili s Kočevske žage.

Markovčani so zgradili za Knežjo njivo 2 baraki; eno v velikosti 12×4 m, drugo pa $9,5 \times 4$ m. Les so vozili s Špetnakove žage. Lastnik Karel Žagar-Line ga je marca ali aprila z žago vred podaril OF.³⁵

Posebno barako za seno so zgradili Ravšeljnovi na Novem lazju. Gradbena dela so vodili Anton Zabukovec, Matija Strle in Franc Mihelčič.

Pri delu so sodelovali vsi vaščani. Zelo delavne so bile mladinke.³⁶

Vaščani s Knežje njive so si zgradili barako v Slemcah. Merila je 16×4 m. Dela je vodil Janez Mihelčič. Pri gradnji so sodelovali vsi vaščani. Les so vozili s Špetnakove žage.³⁷

Vrhnjčani so zgradili v Racni gori 6—8 barak. Najprej je bila zgrajena manjša baraka, $2,5 \times 3$ m za 6 do 8 ljudi, v Racah na Crletovem lazčku. Zgradil jo je Janez Grlj. Les je zvozil Anton Gregorič. Kotarji (zaselek Vrhniko) so si sami zgradili barako v velikosti 12×4 m. Les in vse ostalo je dal Andrej Janežič. Les za gradnjo ostalih barak so zvozili s Špetnakove žage.³⁸

Prebivalci Poljan so zgradili več manjših barak za Svinjskim hribom. Tudi oni so zvozili deske iz Markovca.³⁹

Viševljani so gradili za Cervljakom. Les so vozili s Špetnakove žage.⁴⁰ Barake so gradili tudi Babnopoljci. Gradnjo omenja rokopolis Babnopoljske žene in dekleta med NOB.

TO OF Babna polica je zgradil barako v Poliških stajcah, prebivalci Vrha v Snežniških gozdovih.⁴¹ Za Cerovljakom in pod Poljanami so gradili barake vaščani Podgore, Iga vasi in Pudoba.⁴² Vaščani iz Kozarišč in Šmarate so gradili barake v snežniških gozdovih. Les so vsi vozili z Marofa. Nadleščani, ki so gradili v javorniških gozdovih, so vozili les s Kovačeve žage. Vaščani s Podcerkve so zgradili več barak; eni v Devinski gmajni, drugi pa v javorniških gozdovih.⁴³ Isto velja za prebivalce iz Dan. Les so vozili s Kovačeve žage. Prebivalci Loža so zgradili barake za Loškim gradom.

Po pripovedovanju Janeza Grla z Vrhniko, so jih Vrhničani gradili v prvi polovici junija.

V bližini barak so na še varnejših mestih uredili skladišča za živila.

V prvi polovici julija je barake za štab bataljona in bolnico gradila tehnična skupina bataljona Miloša Zidanška. Les so nosili z Loškega potoka in Špetnakove žage in Markovca.⁴⁴

Z zgraditvijo barak je bil v glavnem speljan ves les v gozdove, kar je bilo v skladu z odlokom izvršnega odbora OF, ki je zahteval, da se ves les poskrije v gozdovih. Okupator je namreč vztrajno bombardiral žage in skladišča lesa. Partizansko vodstvo je bilo tudi obveščeno, da nameravajo Italijani požgati in uničiti čim več slovenskih vasi.⁴⁵

Komisarji vseh treh žagarskih obratov — Feliks Razdrih za Marof, Jakob Baraga za Kovačevo žago, Franc Levec za Špetnakovo žago — so pred ofenzivo pravočasno poskrbeli, da je bilo z vseh treh obratov odnešeno in dobro spravljeno vse jermenje in najpomembnejši deli strojev.⁴⁶

Ob ofenzivi se ljudje niso umaknili v barake, temveč so čakali doma. Med ofenzivo je okupator nekaj barak odkril in jih zažgal. Nekaj jih je zažgal s pomočjo domačih izdajalcev, nekaj pa jih je ostalo neodkritih. Neodkrita je bila baraka v Racah, kjer so imeli partizani že med ofenzivo svojo opazovalnico. Neodkrita je bila tudi baraka Kotarjev (zaselek Vrhniko op. A. A.). To barako so po požigu Vrhniko razdrli vaščani, ki so si zgradili zasilne krove na požganih domovih. Neodkrita pa je bila tudi baraka v Poliških stajcah. Tu se je po ofenzivi zadrževal okrožni odbor OF Cerknica in rajonski odbor OF Loška dolina. Pozno je bila tudi odkrita baraka v Zličkah v javorniških gozdovih. Belogardisti so jo odkrili šele po nemški ofenzivi. Tudi Ravšeljnova baraka v Slemcah je ostala neodkrita.⁴⁷

DELOVNA SLUŽBA IN BORZA DELA

Iz zadnjih dni osvobodjene Loške doline je ohranjen že citirani razglas, ki ga je 23. julija izdal narodnoosvobodilni odbor Vrhniko, ki se glasi takole:

»Na prvi seji NOO dne 21. 7. 1942 je bilo sklenjeno, da se organizira in ustanovi delovna služba.

Namen te organizacije je, da proti plačilu (v naturi ali denarju) zaposli vse dela zmožne osebe obeh spolov. Na ta način se na eni strani omogoči prehrana in druga oskrba siromašnim slojem, na drugi strani pa se reši problem pomanjkanja delovnih moči in obrti.

Za redno in točno poslovanje delovne službe je odgovoren odbornik NOO tov. Andrej Janežič (op. A. A.).

Program delovne službe obstoja v sledečem:

1. Ustanovi se javna borza dela za vas Vrhniko, kateri so dolžni pristopiti vsi delodajalci in delojemalci.

2. Delodajalci naj vsaj en dan prej pripravijo potrebno delovnih moči za vsak primer dela. Navedejo naj kakšno delo se bo opravljalo in kakšne delovne moči bodo rabili (moške ali ženske), kakor tudi vrsto in višino plačila za posamezno mezdo. Plačilo v hrani se bo obračunalo na podlagi že odobrenih delavskih mezd (dnevnic), in sicer na podlagi maks. cen raznih živil. Odbor bo vodil točen spisek o tem, koliko ur je delodajalec zaposlil delavce.

3. Vsi delojemalci, ki so zmožni opravljati kakršnokoli delo, so dolžni prijaviti sebe borzi dela, ker le na ta način bo mogoče voditi točno kontrolo o splošni zaposlitvi. Samo prijavljence se bo po opravljeni žetvi moglo upoštevati pri delitvi podpor v hrani in denarju.

4. Vse dela zmožne, neprijavljene delovne moči bodo eventualne posledice nosile same.

5. Borza dela začne poslovati s 24. julijem 1942, isto tako tudi delovna služba, nakar se s tem Razglasom opozarja vse vaščane.«

Opombe

¹ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška

² France Sušteršič omenja v knjigi Vražji vrtec str. 75, da je bila akcija izvršena 11. maja leta 1942. V Grahovem proslavljajo 11. maja krajevni praznik v spomin na ta dogodek.

³ Franc Mekina-Borut, Janez Kranjc. Ustni vir

⁴ France Sušteršič: Vražji vrtec, str. 75

⁵ France Sušteršič: Vražji vrtec, str. 76

⁶ Janez Kranjc. Ustni vir

⁷ Franc Mekina-Borut, Janez Kranjc. Ustni vir

⁸ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška. Janez Kranjc trdi, da je bila akcija 6. maja. V knjigi Vražji vrtec piše, da je bila akcija 8. maja

⁹ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška

¹⁰ Anica Hribar-Smiljka. Ustni vir

¹¹ Cit. naredbo št. 5, štaba III. grupe slovenskih partizanskih odredov z dne 24. aprila 1942

¹² Izjava J. M. na zaslišanju v Št. Petru na Krasu dne 4. VII. 1942

¹³ Viktor Hočevnar, Podob. Ustni vir

¹⁴ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška

¹⁵ Janez Kranjc. Ustni vir

¹⁶ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška

¹⁷ Lojze Tomc, Stari trg pri Ložu, ustni vir

¹⁸ Tovorni avto je prva četa zaplenila trgovcu Krajcu v Grahovem

¹⁹ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška

²⁰ TMG fasc. 335 IZDG

²¹ Anica Hribar-Smiljka: Spomini na partizanska leta IV, str. 81

²² Pismo Cveta Močnika-Florjana ženi Zori Stritar. Arhiv IZDG

²³ Arhiv IZDG fasc. 7 — italijanski prevodi

²⁴ Lojze Komel. Ustni v.r

²⁵ Izjava A. P. TMG fasc. 335 — 2086 — 37. Arhiv IZDG

²⁶ Janez Rudolf. Ustni vir

²⁷ Lojze Tomc. Ustni vir

²⁸ Janez Hlapše. Ustni vir

²⁹ Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji II. del, str. 8

³⁰ Zbornik VI/2 dok. št. 81

³¹ Franc Levec. Ustni vir

³² Strešice na tipkopisu so napisane z zelenilom, napaka je tudi prečrtana z zelenilom. Priimek in ime sta napisana s tintnim svinčnikom. Dokument je shranjen v muzeju revolucije Lož

³³ Valentin Vrhovec. Ustni vir

³⁴ Franc Plos. Ustni vir

³⁵ Karel Zagar-Line je bil tedaj predsednik gospodarsko-finančnega odbora pri izvršnem odboru OF. Zbornik VI/3 dok. št. 64

³⁶ Matija Strle, Markovec, Ivan Strle (Ravšeljnov), France Mihelčič, Markovec. Ustni vir

³⁷ Anica Hribar-Smiljka: Loška dolina med borbo. Spomini na partizanska leta IV, str. 85

³⁸ Tomaž Mlakar, Smarata. Ustni vir.

³⁹ Ivanka Janežič, Vrhnika. Ustni vir

⁴⁰ Franc Škrbec, Dol Poljane. Ustni vir

⁴¹ Franc Levec, Pudob. Ustni vir

⁴² Stanko Bavec, Feliks Ule. Ustni vir

⁴³ Vinko Sumrada. Ustni vir

⁴⁴ Milka Strle, Podcerkev. Ustni vir

⁴⁵ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška

⁴⁶ Program komandanta XI. armadnega korpusa z dne 27. maja 1942 za pripravo III. sovražne ofenzive na osvobojeno ozemlje Slovenije. Cit. zbornik VI/2 dok. št. 188

⁴⁷ Arhiv IZDG fasc. 714

*V tebi je globina jezer,
v tebi je modrina neba,
v tebi so semena sonca,
v tebi je teža zemlje —
s tisočerimi kriki rojstev.*

*Ti ne moreš poginiti
kot pes, ki se zadavi
na verigi iz ničel.*

*Ti se moraš prisesati na zemljo.
Moraš pognati korenine —
moraš,
moraš,
za vsako ceno
se moraš napiti sokov
in zadihati
skozi grude prsti.*

*Ne moreš drugače
v tej slepo izbrani danosti
s prerezano popkovino
na kozmodromih prihodnosti.*

Razvoj turizma

Lojze Krakar

*Prišli so časnikarji in trgovci,
izbrisali ponos iz zgodovine
in pokupili z Judovimi novci
nebo, drevesa, kamne in spomine.*

*Pod oljkami razpeli so šotore,
grobove izravnali kot krtine
in tlakovali pot do Oljske gore
s kostmi, ki so jih polne tod doline.*

*Ljudje, pohlevni, topi kot osliči,
pehajo zanje se po gostem ilu,
in smrt, še včeraj cesar med mrličiči,
zdaj vljudno se sprehaja tod v civilu.*

Medtem je skopnel sneg in prišla je pomlad.

»No, zdaj pa nismo kar tako,« je dejal nekega večera Ge.

»Misliš zato, ker imamo ‚kaplarja‘?« je vprašal Topsi.

»Zato, zato!« se je zasmel Ge in pokazal med kosmato brado in brki bele zobe.

»Nikar se ne norčujta! Nisem kriv, če so me postavili za ‚kaplarja,« sem odgovoril kar nekoliko nejevoljen.

»Zdaj pa poskrbi, da bomo vsi trije skupaj, če si že desetar,« je dejal Topsi.

»To ni v mojih rokah. Ge vem da bo z menoj. Ti pa boš moral v Drago v prvi vod. Sicer bo pa četa ves čas skupaj,« sem ju potolažil.

Pozno je že bilo, ko se je Topsi odselil na drugi konec taborišča v prvi vod. Vsak vod je bil na svojem koncu taborišča, tako tudi vsaka desetina; čisto po vojaško. Moja desetina je bila najštevilnejša. Imela pa je tudi edino strojnico.

Bilo je okoli 20. marca popoldne. Namenil sem se h kmetiji, ko me nenadoma pokliče komandir Dule.

»Greš v akcijo?« me je vprašal smeje, ko sem se mu približal.

»Z veseljem, saj drugače še vedel ne bom, po kaj sem prišel v partizane,« sem odgovoril.

»Samo to pot bo treba naravnost v Novo mesto,« je nadaljeval in pogledal Bonovega Jožeta in Koširjevega Ljubčka, ki sta bila z njim. »Vsi trije boste

šli in če še koga potrebujete, si ga sami izberite.«

Po kaj naj bi šel v mesto, nisem spraveval. Vedel sem, da se je komandir o tem že pomenil z Jožetom in Ljubčkom. Da bo pot nevarna, nisem pomišljal. Šel sem rad, pa četudi bi bilo treba pripeljati iz mesta fašista Grizelija.

»Res ne bi bilo odveč, če bi vzeli še koga s seboj, saj bomo morali zastražiti hišo. V gimnaziji je polno vojakov. Kaj če bi vzeli še Efenka in Žuraja?« je dejal Jože.

Med potjo nas je Jože seznanil z nalogo. Iz Novega mesta bi morali pripeljati italijanskega poročnika in praporščaka divizije Isonzo Giordana Kumra, tržaškega Slovenca, toda velikega nasprotnika našega boja. Več nam ni bilo znano.

Brez težav smo prečkali železniško progo in glavno cesto pri Muhaberju, šli mimo Kamenic in počivali v brezoviškem gozdu, Jože pa je odšel proti mestu, da bi poizvedel kdaj pride Kumer zvečer domov v Kolonijo.

Čez dobro uro se je Jože vrnil in nam prinesel kruha, marmelade in sira, da smo se okrepčali.

»Vrag naj ga vzame!« je zaklel. »Hudiča ni nikjer v mestu. Pa še takšna obveščevalna!«

Praporščak Kumer je odšel v Gorico k bolni materi. Torej smo šli le na sprehod, vendar nismo obupali. Kaj pa, če to ne drži in je le morda v mestu? Hitro

smo pripravili načrt in se že skoraj v temi odpravili proti mestu.

Bližje smo bili mestu, bolj previdni smo morali biti. Do Jurakove hiše smo prišli naravnost po cesti. Tedaj smo opazili pred sabo temne postave. Kdo so, civili ali vojaki? Stisnili smo se k vrtni ograji Palčičeve hiše. Od tod smo se odpravili prek vrtov proti Ulagovi hiši.

»Smo že tu!« je šepnil Jože.

»To je kuhinja!« sem opozoril druge na edino razsvetljeno okno.

Žura je stražil pred hišo... Drugi pa smo se stisnili k steni pri stopnicah. Potem je stopil Efenka k večnim vratom in močno potrkal. Moral je potrkat še enkrat, da smo zaslišali za vrati drsajoče korake. Takoj nato je vprašal ženski glas:

»Kdo je?« Bila je Ulagova.

»Jožetov prijatelj sem iz Zagreba. Prinašam vam nečakovo pismo,« ji je odgovoril Efenka.

Ulagova, kot bi premišljevala, ni takoj odprla. Toda potem jo je le premagala radovednost, kako živi v Zagrebu njen nečak Jože. Tedaj je stopil Efenka v vežo in povabil Ulagovo v kuhinjo.

»Kar mirni bodite, mamca, in se nikar ne bojte!« ji je dejal, ko sta stopila v kuhinjo. »Sedite lepo za mizo in molčite! Takoj bomo spet odšli. Samo pri Kumru bomo malo pogledali.«

Ulagova je ubogala Efenko in sedla. Medtem pa smo Jože, Ljubček in jaz stekli v prvo nadstropje in poiskali Kumrovo sobo. Videti je bilo, da ga res ni doma.

»Pa le ne bomo odšli praznih rok!« sem dejal presenečen.

Izpod postelje smo privlekli puškomitraljez s strelivom in zaboj streliva za devetmilimetrsko pištolo, ki smo jo tako zelo potrebovali. Cel zavoj vojaških odev in dve šotorski krili. Nikakor nismo mogli mimo dveh omar, ki sta bili polni italijanskih cigaret, čokolade, keksov vseh vrst, steklenic likerjev in drugih dobrot. Našli smo tudi njegovo pošto, iz katere smo razbrali, da je tega dne res v Gorici.

Opetekajoč se pod bremenom smo izginili iz sobe in pred vrati obložili žuraja s puškomitraljezom in zabojčkom stre-

liva. Na Efenko smo pozabili in brez nje ga odšli po cesti proti vrhu Kolonije. Pri zadnjih hišah smo ga pogrešili. Culo sem odložil v obcestni jarek in se vrnil.

Že sem bil pri večnih vratih, ko sem zaslišal korake moškega, ki je skoraj tekel po stopnicah v pritličje. V medli svetlobi, ki je prihajala iz kuhinje, sem zagledal vojaka, pa ni bil Kumer. V roki je držal pištolo. Bil je seržant, ki je stanoval v soseščini. Moral je priti takoj po našem odhodu. In ko je opazil Kumrovo sobo odprto in razsvetljeno, se mu je zazdelo sumljivo. Zdaj sva si stala nasproti. Kdo bo hitrejši? Previdno sem se umikal proti cesti in iskal zaklon. Stiskal sem se k bregu in niti vedel nisem, ali me je Italijan videl ali ne. Če bi me, bi najbrž takoj streljal. Ko sem prišel do ceste, sem nerodno stopil in se opotekel. Seržant je zaklical:

»Kdo je?«

Nisem se oglasil. Stopil sem krepkeje na cesto, pomeril proti senci in dvakrat ustrelil. Če sem kaj zadel, ne vem. Hitro sem se obrnil in stekel proti vrhu Kolonije, kajti že je bilo slišati v bližnji gimnaziji alarm in malo pozneje nekaj strelav proti Marofu.

Pri zadnjih hišah sem pobral svojo culo, tovarišev pa ni bilo več. Najbrž jih je streljanje pognalo naprej. Dohitel sem jih še pred Brezovico in seveda pošteno zaklel.

»Efenka je v škripcih!« sem zaklical.

»Kdo?« sem zaslišal glas, ki se mi je zdel znan. Pa sem bolje pogledal in videl, da je Efenka že med nami. Kaj bi se ne smejali. Razdelili smo si tovor in hiteli dalje.

Efenka je takoj, ko je zaslišal, da odhajamo iz Kumrove sobe, zapustil Ulagovo. In ker nas ni več našel pred hišo, se je vrnil na vrh Kolonije po isti poti kot smo prišli.

Morali smo hiteti. Čimprej čez progo in glavno cesto, potem bo že laže. Približno po isti poti smo prišli na drugo stran železnice in ceste, potem pa smo se, nedaleč od ceste, pod težkim bremenom sesedli.

»Kar tu ostanimo in počijmo. Tu nas ne bodo našli,« je predlagal Jože.

Poiskali smo si primeren prostor med gostim grmičevjem, sedli in si privoščili dobrot, ki smo jih tako težko nosili. Utrujeni smo potem zaspali in se zbudili zgodaj zjutraj, seveda brez stražarja.

Vso noč pa tudi še zjutraj so drveli po glavni cesti vojaški avtomobili. Toda v gozd ni bilo nikogar.

Še pred poldnem smo se vrnili v četno taborišče pod Ostrim vrhom.

Prebudilo se je pomladno jutro. Nebo je bilo jasno, le oblček je sameval kot izgubljen ovčka nad Ajdovcem.

Borci vseh treh čet so še spali. V dolinici med skalovjem pa je bilo bolj živo. Tam je kraljeval kuhar Jaka in pripravljaj zajtrk za ves bataljon. Prijeten vonj po mesni omaki in polenti je prodril tudi v moj šotor. To noč sva z Gejem sprejela pod streho še Rikija, Kekca, Novakca in Šenka, ki so prišli v taborišče s kočevskima četama.

»Ej, Tpsi... Kostja!« (Kostja je bilo zdaj partizansko ime Ilovarjevega Tone-ta-Kekca). »Ali vaju nič ne ščegeta pod nosom?« je zaklical Ge.

»Pusti me, naj se naspim in odpočijem,« je zabrundal Tpsi in se obrnil na drugo stran.

»Kostja!« je zaklical Ge. »Si že kaj lačen?... Pridi!«

»Ne da bi mu odgovoril, se je Kostja zagledal v Gejev kosmati obraz in spet zaprl oči. Potem je Ge zmajal z rameni, vzel skodelico in žlico in stopil proti kuhinji. »Še žal vam bo,« si je dejal med potjo.

»Dobro jutro, Jaka!« je spoštljivo pozdravil kuharja. »Imaš že kaj za moj vedno prazni želodec?«

»Pst... nikar ne bodi tako glasen!« ga je opozoril dežurni.

»Ne boj se, dragec! Če vsi v taborišču tako trdno spe kot Tpsi in Kostja, potem lahko brez skrbi zapojemo v tej luknji, pa ne bomo nikogar prebudili.«

Stopil je k Jaki in pristavil lonček h kotlu.

»Hm, m, m, kako to lepo diši!« je dejal in se lotil jedi.

Približno ob šestih je dežurni spravil na noge vse taborišče. Pospravili smo ležišča, trenutek zatem pa smo stali v treh dolgih kolonah, vsaka četa zase, obrnjeni

proti kuhinji. Prvi so že jedli, medtem ko smo drugi potrpežljivo čakali, da pridemo na vrsto in nam Jaka napolni menažke.

Tedaj pa so se oglasili od Ajdovca sem dolgi rafali. Za trenutek smo obstali.

Takoj nato je pritekel v taborišče vodnik Drago, ki je sporočil komandantu bataljona, da so prišle v Ajdovec iz Žužemberka tri kolone Italijanov.

»Vsak hip so lahko že v taborišču!« je še zaklical.

Komaj se je polegel prvi hrup, že so pritekli trije borci s kmetije, kamor so bili odšli, da bi oprali menažke.

»Pri kmetiji so Italijani!« so zavpili vsi trije hkrati.

»Jih je veliko?« smo spraševali.

»Veliko jih je in še prihajajo. Menda so prišli iz Globodola,« so povedali.

Sledila so hitra povelja. Zbrali smo se okoli četnih poveljnikov in že hiteli na položaje. Prva četa h gozdu proti kmetiji. Druga je zasedla položaj levo od prve proti Globodolu. Del tretje čete z Duletom na čelu je pohitel desno od prve čete proti Dobrniču. Drugi del čete je ostal v taborišču v rezervi, močna izvidnica pa se je povzpela na Ostri vrh proti Ajdovcu.

Ko so borci prišli v strelni črti skoraj do kmetije, Italijanov ni bilo več tam. Izginili so, s sabo pa so odpeljali vse prebivalce. Kmetija je gorela. Obe četi sta nekaj časa zasledovali umikajoče se Italijane, vendar jih nista dohiteli. Globodolski zaupniki pa so nam pripovedovali, kako hitro so pritekli Italijani spet v dolino in pripovedovali, da je gozd poln partizanov, da pa so jih vseeno mnogo pobili.

Na Frati se je to jutro, menda 30. marca, zgodilo nekaj strašnega. Prejšnjega dne proti večeru je pet partizanov z dovoljenjem četnih komand odšlo iz bataljona na Frato, da bi tam pozdravili močno ožuljene noge. Savo Grom, Maks Petrič, dijaka iz Novega mesta, Lojze Potočar, pek iz Mirne peči, Lojze Šprajcar, trgovski pomočnik iz Novega mesta in kot peti neki novi prostovoljec. Prišli so v gozdarsko kočjo in ustrezljiva Zupančičeva družina je takoj poskrbela zanje.

Zgodaj zjutraj so hoteli oditi za bataljonom proti Ostremu vrhu, pa so jih presenetili rafali. Spremenili so smer in tekli proti dolini in Globodolu. V dolini pa so padli v zasedo. Italijani so se pogнали nadnje kot krvoločne zveri. Podrli so jih na tla in tolkli po njih s puškinimi kopiti. Ko so se naužili trpinčenja, so jih zvezali in odpeljali proti Globodolu.

Ujeti partizani so zdaj vedeli, da jim laški krvniki ne bodo prizanesli. Tako pretepeni so komajda hodili po blatni poljski poti, a vendar so šli vzravnano. S težavo so krotili v sebi bolečino in bes.

»Ne pokažimo tem psom, kako trpimo!« je siknil skozi zbite zobe in krvavečih ust Savo.

»Niti jim ne glejmo v obraz!« je dodal Maks.

Italijani se niso menili za njihove pomenke. Ko so jih prignali do vasi, so jih privezali k jablanam ob poti, pljuvali v njih in jih zasmehovali.

»Zdaj pokažite svoje junaštvo, banditi!«

»Postrelili vas bomo kot pse!«

»Prej pa še povejte, kje se skrivajo drugi banditi. Če nam poveste in jih dobimo žive ... vam morda prizanesemo in vas pustimo domov. Sicer pa pripravite vaše kosti.«

Molk trpinčenih in mučenih je podivjance še bolj jezil. Vrsta krvnikov se je zdaj postavila pred borce in namerila puškine cevi proti njim. Oficir pa je ob vrsti rentočil:

»Takoj nam povejte, kje se potikajo drugi banditi! Sicer nas bo minila potrpežljivost.«

Polizani oficir je zamač čakal na odgovor. Počasi je s pogledom obšel vseh pet borcev, vsakega posebej. Toda odgovora ni dobil.

»Pri priči vas postrelimo!« je spet zarentočil.

V prsih borcev je vrelo, še kako radi bi mu odgovorili. Maks ni mogel zdržati. Iz ust se mu je iztrgala beseda in za njo še curek krvi. Vzravnaval se je ob jablani in odgovoril:

»Streljajte! ... Ne bojimo se umreti!«

Oficir je pobledel in pobesnel. Ukazal je vojakom v vrsti:

»Streljajte ... ogenj!«

Vojaki pa niso merili v prsi, streljali so jim v noge. Ni jim še bilo dovolj mučenja.

S prestreljenimi nogami so začeli borci klecati. Vojaki pa so jih dvigali in še tesneje privezovali k drevesom. Vojak, ki je privezoval Gromovega Sava, je opazil na njem rdečo sokolsko srajco. Kot lev je zatulil in pokazal z roko na žrtev. Tedaj so planili nanj še drugi in trgali s pretepenega telesa koščke srajce, prepojene s krvjo in jih spravljali v žepe kot posebno trofejo.

Še enkrat so jih strašili s streljanjem. Še enkrat so privezana telesa borcev vztrepetala in klecnila, potem pa je v njih zamrlo mlado življenje. Omahnili so drug za drugim. Pretepane in mučene je sprejela domača zemlja.

Istega dne smo ostali v gozdu v obližju Dobrniča. Na vse strani so bile odšle patrulje in večji oddelki, toda s sovražnikom niso prišli v stik. Ko so se vse patrulje in izvidnice vrnile, je sonce že zašlo za bližnje hribe. Komandir Dule je sklical zbor čete.

»Potrebujemo prostovoljce. Kdo gre v staro taborišče pod Ostri vrh v izvidnico? Treba je pogledati, kako je tam.«

Skoraj vsi smo stopili korak naprej. Dule se je nasmehnil. Vesel je bil, da ima v četi toliko prostovoljcev. Toda izbral je le dvanajsterico, štiri trojke, med njimi tudi mene.

Vsaka trojka zase, a vendar povezani med sabo, smo se v zgodnjem mraku približali staremu taborišču. Nikjer žive duše. Prebrskali smo vso okolico, desno in levo. Prišli smo do požgane kmetije. Gasiti ni bilo kaj, vse je zgorelo do tal. Potem smo se splazili skozi grmičevje do tabora. Tudi tu je bilo vse tako kot smo bili pustili zjutraj. Postavili smo stražo, k bataljonu pa poslali trojko z obvestilom o stanju v taborišču in okoličnici.

Stemnilo se je že, ko je prišel bataljon v taborišče. Kuhar Jaka je hitro segrel golaž ter polento. Po večerji pa smo na jasi stopili v zbor in se pripravili na odhod. Povedali so nam le toliko, da se bo iz dolenjskega bataljona formiral dolenjski odred. Vsaka četa naj bi bila jedro novih bataljonov odreda.

Belogardistična »Legija smrti« v ofenzivi proti partizanom v okolici Mokronoga septembra 1942

Tako je odšla prva četa z Efenko na Kočevsko. Druga četa s Francem Pirko-
vičem-Čortom na Gorjance. Naša tretja
četa, ki je bila največja, pa se je razde-
lila v dve skupini. Prva skupina je od-
šla s Slobodanom proti Blatnemu klan-
cu. Druga z Duletom na čelu (kakih
trideset borcev) pa proti Šmarjeti.

Posloveli smo se od borcev prve in
druge čete, potem pa krenili na dolgo
in naporno pot še mi.

Pot nas je vodila v dolino proti Glo-
bodolu. V vasi smo poiskali zaupnike,
ki so nam povedali o trpinčenju petih
partizanov. Še posebno pa so nas opozo-
rili na previdnost, kajti Italijani bi uteg-
nili čepeti kje v zasedi. Od tod dalje
smo poslali naprej močno izvidnico, za
kolono pa pustili zaščitnico. Tako smo
brez skrbi obšli Mirno peč, prečkali
glavno cesto in železniško progo Novo
mesto—Ljubljana. Ko se je začelo dani-
ti, smo bili že na varnem. Ustavili smo
se v gozdu pri vasi Kal.

Kmalu smo zaslišali na cesti avtomo-
bile. Italijani so še vedno iskali partiza-
ne. V vas smo poslali tri izvidnike brez
orožja, da bi poiskali zvezo z zaupniki in
pripravili hrano. Sredi dopoldneva so
dekleta prinesla hrano v gozd.

V gozdu pri Kalu smo ostali do mra-
ka. Nato smo obšli vas, v dolinici za vas-
jo so nas že čakali zaupniki z večerjo.
Prinesli so nam kuhan krompir, suho
svinjsko meso, kruh in vino. Potem smo
nadaljevali pot mimo Karteljevega in
Hmeljnika proti Grčevju. Tu nekje se
je ločila od nas Slobodanova skupina.
Mi pa smo prišli zgodaj zjutraj v dolino
Radulje pri Velikem vrhu.

Sonce je sijalo in redke breze so se
že odevale z zelenjem. Po kosilu sem po-
grnil odejo na sončno stran in se zlek-
nil, da bi počival. Komaj pa sem zadre-
mal, sem začutil, da me nekdo stresa.

»Po vsem taborišču te že iščemo,« mi
je rekel Lado Babič. »Vstani! Komandir
te kliče!«

Vstal sem, stresel odejo in jo odnesel
v šotor, potem pa stopil h komandirju
Duletu. Pri njem so že bili Prlek, Djordje,
Lado Babič, Bosanec, Riko, Gangster in
Rintintin — Stane Bulc, doma iz Mirne.

»Si upate opraviti zelo važno nalogo?«
nas je vprašal Dule.

Spogledali smo se. Navdušila nas je
že beseda »si upate«, to je pomenilo, da
gre spet za nekaj posebnega.

»Seveda. Samo povej nam, tovariš komandir, za kaj gre. Mi smo nared,« se je oglasil Lado.

»No, saj vem, da ste zmožni vsega. Stvar je v tem,« je nadaljeval Dule, »obe četi, Slobodanova in Črtomirova sta že poizkusili aretirati nevarnega ovaduha in izdajalca Uhernika iz Mirne, pa sta prišli o nepravem času ali pa je Uhernik zvedel za njihov namen in se še pravočasno umaknil v Trebnje k Italijanom. Zdaj je vrsta na nas, da poizkusimo. Morda bomo imeli več sreče.«

Spogledali smo se, to pa je bilo dovolj, da smo se razumeli.

»Poskusili bomo in se potrudili, da ne bomo v sramoto četi,« je odgovoril Prlek.

»Tako je!... Vem, da boste dobro opravili,« je rekel zadovoljno Dule.

»Teren nam ne bo delal težav, ker ga vsi dobro poznamo,« je dejal Riko.

»Samo če ga bomo dobili doma?« je pomislil Rintintin.

»Bomo pa počakali nanj ali ga poiskali,« sem segel v besedo.

Nismo izdelali nadrobnega načrta, najprej smo morali dobiti potrebne podatke, in to na Debencu pri naših zaupnikih — Bečevih.

Komandir Dule me je določil za vodjo skupine. Pred odhodom mi je segel v roko z zaupanjem, da bomo dobro opravili.

Na Debenc smo prišli naslednjega dne, 8. aprila, zgodaj zjutraj. Takoj smo poslali zaupnika, da poizve, če so na Mirni Italijani, kje se zadržuje Uhernik in če bo zvečer doma. Mi pa smo ostali čez dan v gozdu in se nismo brez potrebe razkazovali ljudem.

Sredi popoldneva smo izvedeli, da Italijanov ni na Mirni in da je Uhernik doma.

O mraku smo odšli v dolino. Nikjer nismo srečali žive duše. Vse je bilo tiho in mirno. Riko in Lado sta poskrbela za dolgo lestev. V prvo nadstropje smo se namenili priti po lestvi, ker so bila vsa vrata zaklenjena. Toda tudi vrata na balkon so bila zaklenjena in okna dobro zapahnjena. Kaj zdaj?

Gangster je prinesel od nekod šop ključev, z njimi smo odprli vežna vrata

s ceste, toda v prvo nadstropje spet nismo mogli. Vrata pred stopnicami so bila zaklenjena in iz notranje strani še zapahnjena z močnim železnim zapahom. S težavo je Gangster odprl. Toda, kako do zapaha, da ne bi napravili preveč hrupa.

Uhernik ni bil dovolj preračunljiv. Pozabil je na lino v vratih. Previdno smo jo odprli. Trije so me dvignili in držali za noge ter me počasi spuščali z glavo navzdol v notranjost. Dosegel sem zapah in ga odmaknil. Vrata so se odprla. Potem smo se z orožjem v roki drug za drugim tihotapili v prvo nadstropje.

Prlek in Lado sta pazila na vežo in vežna vrata. Bosanček je že prej odšel po konjiča v hlev, drugi štirje pa smo obstopili vrata Uhernikovega stanovanja. Rahlo sem pritisnil na kljuko. Vrata so bila zaklenjena. Potem sem prisluhnil. V sobi je bilo slišati zasoplo dihanje.

Izdajalcu Uherniku je bila zadnja ura. To je bil človek, ki je pred vojno pa tudi med vojno krošnjaril in hodil po sejnih. Imel je ženo in nedoraslo hčer. Ko je prišel okupator, si je trebanjski Ban v Uhernikovi družini pridobil dobre pomagače za izdajalsko in ovaduško delo. Od tega je Uhernik dobival tudi primerno nagrado. Pri delu sta mu zvesto pomagali žena in hčerka. Zato so Mirenci komaj čakali, kdaj jih bodo partizani spravili s poti.

»Zdi se mi, da je nekdo hodil pred vrati,« smo slišali Uhernikovo ženo.

»Kje pa! Tebi se sanja!« jo je zavrnil on. »Kdo pa ve, da sem doma?«

Uhernik je stanovanje večkrat menjal, zato ga drugi dve četi nista mogli izslediti. Če mu je bilo prevroče, se je umaknil v postojanko v Trebnje ali v Novo mesto.

Nekaj časa je bilo spet tiho, potem se je približal vratom Gangster in jih skušal odpreti. Ni šlo.

»No,... si zdaj slišal?« je spet vprašala Uhernikova.

»Menda je res nekdo. Kdo neki stika tod okrog? In danes kot nalašč ni Italijanov v vasi. Nikogar..., sam sem!« je premišljeval na glas Uhernik.

Na hodniku pred vrati stanovanja je bilo temno kot v rogu. Drug drugega ni

smo videli. Vsak zase smo premišljevali, kako bi odprli vrata brez večjega hrupa, ko smo zaslišali za vrati počasne in drsajoče korake. Prisluhnili smo. Nekdo je v sobi potegnil predal iz miznice. Morda je vzel pištolo, morda kuhinjski nož? Le kaj bo zdaj z enim ali drugim? Potem smo čakali, kot bi vedeli, da bo Uhernik odprl vrata.

Nato se je Uhernik počasi približal vratom in počakal, kot bi prisluškoval. Trenutek za tem je previdno obrnil ključ in pritisnil na kljuko. Vrata so komaj slišno zaškripala in se počasi odprla. Gangster je izkoristil trenutek, hitro skočil k vratom in jih odpahnil z Uher-

nikom vred. Toda Uhernika ni bilo lahko ugnati. Z vso silo se je uprl v vrata in jih spet potisnil nazaj. Na pomoč mu je prišla še žena. Vendar smo bili mi štirje močnejši. Potem pa so prasnili proti izdajalcu štirje streli. Uhernik je brez glasu odnehal. V desni roki pa je še kar naprej stiskal dolg kuhinjski nož.

Tako je bilo konec Uhernikovega izdajstva, okupator pa je zgubil zvestega pomočnika.

Na koncu vasi nas je že čakal Bosanček z dvema belima konjičkoma. Umaknili smo se na Debenec. Pri Bevčevih nas je čakala obilna večerja. Potem pa smo se še isto noč vrnili v taborišče.

Poslednje pismo Toneta Čufarja

Dragi, ljubljani!

Vem, da ste daleč!

Mnogo sem mislil na Vas in na usodo v starih letih. Če prejmete ta list, pa ne vidite več svojega sina-romarja, potem vedite, da se Vas je toplo spominjal in bil z Vami v mislih do zadnjega.

Ako nam je sojena ločitev, tedaj Vas najlepše pozdravljam. Ne bom Vas prosil za običajno oproščenje. Z mano ste imeli dokaj skrbi, vendar vem, da ste me ljubili bolj, kakor sem zaslužil, in da ste razumeli, zakaj sem hodil svoja pota. Imel sem vedno najboljše namene.

Za vse sem Vam hvaležen. Za življenje in vso skrb v vseh časih. V najtežjem je bil vedno dom, ki me je sprejel.

Pišem v naglici.

Mnogo bi povedal, a kaj, ko je težko. Ko ne utegnem. Pozdravljam vas iz srca.

Živimo v časih, ko morajo biti slovenske matere močne, ko morajo prenesti več kakor kdajkoli prej. In možje, stari ali mladi, morajo biti res možje.

Za vaju, ljuba mama in dragi oče, sem prepričan, da sta med njimi. Saj morata biti. Ne gre drugače. Treba je nositi križ, ki nam je naložen. Treba je mirno vztrajati v tem viharju.

Pod plazom, ki ga je vihar v teh letih sprožil, bodo zasuti milijoni, od Slovencev pa tisoči. Vendar, narod bo ostal in končno na tej lepi zemlji vendar enkrat zadihal in zaživel tako, kakor zasluži. Želim le, da bi vidva užila nekaj let tega življenja. Če katerega nas ne bo — Joža menda že ni — vedita, da nismo živeli zaman. Da smo bili tam, kjer mora biti sin dobre, trpeče slovenske matere in vedno zavednega slovenskega očeta. To naj Vaju pomiri. Vem, težko je, toda prijetna je zavest, da je človek sam nekaj dal za lepšo bodočnost: svojo lastno kri.

Kmalu bo svet gledal nazaj na vse kakor na grozotno pravljico, ki se jim ne bo zdela mogoča. In vendar je vse krvava resnica, kar se dogaja. Rad bi o tej pravljici napisal nekaj pričevanj. O materah, ki so morale imeti nadvse močna srca; o očetih, ki so morali biti res jekleni možje. O vsem, kar se dogaja.

Če mi ne bo dano, bodo to storili drugi.

Vzemita Vidva vse za pravljico in laže Vama bo. Imela sta otroke, a ni več vseh. Zajel jih je vihar. Pa se je vihar polegel, zasmejalo se je sonce, ki daje novo moč in ozdravlja rane. Pod tem novim soncem vstaja končno nov človek, ki začenja novo dobo sveta.

V to dobo že stopamo, še malo, pa bo tu. Možno je, da se vidimo in da je to pismo odveč. Prav lahko pa ne bom z Vami vred videl novega sonca. Za ta primer želim samo eno: ne žalosti in tarnanja, temveč ponos!

Objemam Vas in pozdravljam

Vaš Tone

* Tone Čufar, delavski pisatelj, je bil rojen leta 1905 na Jesenicah. Napisal je več povesti in dram iz delavskega življenja. Italijani so ga pod tujim imenom internirali v Gonarsu. Zaradi izdajstva so ga odkrili in ga na zahtevo izročili gestapovcem, ki so ga 11. avgusta 1942 ustrelili v Šentvidu nad Ljubljano.

Tisto noč po osvoboditvi Žužemberka sem imel tri vode na položaju ob cesti od Straže do Dvora, pol voda v Žužemberku, druga polovica pa je počivala v taborišču.

Bilo je že po polnoči.

»Stoj! ... Kdo je?« je zaklical stražar.

»Kurir s Frate!« je bilo slišati iz teme.

»Kakšen kurir?« je nezaupljivo vprašal stražar.

»S Frate vendar! ... Pošilja me Peter Kalan (Boris Kidrič),« je odgovoril jezdec.

Medtem se je že približal stražarju dežurni, ki je potrdil resničnost kurirjeve izjave in ga odpeljal v taborišče.

»Kaj neki te je prineslo tako pozno k nam?« ga je vprašal Marko.

»Tovariš Peter kliče vašega komandirja na Frato. Takoj mora tja. Prav gotovo se nekaj kuha tod okrog. Dober nos imam, Peter Kalan ne bi kar tako prišel sem, saj ima drugod dovolj opravila,« je pojasnil kurir.

Marko me ni mogel obvestiti, ker sem bil še pri Žužemberku, pa tudi politkomisarja Lada ni bilo v taborišču. Kurir se je vrnil sam na Frato, Marku pa je zabičal, da me bo ja takoj obvestil, ko bom prišel.

Proti jutru sem se vrnil v taborišče. Utrujen, da sem komaj stal na nogah, sem se zavlekel pod šotor in v trenutku zaspal. Marko je imel precej dela, pre-

den me je prebudil in mi povedal, kar mu je naročil Kidričev kurir.

Vendar mi na Frato ni bilo treba iti, ker je prišel Kidrič sam k nam. Spremljal ga je Tone Špan. Da bi se lahko mirno pogovorili, smo se oddaljili od taborišča.

Peter Kalan je govoril o položaju na bojiščih doma in po svetu. Največ pa o beli gardi. Belogardistični bataljon se je pod pritiskom borcev gorjanskega bataljona umaknil iz okolice Šentjošta pod Gorjanci, krenil mimo Stopič proti Dolenjskim Toplicam, vsak trenutek pa bi se lahko prikazal na levem bregu Krke. Naročal mi je, da moramo biti previdni in zasledovati vse sumljive osebe, zlasti oborožene skupine.

»Če pridete z njimi skupaj, bodite previdni,« mi je dejal. »Nikar jih ne podcenjujte. Poveži se takoj z drugo četo, ki je menda že okoli Mirne peči. Če naletiš na bele, skupaj napadajte, če hočeta s Prlekom, da bosta imela uspeh.«

Potem je tovariš Kidrič še pogledal po taborišču, se pogovarjal z borci, z nami zajtrkoval in se spet vrnil proti Frati. Jaz pa sem medtem že poslal kurirje k vsem trem vodom z novimi navodili. In prav tako tudi kurirja v okolico Mirne peči, da bi dobil stik s Prlekom. Še istega dne se je vrnil v taborišče tretji vod, da bi se borci spočili in se pripravili za boj z belogardisti.

Bilo je dva dni pozneje, 15. julija. Belogardisti so prejšnjo noč prešli Krko pri Volavčah. Utaborili so se v gozdu pri gradu Brajtenau in se takoj proslavili z novimi zločini.

Prva žrtev je postal Viktor Hajtnik, uradnik iz Novega mesta. Nekaj časa je celo podpiral belogardiste iz štajerskega bataljona, ker je mislil, da pomaga partizanom.

Belogardistični bataljon, ki je tedaj štel že kakih devetdeset vojakov, se je takoj premaknil v gozd med Temenico, Prečno in Češčo vas, kjer je tudi prenočil.

Ko so šli kmetje naslednjega dne v gozd po dračje, so našli iznakaženo Hajtnikovo truplo. Takoj so poslali v naše taborišče dva terenca, da bi nas opozorila na nov zločin belogardistov.

Okoli štirih popoldne je pritekel v taborišče na Brezovo reber Faleskini iz Straže in z njim še neki vaščan. Povedala sta nam vse o belogardistih in zločinu.

Medved je pripravljal svojih štiri-deset borcev, da jih popelje v dolino nad belo gardo, jaz pa sem poslal kurirja s konjem k Prleku, da bi mi takoj prihitel na pomoč. Drugega kurirja sem poslal k Štajercu, da bi se z vodom premaknil proti Prečni, in tako prepelčil belogardistom umik proti Novemu mestu, Medvedu pa sem naročil, naj odide z vodom v dolino in počaka skrit pri gradu Brajtenau na Prlekovo četo, ki bi morala priti za njim.

Medtem ko sva s politkomisarjem Lodom pripravljala načrt za akcijo, se je vrnil prvi kurir. Povedal je, da je del Prlekove čete že na poti proti Brezovi rebri. Napad na belogardiste sva pripravljala s treh strani. Medvedov vod, okrepljen z borci četrtega voda (skupaj 55 borcev), naj bi prečkal dokaj širok travnik med Temenico in gozdom. Tako bi se ob določenem času približal belogardističnemu taborišču od Temenice sem. Prlekova četa bi udarila na belogardiste z bočne strani, levo od gradu. Jaz pa naj bi s preostankom borcev četrtega voda in z novinci skočil v hrbet belogardistom iz Gornje

Straže. Za začetek napada smo določili osmo uro.

Še preden se je zmračilo, sta prišla na Brezovo reber dva voda Prlekove čete in z njima je odšel v dolino Lado. Kmalu za njim, ko so se vrnil Stritarjevi borci iz patrulj, sem odšel iz taborišča še jaz z dvajsetimi borci.

Toda položaj se je kmalu začel zapletati. Kurir Blažič se je po nepotrebnem zadržal v eni izmed straških zidanic in zapravil s tem precej dragocene časa. Borci v Medvedovem vodu so bili večji del kmečki fantje iz vasi okoli Novega mesta. Že večkrat so slišali o zverinstvu bele garde in so zato zahtevali od vodnika, naj ne čaka, ampak jih takoj odpelje nad belogardiste. Medved jih je miril in prepričeval, da je treba počakati še druge, toda nazadnje je popustil.

Ko je politkomisar Lado razvrstil Prlekova voda, se je napotil proti gradu Brajtenau, kjer bi ga moral čakati Medved z borci. Ko sem bil tudi jaz skoraj na mestu, od koder bi moral belim udariti v hrbet, so se oglasili prvi strelji. Obstal sem in ves v skrbeh prisluhnil.

»Nekaj ni v redu,« sem pomislil.

Vodnik Medved je na zahtevo borcev prekoračil potok Temenico nekje pri Zalogu. Po širokem travniku brez zaklonov, med Temenico in Češčo vasjo, se je kar pri belem dnevu bližal s petinpetdesetimi borci gozdu, kjer ga je že čakala v zasedi bela garda. Ko je prešel v dolgi strelni črti dobri dve tretjini travnika, so ga pozdravile prve svinčenke. Streljanje je postajalo močnejše, vmes pa so se oglašale eksplozije ročnih bomb.

Medvedovi borci so se zmedli. Niso bili pripravljani na napad, kajti po vseh računih bi morali biti beli na drugi strani gozda. Hitro so plegli v travo in začeli streljati, vendar je bil njihov odpor preslaboten.

Kljub prizadevanju Medved ni mogel urediti položaja in napasti. Zato našim ni preostalo drugega, kot da so začeli lesti nazaj. Spodbujali so drug drugega in krili umik drug drugemu, kolikor je

Ob strani fašističnega divjaštva je v italijanski ofenzivi poleti 1942 odkrito nastopila tudi blagoslovljena bela garda ter s svojo kajnovsko obrtjo povzročila bratomorno vojno

bilo to sploh mogoče. To pa je bilo tudi vse, kar so lahko storili.

»Smrt partizanom in komunistom!«

»Vam že pokažemo ... vse vas bomo poklali z noži!«

»Za pet Kristusovih ran naj pogine partizan!«

»Živela naša vojska!«

Tako so kričali in si dajali duška belogardisti, ko so videli, da so partizani proti njim brez moči.

Vse je kazalo, da se ne bo posrečilo niti enemu Medvedovemu borcu uiti smrti ob Temenici. Nekateri so že obležali. Drugi so se kljub hudim ranam še držali in se umikali korakoma. Toda belogardisti so šli za njimi. Streljali in grozili so jim z noži. Zverinsko so poklali ranjence in še mrtvim niso prižanesli.

Pet borcev je med zadnjimi doseglo Temenico. Poskakali so v vodo, se oprijeli vejevja in čakali, kako se bo vse končalo. Med njimi je bil tudi moj brat Štefan. Oborožen je bil z eno samo ročno bombo. Upal je, da bo v boju

prišel do puške, toda le malo je manjkalo, pa bi bil ob glavo. Iz žepa je izvlekel bombo in mukoma odvil varovalno kapico. Potem je iskal, ob kaj bi udaril z bombo, da bi jo vžgal. Toda nič primernega ni videl. In tudi za premišljanje ni bilo več časa, kajti že je opazil na bregu skupino belogardistov.

»Za pet Kristusovih ran naj pogine partizan!« so kričali vsi penasti, ko so opazili onemogle partizane.

Tedaj je Štefan udaril z detonatorjem v brado, vžgal bombo in jo o pravem času vrgel med belogardiste. Eksplozija. Vik in krik. Borci pa so prebredli potok in se rešili v zavetje.

Ko je utihnila zadnja partizanska puška, so belogardisti pobesneli. Klali so ranjene borce in obdelavali z noži še s posebnim užitkom tiste, ki so se zvižali v bolečinah in glasno zdihovali.

Med klavci pri Češči vasi je imel tedaj po vsem videzu vodilno vlogo mirnopeški kaplan Šinkar. Spodbujal je morilce k zverinskemu početju in kar

med klanjem delil najpogumnejšim od-pustke.

Belogardisti so hiteli, kajti bali so se, da bodo dobili napadeni partizani kmalu pomoč. Zato so se pričeli umikati proti Novemu mestu, kjer so računali na italijansko varstvo.

Četudi smo hiteli, da bi pomagali našim, nismo uspeli. Kot bi slutili Šta- jerčevo zasedo pri Brečni, so belogardi- sti krenili med Krko in železniško progo in se tako odtegnil zasledovanju.

Vrnili smo se. V dolini smo pustili nekaj patrulj, da bi pobrale pobite par- tizane. Belogardisti so pobili sedemnajst borcev, zajeli dva ranjena, eden pa se jim je predal sam.

Naslednjega dne sem poslal v do- lino še več borcev. Pregledali so trav- nik ob Temenici in našli še nekaj izma- ličenih trupel. Med njimi je bil tudi Alojz Kastelic, doma iz Šentjurja pri Mirni peči. Po čudnem naključju je ostal še živ. Z vozom so ga potem prepeljali na Brezovo reber. Četudi je bilo njegovo telo ena sama velika rana, nam je vseeno pripovedoval, kako je preživel boj.

Težko je govoril.

»Ko smo se razvrstili na travniku, sta bila poleg mene Židanek s Trške gore in Lojzek iz Škocjana... Prvi strela so podrli Handlarja iz Novega mesta... potem pa Novaka, ki je hotel Handlarju pomagati... Tudi Židanka je kmalu za- delo. Rana ni bila tako huda... sledil nam je nekaj časa, ko smo se umikali. Izgubil pa je veliko krvi, zato je menda tudi omagal... Drugi nismo mogli ni- komur pomagati... Ko so nas beli pre- ganjali po travniku, sem spet zagledal Židanka. Približal sem se mu, da bi

mu le kako pomagal. 'Lojze... jaz sem ranjen!... Moral bom umreti!' mi je tiho rekel... Medtem ko sem ga dvignil, da bi ga odvedel, je zadelo še mene. Tisti Maren pa je dvignil roke in za- kričal, da se vda.

Potem sem tiho povedal Židanku... da je tudi mene zadelo. 'Ne boj se... ne bova umrla,' sem tolažil njega in sebe. 'Morava se prej maščevati belim.' Žida- nek se mi je samo nasmehnul... 'Bodi trden, Židanek,' sem mu rekel. 'Ne daj se!...'

Med belimi, ki so se nam bližali, sem spoznal mirnopoškega kaplana Šin- karja. Vsi so imeli nože... dolge nože. Skril sem obraz proti zemlji... in za- slišal Židanka, kako je zastokal... Obr- nil sem glavo,... da bi pogledal. Tedaj sem začutil tudi jaz zadaj na hrbtu nekaj boleče hladnega. Vzelo mi je zrak, da sem glasno zastokal... Z noži so se spravili nadme, ko so videli,... da sem brez moči. Potem sem začutil mrzlo rezilo v prsih,... zatem v vratu,... tedaj se mi je stemnilo pred očmi... Izgubil sem zavest.«

Ko smo pripravili voz, dobro obložen s slamo, smo Kastelica previdno položili nanj in ga odpeljali na Kočevsko v bolnišnico. Tam je tudi kmalu podlegel ranam.

Sedemnajst poklanih borcev, dva ujeta ranjenca in eden, ki se jim je sam predal; dvajset borcev — za četo velika izguba.

Borci so za tovariši tiho žalovali. Nikomur se ni ljubilo govoriti. Šele čez nekaj dni, ko smo bili belim spet za petami, se je med fante vrnilo prejšnje življenje. Vsi so se hoteli maščevati za soborce, ki so tako žalostno končali svojo življenjsko pot.

Zgodovina

Kultura

Slovenska partizanska književnost do septembra 1943

Emil Cesar

Ta živa ustvarjalnost pa je bila prisotna med ljudstvom tudi pozneje. V zvezi s tema primeroma omenimo še miting v Selah na Koroškem, za katerega poznamo kratko vsebino: *»Dečle sedijo v kmečki hiši za kolovrati, skrivaj vezejo in krasijo zastavo ter pojejo. V to idilo uderejo nemški policisti in kričijo: »Wo sind banditen?« Dečle jih zafrkavajo in odbijejo njih vsiljivost, toda policisti pridejo v tako vnemo, da jih zajamejo partizani...«*⁹⁶ S tem v zvezi omenimo še uprizoritev enodejanke Mihe Klinarja *Mobilizacija*. Resnično, za vojni čas dokaj komično in zapleteno mobilizacijsko zgodbo iz kmečkega življenja mu je pripovedoval komandant Albin Drolc-Krtina. V burki sta odigrala glavni vlogi komandant Drolc in kapitan Milče. Odigrala pa sta ju tako, da je Klinar, ki je enodejanko režiral, na uprizoritvi pa bil tudi šepetalec, zamenjal svojo vlogo za vlogi poslušalca in gledalca.⁹⁷ — Podobnih primerov pa je bilo še več.

Že splošna kulturnopolitična prizadevanja prvih mesecev drugega obdobja književnosti v narodnoosvobodilnem boju so obetala širši razmah slovstvenega dela v partizanih. Njegova rast je bila tako kot na drugih področjih umetniškega delovanja povezana z narodnoosvobodilnim bojem, bila je torej odvisna od njegovega razvoja. Razen osrednjih političnih glasil, ki prinašajo poleg pesmi že tudi prve občutnejše sestavke v prozi, ustanavljajo svoja glasila partizanske vojaške in politične enote (okrožja, taborišča, vojaške formacije). Če pomeni sprva uspeh že samo njihova ustanovitve, pa postajajo z objavami literarnih prispevkov, tako v prozi kot v poeziji, tudi vse bolj pomembni. Prvo tako glasilo je začel že nekaj dni po novem 1942. letu izdajati štab bataljona Ljube Šercerja. Bil je rokopisni *Partizanski vestnik*. Prva številka je izšla 5. januarja, izhajal pa je z majhnimi izjemami na štirih do osmih straneh četrtinke pisarniške pole vsak dan, do marca istega leta. Prinašal je prispevke aktualne politične vsebine, pojasnjeval in odgovarjal je na razna aktualna vprašanja, ki so pritegovala pozornost borcev in na katera so zahtevali odgovore, nadalje je skrbel za vesti iz slovenskih in evropskih bojišč, objavljaj pa je tudi dnevna povelja, članke o službi v taborišču, straži in dežurstvu. Prispevke v listu so obravnavali po barakah, s čimer je bilo precej olajšano politično delo. Urejal ga je komisar bataljona, o objavi prispevkov pa je odločal celotni štab enote. — 15. maja mu je sledila prva številka glasila III. grupe odredov *Glas partizanov*, svoja glasila pa so začeli ustanavljati tudi nekateri bataljoni iste grupe odredov. Tako je

začel 18. maja, tri dni za ustanovitvijo grupnega glasila, izhajati v II. bataljonu *Partizanski vestnik*.⁹⁸ V bataljonu Miloša Zidanška je bil pobudnik lista *Partizan* Ferdo Godina-Marko, ustanovila pa sta ga s takratnim komisarjem bataljona Cvetom Močnikom-Florjanom.⁹⁹ Glasilo je bilo toliko pomembnejše, ker je v njem objavil Godina svoja prva prozna vojna pričevanja, ki so hkrati tudi prve literarne stvaritve slovenskega pisatelja, vzete iz življenja partizanskega borca in narodnoosvobodilnega boja sploh. Prva številka je izšla 28. maja, z drugo številko se je glasilo preimenovalo v *Notranjski partizan*. Godinovih del se spominja tudi Matevž Hace, kateremu je Godina, med 18. in 20. junijem, v vasi Travnik pokazal pet črtic. Naslova dveh izmed njih sta bila menda taka: *O padlem mladincu-borcu in njegovem zadržanju v pomladanskih in poletnih borbah* ter *Kako se vživlja izobraženec v domovinski vojni v notranjskih gozdovih*.¹⁰⁰ Oba domnevna naslova pa opozarjata prej na vsebino del kot na prava naslova črtic in nas silita v domnevo, da opisuje Godina v prvi črtici dogodek, ki je, ne le v njem samem, temveč tudi pri drugih borcih zapustil močan vtis. Sodili bi, da je bila izjemnega portretnega značaja, povzdigujoč obsežne vrline vojnega in bojnega tovarištva. Domneva je toliko bolj verjetna, ker moremo po podobnem delu Boga Flandra-Klusovega Jože upravičeno soditi, da je bila taka značajska in bojna premočrtnost v tem času izredno cenjena in spoštovana. Po naslovu druge črtice pa bi, zaradi nekaterih podčrtavanj v domnevnem naslovu (izobraženec, notranjski gozdovi), sklepali, da je bila avtobiografska; medtem ko naslovi drugih treh črtic niso znani. Po zagotovitvi Matevža Haceta so obsegale tri črtice poldrugo tipkano stran, dve pa sta bili za stran daljši. Nekatere od njih je Godina objavil v že omenjenem Notranjskem partizanu. Črtice je avtor tudi bral; najprej borcem Zidanškovega bataljona v gozdovih Petelinjeka, nato, oktobra, v gozdovih Otrobovca pod Snežnikom, kot okrožni mladinski funkcionar pa jih je prebiral tudi mladini. Njihovo pomembnost potrjuje tudi zatrdilo, da so jim navzoči sledili z velikim zanimanjem. Zanje so se zanimali na Otrobovcu navzoči hrvatski aktivisti iz Gorskega kotora in želeli, da odstopi avtor eno ali dve za objavo v hrvatskih bojnih glasilih. Če bi bila slednja zamisel uresničena, bi bila to prva prevoda s tematiko iz našega narodnoosvobodilnega boja v drugem jeziku. — Šesta in zadnja številka glasila je izšla 4. julija 1942. — Z Godinovimi poskusi pa prehajamo vse globlje v kontinuirano in načrtno oblikovanje življenja v obdobju narodnoosvobodilnega boja.

Med vsemi glasili v tem času pa zasluži prav posebno mesto politično, leposlovno in humoristično glasilo dolomitskih partizanov *Dolomitska zvezda*, ki je bila 1942. leta po vsebini in opremi gotovo najboljše glasilo, kar so jih izdajale partizanske enote v tem času na Slovenskem. V glasilu je sodelovalo več sedanjih kulturnih delavcev. Za književnost v narodnoosvobodilnem obdobju pa je velikega pomena, da je bil njen sodelavec pesnik in pisatelj Klusov Joža.

Prve črtice Boga Flandra-Klusovega Jože so nastale kak mesec po njegovem prihodu v poljansko četo, menda v juniju 1942. leta. Za lažje razumevanje in presojanje njegovega dela poudarimo že ob njegovih prvih korakih v slovensko književnost, da se je njegova umetniška pot začela brez večjih literarnih priprav v vodilnih slovenskih predvojnih revijah, kot je bilo do tedaj pri nas skoro nenapisano pravilo. Prvo črtico je bil menda naslovil *Ognjeni krst* ali *Moj napad na okupatorja*. Šolski primer naslova označuje morebiti njegov tekst prej kot poskus, kakor pa poprečno umetniško stvaritev. Kljub temu pa bi nam njegova ohranitev posredovala iz literature tega obdobja psihološko dragocena, a nenačeta vprašanja, kot na primer, kakšni so bili občutki, misli in čustva, ki so navdajali slovenskega borca, ko se je prvič v boju in s puško v roki srečal s sovražnikom. (Na to je skušal odgovoriti v pesmi Dušan Mevlja.) Prav tako pa je nastala v tem času, po napadu poljanske čete na avtobus v Maharjevi grapi v Poljanski dolini, reportaža istega avtorja *Poljanska četa gre v napad*. To je bilo prvo delo Klusovega Jože, ki ga je prebral borcem poljanske čete. Kakor vsa poznejša dela, sta tudi ti črtici nastali

Bogo Flander-Klusov Joža

v želji, napisati nekakšno literarno kroniko poljanske čete, kroniko o njenem življenju in bojih, v opisu pa se ne bi izogibal tudi literarnim upodobitvam posameznih najmarkantnejših borcev. To je bil eden izmed vzrokov, da je Klusov Joža že po prvih pesniških prizadevanjih skoro izključno posvetil prozi.

V Donawitzu, kjer je bil nekaj časa kot pomožni delavec v železarni, in zlasti pozneje v Badnu pri Dunaju, je pisal drobne filozofske črtice France Filipič, nekaj med njimi je bilo napisanih tudi v nemščini, niso se pa ohranile.¹⁰¹

Popolnoma ločeno od tega literarnega snovanja, vendar s pronicljivim, kritičnim opazovanjem in opisovanjem, je nastala v tem času večina potopisov in spominov na revolucionarni boj doma in na tujem Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca,¹⁰² ki so izšli po vojni v zbirki *Borba na tujih tleh*, prav tako pa sta v tem času nastali *Nebeški sejem*¹⁰³ in *Gospodstvo polje*.¹⁰⁴ Poleg tega je v tem letu nastalo še njegovo aktualno delo iz ustvarjajoče slovenske državnosti *O slovenskih mejah*, ki ga je 1943. leta izdala agitacijsko propagandistična komisija pri CK KPS.¹⁰⁵ Pisec je delo razdelil v poglavja: Slovenski narod se združuje v boju, Slovenske meje, Zgodovinske meje, Imperialistične meje, Naše meje in naši žolnirji, Slovenski narod si že črta svoje meje, in v Sklep.

Napad enega izmed bataljonov II. grupe odredov, ki je odšla konec junija prek Gorenjske na Štajersko, na vlak z interniranci, je pripeljal v vrste partizanskih borcev tudi pesnika in pisatelja Mirana Jarca. Jarc je bil med 2242 možmi, ki so jih italijanski okupatorji odgnali med množičnimi racijami v Ljubljani 28. junija 1942 najprej v vojašnico v Maistrovi ulici, nato pa je bil v skupini 598 aretirancev, ki so jih zadržali z namenom, da bi jih še istega večera odpeljali v koncentracijska taborišča v Italiji. Namero je preprečil napad že omenjene partizanske formacije na železniški transport med postajama Verd in Logatec. Tako jim je uspelo, kljub močnemu spremstvu italijanske vojske, rešiti 305 internirancev.¹⁰⁶ Po podatkih Milana Gučka v knjigi Jutri bo vse dobro, moremo slediti prvim premikom rešencev, hkrati pa tudi začetkom Jarčevega leposlovnega dela v partizanih. 29. junija so bili interniranci na kožljeških žagah, 30. junija so jih razdelili v že znane skupine, 1. julija so bili vsi rešenci, razen onih, ki so se odločili za povratek v Ljubljano, v Iški pod Mačkovcem.¹⁰⁷ Po 16. juliju je bil Jarc s štabom III. grupe odredov nekje pod

Račno goro, kjer je naletel že tudi na prve sunke, zanj pozneje tako usodne italijanske poletne ofenzive. Prav v tem času se je tudi srečal z Josipom Vidmarjem. Jarčeva nadaljnja pot je od tod vodila čez Sodražico in Suho krajino na Kamenjak na Rogu. Znana nam je zato, ker jo je nadaljeval skupaj z Josipom Vidmarjem, ki se je čez Račno goro in Bloško planoto želel izogniti začetku velike italijanske poletne ofenzive na Notranjskem. 22. julija, torej v času, ko poroča Kocbek, da je sklical vse, »ki sučejo pero« in jim posredoval željo izvršnega odbora Osvobodilne fronte, naj pišejo manjše gledališke igre in skeče za glavni Agitteater in za gledališke družine v vojski, so dodelili Jarca propagandnemu odseku pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte.¹⁰⁸ Na razgovorih, na katerih je bil prisoten tudi Miran Jarc, so govorili o novem *Zborniku*, ki bi moral izhajati poslej vsako leto,¹⁰⁹ o antologiji revolucionarne lirike in o pisanju pesmi, primernih za komponiranje in prepevanje. — Kot moremo razbrati iz ohranjenih literarnih del, so se morali zbrani književniki lotiti nalog takoj. Življenje, polno diametralnih nasprotij, je nudilo že po nekaj dneh bivanja med partizani izreden ustvarjalni impulz tudi Jarcu, saj se je lotil pisanja, po Kocbekovih dnevniških zapiskih¹¹⁰ tretji dan po prihodu na Rog, to je 23. julija. Kajti nič manj nenavadno kot rešitev ni bilo vzdušje, v katerem se je znašel na Kočevskem Rogu. Prav na te dni obuja svoje spomine Josip Vidmar: »Bili so prelepi julijski dnevi in večeri. Zlasti seveda večeri. Podnevi so bile na vrsti seje, pereči pogovori o domačem političnem dogajanju, za katero je bilo značilno dokončno formiranje bele garde. Poleg tega pogovori o vojaškem položaju na veliki fronti na vzhodu, o tragičnem ruskem umiku in o smrtnem napredovanju Nemcev, smrtnem seveda tudi zanje, saj so drveli v svoj pogin. To smo vedeli. Poleg tega je podnevi vsak od nas delal, kar je bilo treba. Večeri pa so bili prosti, naši in za nas.« Ker je bilo zbranih v tem prostoru kar pet književnikov: Miran Jarc, Edvard Kocbek, Vladimir Pavšič-Matej Bor, Jože Javoršek in Josip Vidmar, so dajali ton pogovorom v glavnem književniki. In kakšni so bili ti pogovori? »Vsak večer smo zakurili pod streho naše barake, ki je imela samo tri stene, ogenj, posedli in polegli po pogradih in strmeli v neugnano žive plamene in se pomenkovali. Predvsem smo govorili o literaturi, o umetnosti, o poetih in umetnikih, zlasti o naših velikih, o Prešernu, o Cankarju in Župančiču, o dragocenih knjigah, o lepoti, o življenju, o ljubezni in smrti, o zadnjih resnicah in o človeku ter njegovem smislu. Neprisiljeno in pristrčno je tekla beseda z živim interesom in s tiho zavzetostjo za stvar in za vse, kar je bilo pravega v nas... Nobeden od nas ni imel nikakršne ambicije glede tega, samo odkrivali smo se drug drugemu, in sicer drugače, kakor v predvojnih srečanjih v Ljubljani, brez skrbi za svoj prav, resnično, samo odkrivali smo se, govorili iz sebe. Bilo nam je lepo in dobro... Vrnil si se v barako. Tam je še vedno tekel pogovor, nekdo je zabrundal pesem, ki smo ji vsi pritegnili, nekdo je povedal šalo in pričele so se kresati duhovitosti in dovtipi...« Tako o teh dneh in o teh dragocenih doživetjih Josip Vidmar. Do roške ofenzive je Jarc v intenzivnem delu, poleg pesmi, dramskega osnutka in razmišljanja o partizanski ljudski pesmi, napisal nekaj poglavij avtobiografskega romana *Čudež nad Bistro*, o čemer pričajo tudi večkratne variante prvega poglavja o nenavadni in nenadni rešitvi. Bil je to prvi literarni opis resničnih doživetij, napisan s tankim posluhom za opisovanje, z enim samim namenom, ohraniti edinstveno življenje, iz prav tako edinstvenega obdobja slovenske zgodovine. Ta Jarčeva doživetja so bila taka, da bi mogla brez fantazijskih zapletov in primesi, po svoji dinamičnosti doživljajev in idejni vsebini, predvsem tistega, ki je to doživljal, močno prevzeti. V drugem poglavju nadaljuje z opisom življenja prvega dne med partizanskimi borci. Med drugim opisuje tudi delitev internirancev v tri skupine: v one, ki so se odločili za partizanske enote, v one, ki so se priglasili za delo v delavskih bataljoni, in v one, ki so se odločili za povratak domov. Iz nadaljnjih poglavij razbiramo, da bi Jarčevo pisateljsko pero spremljalo le one, ki jih je vodila pot s partizanskimi borci, ali še določneje, razkrivati je želelo predvsem lastno vraščanje v slovenski

Miran Jarc

narodnoosvobodilni boj. Ob strani pa bi menda pustil ostale, ki so ponudbo, da bi ostali v enotah partizanske vojske, zavrnil. — Zaradi pomembnosti tega koraka je prav njemu posvetil pisatelj posebno poglavje, skušal pa ga je zajeti že tudi v naslovu *Ljudje na razpotju*. — Tretje poglavje je naslovil *Pokrajina v somračju*. Pred 9. avgustom je napisal še poslednje, četrto poglavje, *Zgodba o kozolcu in novem človeku*, 9. avgusta pa se je lotil pisanja petega poglavja, vendar sta se morala četrto poglavje in začetek petega, še z drugimi Jarčevimi stvarmi, ob njegovem začetju izgubiti. Tako smo mislili o tem doslej. Vendar pa moremo dognanja o Jarčevem ustvarjanju v partizanih nekoliko korigirati in dopolniti z novimi podatki. Po pričevanju Milana Gučka je začel Jarc pisati roman že na Mačkovcu 1. julija in ne šele na Rogu. Poglavje je napisal za grupni stenski časopis. Primerjava Gučkove izjave z ohranjenimi poglavji Jarčevega romana pa nas tudi uveri, da je osnutek, napisan na Mačkovcu, prva varianta prvega poglavja *Čudeža nad Bistro*. Izjava dopušča tudi komparacijo s poglavjem, ki je poslednje Jarčevo delo predstavilo bralcem. Poglavje je začel z opisom prazničnega jutra v domači hiši na dan racije, brez zle slutnje, da se bo takšno življenje zanj v kratkem za vedno končalo. V nadaljnjem se je spominjal svojih dveh otrok, s katerima se je na vrtu igral, prihoda okupatorjevih vojakov in aretacije, ter svojega trdnega prepričanja, da se bo iz vojašnice kmalu zanesljivo vrnil. Sledi preobrat. Pripor, transport in nato rešitev v partizane.¹¹¹ Dejstvo, da je v Gučkovi izjavi večji poudarek na dogodkih pred aretacijo, v ohranjenem poglavju *Čudež nad Bistro* pa je poudarek predvsem na napadu na vlak in nato na rešitvi, dopušča domnevo, da je Jarc to poglavje z odmikanjem tega dogodka in obogaten z novimi, nič manj pomembnimi doživetji, temeljito predelal. V prvem poglavju, pisanem pod vtisom hipnega preobrata, je namerno odmerjal več prostora topli domačnosti, saj se je zavedal, da se mu poslej vrata v to družinsko idiliko zapirajo za daljši čas. Ob novih doživetjih je pozneje po premisleku odmeril prvotnemu težišču zgodbe le kratek, skoroda v telegrafskem stilu napisan zaporedni prikaz dogodkov, ki posegajo z zadnjimi trenutki prav v družinsko idilo. V poznejših poglavjih je torej postavil v ospredje dramatičnejše dogodke, ki so sledili. S tako široko zasnovanim poglavjem je hotel pokazati, kako

se ob nenadnem dejanju lahko spremeni človekova življenjska pot, hkrati pa tudi vrednost človeškega življenja v vojnem času, ki je bilo prav v Jarčevem primeru izredno boleče. Prav iz istih vzrokov ni hotel kontrasta dom — aretacija — nenavadna rešitev, izpustiti tudi iz poznejših variant istega poglavja. Menim, da nam je Jarc prav v tem poglavju najodločneje odkril svoj čustveni svet in nove, dotlej neznane strani svojega značaja, kakršne do tedaj pri njem nismo poznali. Tako predvsem ponos, gnev in prezir. — Po podatkih Josipa Vidmarja je zasnoval Jarc prvo poglavje kot uvod v daljše avtobiografsko delo, v katerem je nameraval pokazati v poenostavljeni obliki razgibanost doživetij rešencev iz transporta. V delu je izredno občutna avtorjeva prisotnost. Roman bi, po naši sodbi, rastel s spretnostjo opisa, z razvojem dogodkov in bogatenjem osebnih doživetij. Domnevam, da bi ga zaključil s popolnim vživetjem v novi način življenja in novi čas.

K temu pa ne bi pripomogel kak poseben ali efekten dogodek. Tak sklep je toliko bolj upravičen, ker nas v to sili tudi preprosta, vendar globoko doživeta avtobiografska vsebina ohranjenih poglavij. Pisatelj prav preseneča s svojim natančnim slikanjem in neposrednostjo in prav v tem je težišče njegove pomembnosti. — S tem Jarčevim delom je propadla prva zamisel o večjem tekstu v partizanski literaturi, ki bi obravnavala pomembni proces človekovega naprednega in idejnega osveščanja. Obetajoče leposlovno snovanje je prekinila velika roška ofenziva, zahtevala pa je tudi težke človeške žrtve. Novi, širši pogoji, ki jih je nudil čas po ofenzivi, ob nenehni rasti narodnoosvobodilnega gibanja pa so zahtevali, da je v širših oblikah zaživel po njej tudi kulturno življenje. Ta širina nas spominja že na značilnosti ustvarjanja v naslednjem, zadnjem obdobju književnosti v narodnoosvobodilnem boju.

V junijskih racijah v Ljubljani so Italijani, skupaj s čevljarjem Andrejem Vovkom, pri katerem je živel kot ilegalec, zajeli tudi Toneta Čufarja. Odpeljali so ga v Gonars.¹¹² Njegov naslov in Gonarsu je bil: 4116, Baracca II, S. B., p. g. No 89 P. M. 3200.

Malo pred italijansko ofenzivo na Rog, so s podobno ofenzivo začeli Nemci na Gorenjskem, na Blegašu. 3. avgusta so sklenili okoli druge in tretje čete poljskega bataljona in voda II. grupe odredov tri obročje. Medtem ko se je posrečilo drugi četi in vodu II. grupe odredov umakniti se čez bivšo jugoslovansko-italijansko mejno črto v okolico Cerkna in prodreti do Šebrelj, je padla tretja — poljska četa v spodnja dva od treh obročev. Obkolitvi bi se izognila tudi ta četa, če bi sledila povelju štaba bataljona o takojšnjem premiku, za kar je padla odločitev, kakor hitro so sporočili obveščevalci, da so močne sovražnikove sile v Volaki in Sušiški grapi. Poljska četa se je zato skušala prebiti, ker pa se ji preboj zaradi sovražnikove premoči prvič ni posrečil, je svoj poskus ponovila že večkrat. Okupatorju, ki mu je bilo v glavnem do tega, da čim več borcev onesposobi in oslabi ter izčrpa njihove zaloge streliva, se je to po treh dneh posrečilo. Le posameznikom se je uspelo prebiti ali poskriti po kotanjah in drevesih, medtem ko so ostali sklenili, da se borijo do konca. Ofenziva, v kateri je sodelovalo od deset do dvajset tisoč nemških vojakov proti tridesetim borcem poljske čete, se je, kljub veliki premoči, kljub do podrobnosti izdelanemu okupatorjevemu načrtu in kljub izdaji, izjalovila. Borbene zavesti borcev ni mogla zlomiti. Za Gorenjsko pomeni ta ofenziva, podobno kot pomeni italijanska poletna ofenziva za Dolenjsko in Notranjsko, — veliko moralno zmago narodnoosvobodilne misli, česar so se borci že tedaj prav dobro zavedali. Na tako ugotovitev naletimo tudi v delu Boga Flandra-Klusovega Jože, po čigar besedah je bil ves nemški uspeh na Gorenjskem v tem, »da so se še bolj ojeklenili naši borci in da se je še bolj poglobilo tovarištvo teh prvih pionirjev za svobodo.«¹¹³ Veličino junaškega trpljenja v blegaški ofenzivi nam je ohranil pred pozabo Klusov Joža v črtici *Ofenziva*, ki je sicer po umetniški izpovedi medel, vendar pa edini prikaz prestanega trpljenja in se s poslednjo

črtico v zbirki *Blegoš*, ki je prav tako posegla v dogodke teh dni, *Blegoške krvave rože*, ni mogla primerjati. — Klusov in še nekateri drugi borci so se z Blegaša rešili s prebojem. Ker so nadaljnji dogodki vezani na nastajanje naslednjih črtic, kratak opis te poti: Skupina se je po preboju napotila proti Malenskemu vrhu in potem nadaljevala pot čez Bukov vrh in Vinharje na Zlati vrh, se tu v starem taborišču priključila večji skupini, ki se je prebila iz obroča pred njimi, ter z njo nadaljevala pot čez Pasjo raven proti Črnemu vrhu, prešla nemško-italijansko mejo in po stari kurirski poti prispela zvečer v Butajново. Ustavila se je šele v hiši Jožeta Gabrovška-Zobodera, kjer je bila tudi kurirska javka. Njihov prihod v vas je moral nekdo opazovati, zaradi česar so v zgodnjih jutranjih urah naslednjega dne začeli od meje vpitje sovražnikovih vojakov, nakar se je skupina, zaradi varnosti, umaknila v bližnje grmovje. Še pred osmo uro so prišli v vas Nemci, ki so Gabrovškovo domačijo zažgali, gospodarja pa odgnali in pozneje ustrelili. Skupina je nato nadaljevala pot v štab dolomitskega odreda, kjer so jih, hkrati s skupino, ki se je pred njimi prebila iz Blegaša, porazdelili v Svarunovo in Bliskovo četo. Ker so se na ozemlju, ki ga je le-ta nadzoroval, mudili izvršni odbor Osvobodilne fronte (Babna gora), centralni komite Komunistične partije Slovenije (pod Toškim čelom) ter glavno poveljstvo narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (Osredek) — torej najvišji forumi nacionalnega odbora in političnega vodstva, je odred povečal svojo aktivnost. Med drugim je pošiljal patrolje v predmetje same Ljubljane, v Dravlje. Udeleženec ene izmed takih patrolj je bil s skupino blegaških borcev tudi Bogo Flander-Klusov Joža. Tako je nastala v hipni impresiji navdahnjena lirična črtica *Trije tovariši*¹⁴ in črtica *Ob žici*. Iz pretresljivih doživetij, polnih bogatih izkušenj pa je še v istem letu ustvaril pisatelj vrsto črtic, žal le, da so se skoraj vse izgubile. — Ob nasilni selitvi Franca Demšarja-Rožanca iz Zadobja, je dobil snov za črtico *Petrova domačija*, kjer je skušal Rožančevo odločitev za odhod v partizane, psihološko utemeljiti. Črtica je nastala neposredno po izselitvi družine, 27. julija 1942, v taborišču na Zlatem vrhu, torej v bližini samega dogodka. Kot zanimivost, kako so nastajala dela tega partizanskega pisatelja, to pa velja v veliki meri v tem času tudi za druge pisatelje borce, omenimo, da je pisal Klusov črtico na puškinem kopitu. *Petrova domačija* je bila pozneje objavljena v drugi številki Ljudske pravice 1. februarja 1943. V istem glasilu, le da v prvi številki, čeprav je bila po času nastanka mlajša od omenjene črtice, je izšla portretna črtica o pastirju Tonaču,¹⁵ kakor je delce pisatelj tudi naslovil. V črtici je opisan pravi vaški proletarec in nam odkriva kot ena izmed redkih na temo partizanskega življenja, tiste skrite tvorce ljudskega ustvarjanja, ki so prav v teh letih prispevali svoj pomembni delež ljudski pesmi. Ta zvrst je prav v tem času ponovno zaživela s tako elementarno močjo, da jo pri proučevanju kulturnega dela v teh letih moramo upoštevati. — Kot eno prvih del Klusovega Jože kaže črtica o Tonaču začetne hibe. Je v nekaj potezah ustvarjena podoba, v kateri zasledimo vrsto podrobnosti iz pisateljevega življenja. Lik svojega junaka je skušal Klusov podati skozi pripovedovanje Tonača samega. Iz pričevanj sodobnikov pa izvemo, da je Tonač še bolj svojski in nevsakdanji, kot nam ga je opisal pisatelj, zaradi česar moremo trditi, da se Klusovemu Joži podoba ni povsem posrečila. Črtica je prva v šegavem tonu napisana zgodba, s čimer skuša podati pisatelj karakterne lastnosti lika, in je tako predhodnica partizanske humoreske. Pisatelj posega v pripoved le toliko, kolikor je potrebno zgodbo zaradi večjega razumevanja pojasniti. Na koncu objavljena pesem, s katero je skušal Klusov svojemu pripovedovanju vtisniti še verodostojnejši pečat, pa nas sili v domnevo, da je bila prav ta pesem ena izmed Tonačevih prvih stvaritev te vrste. — Kljub kratki dobi intenzivnega literarnega dela Klusovega Jože pa je nastala v tem času tudi pomembna črtica *Meja*, ki sodi, kljub nekaterim začetniškim hibam, med najbolj tehtne leposlovne tekste, nastale v letih okupacije. V dogodke pred blegaško ofenzivo je posegel le še v črtici neznanega naslova, z opisom napada na kolono

nemških avtomobilov na trebinjskem mostu v Poljanski dolini. Ker je dogodkom sledila ofenziva, črtica v tem času ni mogla nastati. Nastala je menda po vrnitvi iz dolomitskega odreda.

Po pripovedovanju soborcev je pisal Bogo Flander-Klusov Joža največ v taborišču za Črnim vrhom, oktobra 1942. Vse te črtice je pozneje, pred odhodom na Dolenjsko, spravil pri Ožbaltu in so se morale izgubiti. Bogata leposlovna dejavnost Klusovega Jože je bila v tem času po svoji obsežnosti brez primere v slovenski književnosti v obdobju narodnoosvobodilnega boja. Da dobimo vpogled v njegovo leposlovno dejavnost v tem času, s katero je pomembno dopolnil in karakteriziral partizanskega borca, pogledimo na kratko še črtice, ki so se izgubile! Za črtico danes neznanega naslova o edini žrtvi, ki so jo Nemci v ofenzivi na Blegaš živo ujeli, Žanu Klemenčiču-Zanu, vemo kratko vsebino: Po neuspešnih poskusih preboja poljanske čete, se je Klemenčič skril v krošnjo nekega drevesa, kjer je mislil preživeti ofenzivo. Namera bi mu tudi uspela, da ni s premikanjem povzročil šumenje listja, s čimer je pritegnil pozornost nekega Nemca, ki je šel z večjo skupino, ki je v bližnji okolici preiskovala ozemlje, mimo. Nemci so drevo obkolili. Po krajšem prizadevanju se jim je posrečilo Klemenčiča-Zana ranjenega dobiti, poslužujoč se pri tem za potešitev lastne podivjanosti zverinskega mučenja. Črtica se konča z Žanovim odgonom na Koroško. Snov za njo je Klusov zajel iz Vojetovega in Babnikovega pripovedovanja, ker se je vse to dogajalo pred njunimi očmi.

Dan pozneje je dobil v prehranjevalni akciji v Vinharjih snov za črtico *Rekvizicija*, ki je bila objavljena tudi v gorenjski izdaji Slovenskega poročevalca.

V njej je opisal težave partizanov po prestani blegaški ofenzivi, hkrati pa tudi preplah kmetov, ki so nasledli okupacijskim oblastem, njihovo zadržanje in predanost zemlji. V *Rekviziciji* opisuje doživljanje petih izčrpanih partizanskih borcev, ki so odhajali po ofenzivi z Blegaša. Nemška propaganda — takoj po ofenzivi so Nemci razširili letake, da so na Blegašu uničili vse partizane, hkrati pa ljudstvo pozivali k sodelovanju — jim je onemogočala, da bi pri kateremkoli kmetu dobili hrano. Nekateri so vestem o uničenju partizanov verjeli. Ti so potem pokazali vso svojo mržnjo do osvobodilnega gibanja, druge tako pisanje ni moglo prepričati, niso pa jim dali hrane, misleč, da jih v partizane preoblečeni Nemci samo preizkušajo. Zaradi opisanih težav so se odločili za rekvizicijo in to pri nekem premožnejšem kmetu pod Brdom. Kmet jih je še isto noč prijavil Nemcem, ki so jih zasledovali do nemško-italijanske meje, niso pa se jih upali napasti. — Črtica je nastala med premikom v Dolomite.

Njej sledi črtica *Ob žici*. Patrulja (Klusov Joža, Nande Babnik, Lojze Voje-Alvo, Franci Pustavrh-Skobec in Kostja), ki je zrla na Ljubljano v večernem soncu, je odšla s Toškega čela proti Dravljam do žice, s katero so Italijani ogradili Ljubljano. Tu je srečal Pustavrh svojo sestro, ki ga je prigovarjala, naj gre le toliko domov, da pozdravi starše, nakar bi se vrnil k tovarišem. Težko se je bilo odločiti; spomnil se je dolžnosti, ki jih ima patrulja, in šel s tovariši. Opisuje še napad patrulje na italijanski blok pri draveljski šoli ter strah italijanskih vojakov. Nadaljevanje črtice *Ob žici* so *Trije tovariši*.

Po blegaški ofenzivi je nastala črtica naslovljena z imenom nosilca dejanja *Bajtar*. Lojze Voje se črtice takole spominja: »Kržišnik Zdravko, partizansko Tine, se je po prestani blegaški ofenzivi napotil na Žirovski vrh, da bi tam dobil zvezo z drugimi partizani. Pri tem je naletel pri mlinu na Bajtarjevega sina, ki je povabil Tineta naj gre z njim domov, da mu bodo dali hrane. Ko je prišel v hišo, so mu dali jesti, medtem pa je kmet Bajtar privlekel s peči vrv, da bi Tineta zvezal. Tine je uvidel kmetovo ukano in je zato prosil, če sme na malo potrebo. Bajtar mu je dovolil, toda šel je z njim in ga stražil pred vrati. Tine pa je izkoristil priložnost in skozi straniščno okno skočil na gnojišče ter pobegnil. Ker pa nas je že dalj časa nekdo izdajal okupatorju, smo se, brž ko smo prišli na Žirovski vrh, začeli podrobneje zanimati za kmeta Bajtarja in ugotovili, da je bil izdajalec in da je za to

Delavskega pisatelja Toneta Čufarja so Nemci ustrelili 11. avgusta 1942

izdajanje prejemal denarno nagrado... Zaradi tega dogodka je partizan Tine dobil novo partizansko ime Bajtar in ga tudi obdržal.«

V črtici *Krvave rože*, posvečeni vsem tistim, ki so padli v teh dneh, je Klusov med drugim opisal tudi smrt Jožeta Gabrovška, ki so ga zaradi klešč, s katerimi je v sili izdiral partizanom bolne zobe — imenovali tudi Zoboder. Črtica je bila omejena na dogajanja, ki so bila neposredni vzrok Gabrovškove smrti: Po uspelem preboju iz obroča na Blegašu, so se borci: Voje, Kostja in Babnik preko Malenskega vrha, kjer se je skupini priključil tudi Klusov, prebili prek Sore, se umaknili v bivše taborišče na Zlatem vrhu, pri Črnem vrhu prešli nemško-italijansko mejo ter prispeli 11. avgusta zvečer v Kolobocijo, kjer so se utrujeni nastanili blizu Zobodera. V vpitju, ki se je čulo naslednjega jutra, je skupinica zaslutila nevarnost in se še o pravem času umaknila za hišo v bližnje grmovje. Nemci so Zobodera odgnali in pozneje ustrelili, hkrati z njim pa sta bila ustreljena še dva partizana (ker je bila v hiši kurirska javka, sta bila verjetno kurirja), ki se nista pravočasno umaknila s skupino blegaških borcev. Po uboju so belogardisti in Nemci domačijo zažgali, nakar so se umaknili v Št. Jošt, njim pa so sledili Kostja in ostali v Dolomite.

Iz viharne avgustovskih dni je tudi portretna črtica o *Mužiku*, po vsebini in načinu pisanja podobna *Aljoši* in *Pastirju Tonaču*.

Prihod prve partizanke v poljansko četo je opisal v eni izmed naslednjih črtic. Mladinska aktivistka Saša iz Most v Ljubljani je prišla v četo septembra 1942. leta ter bila kot prva partizanka v poljanski četi deležna posebne pozornosti borcev. Ena izmed prvih, v šali izrečenih ugotovitev po njenem prihodu, je bila, da so z njenim prihodom postali ljudje. Teh šal pa je bilo toliko, da se je Klusov odločil predelane uporabiti v črtici z naslovom *Postali smo ljudje*. — Črtico je Klusov borcev prebral.

Saši je bila posvečena tudi naslednja črtica, nastala kot kažejo dogodki, nekoliko pozneje. Njen naslov je bil *Črnolaso dekle*. V njej je popisal Sašino partizan-

sko življenje v poljanski četi ter kasneje njen odhod v škofjeloško četo, kjer so jo Nemci pri nekem napadu zajeli.

O kuharju Tarzanu, majhnem, debelem, počasnem možaku, z govorno hibo, ki je prišel v poljansko četo iz Polhograjskih Dolomitov, govori črtica *Tarzan in hajka*. V črtici je najprej opisal njegove kuharske sposobnosti in njegova prizadevanja, da bi z jedjo tovariše kar najbolj zadovoljil. Toda, kakor je bil Tarzan v kuhinji iznajdljiv in marljiv, je bil v boju počasen in neroden. Vendar se je v nevarnosti iz šotora vedno najprej napotil v kuhinjo po kotle in ostalo. Mnogokrat ga ni bilo po napadu Nemcev po več dni v četo in bili so že prepričani, da so ga ujeli, ko je prav počasi prikorakal s puško in kotli v taborišče.

Naslednjo črtico — po svoji psihološki poglobljenosti je sorodna *Petrovi domačiji* — je naslovil *Srca treh deklet*. Pobudo za nastanek te črtice je dobil verjetno v dogodkih, ki jih je poznal na Žirovskem vrhu. Vodilna nit zgodbe je bila naslednja: Oče in mati sta bila poštena Slovenca, toda strahopetna. Iz strahu, da ne bi Nemci družine izselili, sta bila v začetku Nemcem celo naklonjena. Pravo nasprotje pa so bili otroci — tri hčere, ki so neustrašno sodelovale z narodnoosvobodilnim gibanjem. Svoje zveze s partizani so skraja pred starši prikrivale. Ko so nekoč starši zagledali partizane v lastnem domu ter videli vnemo, ki so jo hčere kazale do nenavadnih gostov, so odločno prepovedali družiti se z njimi. Tej prepovedi pa dekleta niso sledila. Zaradi vse večjega nesoglasja v družini, do katerega je moralo priti, so jim hčere nekoč odločno povedale, kje je njihovo mesto. Njihova odločnost je vplivala, da so bili poslej tudi starši drugačni do partizanov. Ta nasprotja je Klusov gotovo dobro zaostрил in ob pripovedni spretnosti dobro izpeljal.

V tem času je nastala tudi črtica *Na meji*. Vzrok za njen nastanek je po pripovedovanju Alojza Vojeta-Alva v skupni akciji poljanske čete in dolomitskih partizanov pri pobiranju min z nemško-italijanskega obmejnega pasu, partizani so jih imenovali tudi »muštafarice«. Pobrane mine so nalagali na voz, ki so ga pripeljali borci dolomitskega odreda, ker pa so jih izgrebli več, kot jih je šlo na voz, so si preostale, zaradi lažjega prenašanja, razdelili. Tako se je nekemu borcu, ki si jih je navezal okrog pasu, taka preslabo pritrjena mina pred očmi Klusovega Jože odtrgala, padla na tla in eksplodirala. — Klusov je dogodek dokaj svobodno opisal. Črtica je nastala v odmorih med premikom na povratku čez Žirovski vrh v poljansko četo.

Med zadnjimi, na Gorenjskem nastalimi črticami, je bila gotovo črtica *Bunker*, posvečena padlim borcem na Lovskem brdu. V njej je opisal Klusov boj partizanskega bataljona z Nemci pod Ožboltom, življenje partizanov v bunkerju na Lovskem brdu ter poslednji boj z Nemci, ki so bunker obkolili. — Decembra 1942 sta se poljanska in škofjeloška četa, zaradi večjih akcij in uspešne obrambe, združili v bataljon, ki je prezimoval pod Ožboltom. Nemci so ga nepričakovano napadli, pri tem je bataljon utrpel lažje izgube. V teh bojih je padel Ljubljčan Gavrik, trije drugi partizani pa so bili ranjeni. Zaradi nemške premoči se je bataljon razdelil na več skupin, ker bi se tako lažje prebili skozi nemški obroč. — V *Bunkerju* opisuje Klusov eno od teh skupin (12 partizanov, med njimi so bili tudi trije ranjenci), ki se je zatekla v bunker na Lovskem brdu. Streha, toplota in udobnost sta premotili premočene in premražene borce, da so pozabili na nevarnost, ki jim je pretela. Ne da bi postavili straže, so polegli in pospali. Bunker jim je nudil zavetje vse do nemškega napada nanj v prvi polovici januarja 1943. leta. Neke januarske noči so se Nemci priplazili do bunkerja in ga obkolili. Prvi je zagledal Nemce stražar, ki je odšel zgodaj zjutraj na opazovalnico. Zavpil je tovarišem, da so obkoljeni. V boju, ki se je vnel, so jih Nemci večkrat pozivali, naj se predajo, obljubljali so jim življenje, toda partizani, ki jim je bila smrt ljubša kot predaja, so na take pozive odgovarjali z ognjem. Ko jim je začelo primanjkovati streliva, so v jurišu s poslednjimi bombami napadli sovražnika, toda obroč niso

mogli prebiti. Med padlimi je bil tudi Klusov mladostni prijatelj, že omenjeni Nande Babnik.

Z avtobiografsko črtico *Na straži* je Klusov zaključil bogato leposlovno žetev na Gorenjskem. Čas njenega dogajanja je bila zgodnja pomlad 1943. leta na Žirovskem vrhu. Po prihodu z rekvizicije v Žireh, je bil Klusov, ki je bil znan po tem, da ni bil navdušen za stražarsko službo, določen za stražarja na stražarskem mestu pred taboriščem. Nemci, ki so partizanom sledili na Žirovski vrh, so poslali svoji komandi sporočilo, da so odkrili večjo skupino partizanov in da jim je zaradi napada potrebna okrepitev, so postavili po naključju svojo zasedo tri metre od Klusovega Jože. Tu doseže črtica v pripovedovanju svoj vrh zapleta. Klusov se je predobro zavedal nevarnosti, v kateri je bil, še teže pa mu je bilo, ker ni mogel tega sporočiti tovarišem v taborišču. Ker ni smel streljati — s streljanjem bi opozoril nase in na tovariše, se je odločil, da počaka na ugoden trenutek, ko se bo povlekel v taborišče ter sporočil tovarišem, kakšna nevarnost jim preti.

Po pripovedovanju soborca Lojzeta Vojeta-Alva je Bogo Flander-Klusov Joža na Gorenjskem napisal ali zasnoval blizu štirideset črtic. Po vsem tem lahko torej trdimo, da je ohranjena literarna zapuščina Klusovega Jože, kljub obsežnosti, neznaten fragment. O leposlovni vrednosti teh del in njihovih zvrsteh moremo le ugibati. Z vso upravičenostjo pa moremo trditi, da je bil Klusov Joža v tem letu najaktivnejši partizanski pisatelj. Z ohranitvijo vseh teh del bi lahko ocenjevali partizansko književnost iz še določnejšega zornega kota. Med deli je bila vsaj ena reportaža, in sicer opis napada na kolono nemških avtomobilov na trebinjskem mostu.

V pozni jeseni 1942 je zbral Ferdo Godina dotlej napisane črtice z namenom, da jih izda v samostojni zbirki, vendar do natisa ni prišlo. Novembra 1942 se je pisatelj na poti v Prekmurje zadrževal pred preходом nemško-italijanske mejne črte krajši čas med partizanskimi borci pod Pugledom in se z njimi prostovoljno udeležil napada na belogardistično posadko v Zgornjem Kašlju pri Ljubljani. Ob napadu je bil Godina ranjen, zaradi česar je moral za daljši čas v bližnjo partizansko bolnišnico.¹¹⁶ Podrobnosti izvemo iz poročila komandanta III. bataljona zahodnodolenjskega odreda Ludvika Smrekarja istemu naslovljencu, ki ga je napisal istega dne kot Moškrič. Po njegovih besedah so borci odšli v Zgornji Kašelj z namenom, da zajamejo belogardističnega voditelja. Ker pa so ga zaman čakali v zasedi, so se odločili, da ga poiščejo na njegovem domu. V boju, ki je sledil, je bilo ranjenih pet borcev, eden od njih je pozneje umrl.¹¹⁷ Po mnenju pesnika Jožeta Moškriča je bilo Godinovo zdravstveno stanje takšno, da bi po tednu dni bolnišnico lahko že zapustil. Zdravljenje pa se je zavleklo, saj so bili ranjenci, po poročilu štaba III. bataljona zahodnodolenjskega odreda, 16. novembra še v bolniški oskrbi.¹¹⁸ V teh dogodkih se je rokopis izgubil. Spremljanje pisateljeve nadaljnje literarne poti vsiljuje domnevo, da ga je izguba rokopisa močno prizadela. Bolj kot črtice, ki so nastajale takoj po delnem okrevanju, nas v to sili podoben poskus, ki sledi štiri do pet mesecev za prvim. Iz bolnišnice¹¹⁹ je odšel Godina v tretji bataljon Tomšičeve brigade. Prva naslednja leposlovna storitev v prozi je nastala že kaj kmalu po pisateljevem prihodu v to enoto. Pod vtisom nenavadnih psihičnih doživetij v bolnišnici je nastala črtica *Od jutra do večera*,¹²⁰ z njimi se pozneje srečamo še nekajkrat. Sledi črtica *Kostja*, s katero pa je pisatelj že posegel v življenje v Tomšičevi brigadi. Prav tako se je v tem času srečal z junakom zgodbe v poznejši noveli *Sergej in Majda*.¹²¹ Tukaj nastopi prvič v letih vojne v prozi ljubezenski motiv. Ljubezen pa doživlja mlad človek v vojni, kot smo že prej ugotovili pri Vladimiru Pavšiču-Mateju Boru ali pri Karlu Destovniku-Kajuhu, na svojski način: mladi, revoluciji predani ljudje podreajo tudi svoje osebne koristi koristim skupnosti. Sproščeni opisi, verjetnost in pripovedna širina uvrščajo novelo med najkvalitetnejša dela, nastala v letih narodnoosvobodilnega boja pri nas. Pisa-

telj se nam odkriva kot tenkočuten opazovalec partizanskega življenja, z močnim in zdravim, včasih tudi vedrim posluhom za najprefinjenejše odtenke človeških zbliževanj in odkrivanj človekovega bistva in smisla življenja v vojnem času. Težišče njegovega pisanja je na opazovanju in analiziranju dogodkov, kar vse, zaradi široko zastavljene zamisli, učinkuje na bralca še danes izredno skladno in sveže. Pri tem je človeško preprosto in topel ter prav zaradi karakternih človečnosti črt vseskozi prepričljiv. Svoje zamisli ne opravi površno, temveč se nagiba k širšemu opisovanju, kar moremo trditi le še o vojnem delu Danila Lokarja. Zaradi tega se uvrščajo Godinove medvojne stvaritve v prozi med najkvalitetnejše, kar je ustvaril slovenski književnik v tem obdobju pri nas.

Opombe

⁹⁶ J. Š., Naša vigred (Iz spominov koroškega partizana Srečka), Koroška v borbi, str. 215.

⁹⁷ Pismena izjava Mihe Klinarja, 5. maja 1959.

⁹⁸ J. Kral, Prvi vojaški listi partizanskih enot, Ljudska pravica, 13. septembra 1952, str. 3.

⁹⁹ Pismena izjava Ferda Godine, 18. novembra 1959.

¹⁰⁰ Pismena izjava Matevža Haceta, 16. novembra 1959.

¹⁰¹ Pismena izjava Franceta Filipiča, 25. februarja 1962.

¹⁰² Jože Koruza, Življenjska pot Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca, Prežihov zbornik, str. 210.

¹⁰³ Prežihov Voranc, Od Kotelj do Belih vod, DZS 1945, str. 73—87.

¹⁰⁴ Ista zbirka, str. 89—164.

¹⁰⁵ Pavle Vilhar, O slovenskih mejah, 1943.

¹⁰⁶ Janko Jarc, Miran Jarc v partizanih, Obzornik 1951, str. 132.

¹⁰⁷ Pismena izjava Milana Gučka, 29. junija 1961.

¹⁰⁸ Edvard Kocbek, Tovarišija.

¹⁰⁹ Pismena izjava Edvarda Kocbeka, 14. februarja 1964.

¹¹⁰ Edvard Kocbek, Tovarišija.

¹¹¹ Pismena izjava Milana Gučka, 29. junija 1961.

¹¹² Kot ilegalec se je posluževal dokumentov na ime umrlega Karla Štruklja iz Most. Po krstni in poročni list je šla v šempetrsko župnišče Vovkova žena. Cufar se je pozneje pogosto šalil, da svoje žene Amalijske — žene Karla Štruklja — niti ne pozna.

¹¹³ Bogo Flander-Klusov Joža, Bataljon, Zbrano delo. Ofenziva, str. 156.

¹¹⁴ Isti vir, str. 144.

¹¹⁵ Isti vir, str. 105.

¹¹⁶ Iz poročila zaupnika CK KPS, delavskega pesnika in dramatika Jožeta Moškriča 7. decembra 1942. leta Edvardu Kardelju povzemam, da je bil Godina ranjen 6. novembra. Jesen 1942, korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, str. 273.

¹¹⁷ Isti vir, str. 273.

¹¹⁸ Isti vir, str. 359.

¹¹⁹ Pismena izjava Ferda Godine, 20. marca 1959.

¹²⁰ Ferdo Godina, Krivda Jarčkovice Kristine, str. 87.

¹²¹ Pismena izjava Ferda Godine, 1. februarja 1959.

Dekle z reke Gianh

Luu Trong Lu

(Po pripovedi mladega mornarja)

— — — — —
v soparni poletni noči —
še vedno se mi je odpirala rana —
sem po dolgih blodnjah
nenadno odprl oči.
Opazil sem senco:
bila je dekle...
Sedela je na robu postelje
in mi z roko hladila čelo,
medtem ko je njena puška ležala
ob mojem vzglavju.
Bilo ji je petnajst, največ sedemnajst let.
Da... Lasje so ji padali prek ramen...

Kdo si, setrica? —
Ali nisi dekle,
ki sem jo srečal v luki:
Minh — Câmă ali Canh hoa,
Thô-ngoă ali Thuân-bàia?
Ne spominjam se več...

Neko aprilsko jutro,
sonce je komaj vstalo,
so piratska letala v valovih
bombardirala našo reko —
njen tok je valil krvave vode.

Naša ladja, skrita
ob bregu, je odgovarjala z ognjem.
Podobna ognjenemu zmaju
je branila deset milj pritokov
od Lê-sona do Van-phũa.

In na bregovih so stali borci,
ki so streljali na gusarje:
roke niso odložile puške,
četudi je zmanjkalo nabojev;
a starke in otroci ob reki
so nas brez oddiha bodrili.

Spominjam se neke deklice,
bilo ji je petnajst, največ sedemnajst.
Maskirala je našo ljubljeno ladjo
s čudovito uniformo iz vej pomarančevca.

O, ni samo z vejami
pokrivala telesa ladje. —
Pokrivala jo je s svojim lastnim aprilom:
s svojim pomladnim telesom!
Nekdo ji je rekel: »Pirati so ti požgali dom.«
»Postavili bomo novega.
Kaj je hiša proti krvi borcev
in usodi naše ladje...«

Rana se mi je zacelila.
Prelistavam svojo beležnico...
Oko mi obstane na vrstah,
ki jih nisem napisal:
»Bratje, hude preizkušnje preživljate...
S svojimi sestrami si jih delite...
Vso noč sem bedela ob tvoji postelji...
Zdaj se vračam... Na svidenje!«

Pisava nežna in lepa,
a dekle se ni podpisala.
V katero luko se je vrnila:
Thô-ngoa ali Thuân-bàì,
Minh-Câma ali Canh-hoa? ...
Naša lepa dekleta
prihajajo k nam kot boginje
in odhajajo brez sledu.

Se vedno hodim v svojem starem
mornarskem suknjiču
s krpami, ki jih je nanj prišila
petnajstletna dekle
iz Minh-câma ali Canh-hoa,
Thuân-bàia ali Thô-ngoa. —
Reka je kot zrcalo
tam med bregovi.

Naša ladja plove v vijugah.
Spet sem na stražnem stolpu.
Na azurnem nebu srebrnkasti oblaki.
Na reki valoviti lasje...
O, kje si, sestra? —
V ognju bitk oba hrepeniva po srečanju.

Iz vietnamske odporniške lirike
prevedel Ivan Minatti

Ob tridesetletnici ustanovitve partizanskih zvez

Ko v tem letu praznujemo 30-letnico, kar so bile v Sloveniji ustanovljene prve kurirske TV postaje, kar je tudi edinstven primer v zgodovini uporniških gibanj, bo letošnje srečanje bivših partizanskih kurirjev še bolj svečano. Enota bo ob tej priliki prejela visoko odlikovanje, pokroviteljski odbor pri ZP PTT, ki ima nad kurirji in vezisti NOV pokroviteljstvo, pa bo izdal knjigo spominov pod naslovom »Kliče glavni štab«. Skromen prispevek je kot priznanje za pogumno delo kurirjev, ki so v času narodnoosvobodilne vojne opravljali eno izmed najtežjih nalog do končne zmage nad okupatorjem.

Komunistična partija se je zavedala pomembnosti povezave že pred drugo svetovno vojno, zato je z vstopom v ilegalo takoj začela organizirati po vsej Sloveniji kurirske zveze med republiškim CK KP, okrožnimi in okrajnimi komiteji in celicami. Te zveze so bile vzpostavljene na kurirski bazi, to se pravi, da so prenašali pošto iz kraja v kraj kurirji, kajti obveščanje po redni pošti je bilo v tistih časih nemogoče, ker je bila le-ta pod nadzorstvom žandarjev in policije. Po kapitulaciji Jugoslavije aprila 1941 je KP nadaljevala vzdrževanje zveze s kurirji. Za uspešno in celovito vseljudsko gibanje v NOB pa so bile zveze prvi pogoj.

Slovenija je bila z okupacijo razdeljena na tri dele: na tako imenovano Ljubljansko pokrajino, na nemški del Slovenije, kamor sta spadali Gorenjska in Štajerska, ter na madžarski del. S tem razkosanjem je organizacija službe za zvezo KPS doživela hud udarec, ker je bila zveza med tema dvema pokrajinama čez tako imenovano »državno mejo« otežkočena. Vodstvo KPS, ki je ostalo v Ljubljanski pokrajini, je bilo primorano organizirati novo zvezo čez italijansko-nemško mejo. V poletju 1941 sta nagli razvoj partizanske vojske in številne krepitve partizanskih enot že kazale vse večje zahteve v pogledu zvez. Treba je bilo okrepiti že obstoječe in jih utrditi, obenem pa je moralo kurirsko omrežje še pridobivati na razsežnosti, da bi tako zmoglo zajeti sleherno partizansko skupinico in seči do obrobni organizacij na terenu. Kurirske zveze so začele prehajati izključno v roke vojaških enot, ki so že konec leta 1941 oskrbovale nekaj stalnih in rednih zvez. Zaradi ofenzive dejavnosti in budnosti okupatorjevih vojakov ter domačih izdajalcev, je bila kurirska služba silno otežkočena. Sovražniku je bilo mnogo do tega, da bi prav z napadi na zveze onеспособil našo vojsko. Zlasti Nemci so bili vztrajni; povsod so postavljali sades in prežali na kurirje. Kasneje so poskušali celo z vtihotapljanjem agentov v kurirske vrste. Kljub stalnemu sovražnikovemu iskanju in prežanju so njihove steze ostale neopažene, gozdovi pa so kurirjem pomagali prikriti njihova skrivališča.

Evgen Sajovic: Italijani v zasedi ob kurirski poti

V narodnoosvobodilni borbi so imele ilegalne tehnike zelo pomembne in obsežne naloge. Tako je Komunistična partija Slovenije, ki je že pred vojno imela svojo tajno tiskarno, po okupaciji začela organizirati močan aparat ilegalne tehnike, sposoben vršiti velike naloge, ki jih je terjala vedno silnejša oborožena vstaja slovenskega ljudstva. Vso to dejavnost je leta 1941 organizirala centralna tehnika CK KPS, ki jo je v začetku vodil organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič, ko pa se je organizacijsko dokončno izoblikovala, je imela več odsekov, med temi tudi odsek za zveze in ekspedit.

Odsek za zveze in ekspedit je po posebnih tajnih kanalih in kurirskih zvezah posredoval pošto med partijskimi in frontnimi forumi, omogočal partijskim in frontnim organizacijam prehod čez mejo, ki jo je ustvaril okupator, razpečeval literaturo do vseh okrožnih vodstev ter partijskih enot, in pomagal organizirati samostojne tehnike v vseh okrožjih Slovenije. Polet narodnoosvobodilnega gibanja in ofenzivnost partizanske vojske ter z njo prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji spomladi 1942, sta dala pobudo za intenzivnejšo dejavnost na vseh področjih. Vesti o uspehih in zmagah pa so morale vsak dan prodreti v vse vojaške enote, priti do slehernega mesta in vasi. Tiskarne so delale s polno zmogljivostjo. Vzpo- redno s številom pisemskih pošilk so se večale tudi skladovnice časopisja in litera- ture, ki jih je bilo treba raznositi po vsej domovini. Dotedanje zveze niso več zadoščale. Treba je bilo misliti na specialne enote, ki bi jim bilo zaupano izključno

Kurirji postaje G 10 (Gorenjsko) ob prevzemu zastave, katero je kurirjem podarila mladina

vprašanje zvez. Tako se je rodila zamisel o terenskih vodih (TV), skupinicah kurirjev, ki naj bi se zadrževali stalno na istem terenu in vzdrževali določene zveze. Roška ofenziva poleti 1942 je sicer preprečila takojšnjo uresničitev zamisli o terenskih vodih, a takoj po ofenzivi je bil načrt uresničen. Razumljivo je, da se je nov način kurirske službe začel uveljavljati najprej v okolici vodstva narodno-osvobodilnega gibanja, da je potekal iz taborišča glavnega štaba in drugih vodilnih političnih organov. Jeseni 1942 so bili izhodišče novo postavljenih kurirskih zvez Dolomiti. S prihodom osrednjih političnih in vojaških forumov iz Dolomitov v Kočevski Rog spomladi 1943, se je težišče kurirskih zvez preneslo na to območje, predvsem na kurirsko postajo TV 15, ki je malodane do konca vojne zadržala vlogo osrednje kurirske postaje za vso Slovenijo oziroma izhodiščne točke, odkoder so zveze potekale prek Notranjske na Primorsko in Gorenjsko ter prek Dolenjske na Štajersko in Koroško.

Osrednja kurirska postaja TV 15 je bila v začetku leta 1942 v Kočevskem Rogu, pozneje pa se je premestila v zapuščeno vasico Občice. Nalog za ustanovitev te postaje je dal ing. Lojze Rojc s partizanskim imenom Miha T, ki je bil odgovoren za zveze pri glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet, staremu revolucionarju Antonu Možetu, ki je kot komandir postaje zelo uspešno skrbel za neoviran tek pošte, tako da zveza ni bila nikdar prekinjena. Na kurirski postaji TV 15 je bilo kmalu zbranih dvajset mladih in pogumnih borcev, vsi stari partizani in člani partije, od katerih je osem dalo svoje življenje pri izvrševanju kurirske službe.

Medtem ko je bila v osrednji Sloveniji stalna kurirska organizacija uvedena že v drugi polovici leta 1942, jo je Slovensko Primorje, Štajerska in Gorenjska dobila šele 1943. leta. Marca 1943 je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet poslalo v Slovensko Primorje dr. Marjana Dermastio-Urbana, da vzpostavi in organizira mrežo kurirskih postaj. Do poletja 1943 je bilo vse Slovensko Primorje od Sneznika, kjer je bila prva kurirska postaja, pa do Bovškega in Beneške Slovenije,

kjer sta bili poslednji, preprejeno s kurirskimi potmi in postajami. Po kapitulaciji Italije (septembra 1943) so se te zveze še okrepile.

Centralna kurirska postaja P 7, ki je bila v Tribuši, je vzdrževala zvezo s štabom IX. korpusa, s pokrajinskimi oblastmi in političnimi organi ter s štabom II. relejnega sektorja za Primorsko. Naloge kurirskih postaj, na Primorskem so jih običajno imenovali karavle, so bile predvsem prenašati pošto partizanskih enot in terenskih organizacij, raznašati literaturo ter spremljati predstavnike ljudske oblasti, partizanskih enot in političnih organizacij, ki so službeno potovali iz enega kraja v drugega. Iz partizanske tiskarne Slovenija so kurirji prinesli »Partizanski dnevnik« v dvajsetih urah v Trst in Tržič.

Z namenom, da bi kurirsko službo usposobili za zahtevnejše naloge, je glavni štab Slovenije septembra 1943 izdal odlok o reorganizaciji kurirskih zvez ter jih preimenoval v relejne linije in jih podredil oddelku za zveze pri glavnem štabu. Dotlej so namreč za kurirsko službo odgovarjala politična vodstva.

Dolenjska relejna linija je bila prek Kočevskega Roga in Bele krajine povezana z notranjsko relejno linijo, ki je potekala prek Ljubljane in Iške oziroma tudi prek Ljubljanskega vrha in dalje preko Blok, Travne gore, Kočevske do Bele krajine oziroma Kočevskega Roga. Najhvaležnejši, hkrati pa tudi najnevarnejši, so bili prehodi prek Ljubljane in Krke, tu so kurirji uporabljali zločljive in prenosne čolne, izdelane iz letev in platna, in čez progi Ljubljana — Logatec in Ljubljana — Novo mesto — Metlika, ki ju je sovražnik močno zastražil in nadzoroval s patroljami in zasedami. Prav tako nevarni so bili prehodi na Blokah in deloma tudi v Loški dolini ter okrog Police, kjer so bile močne belogardistične postojanke. Kurirji so kljub vsem zaprekam vzpostavili tudi redne zveze s Primorsko.

Organizacija kurirskih zvez na Štajerskem, ki se je pričela že leta 1942, je bila kasneje podrejena štabu IV. operativne cone. Zaradi naglega razvoja narodno-osvobodilnega gibanja se je pokazala potreba, da Dolenjska, ki je imela precej osvobojenega ozemlja in kjer je bil glavni štab NOV in POS in CK KPS, vzpostavi čim boljše in čim zanesljivejšo zvezo s Štajersko, kjer narodnoosvobodilno gibanje ni bilo v takem razvoju kot v drugih pokrajinah zasedene domovine. Dotlej so vojaške enote in politični aktivisti vzdrževali medsebojne kurirske zveze, vendar te niso imele značaja stalnih — določenih ciljev. Res je, da je bila vzdrževana bolj ali manj stalna zveza partizanskih enot na Štajerskem v glavnem štabu Slovenije, vendar te zveze niso bile stalno določene. Težave so bile predvsem zaradi močno zastražene in minirane italijansko-nemške meje in železniške postaje Laze, ki je bila obmejna in utrjena postojanka nemške vojske in žandarmerije; pozimi 1943—1944 pa so se jim pridružile še domobranske postojanke. Poleg tega je bila velika ovira pri prehodu prek reke Save. Nemci so vedeli za partizanske prehode čez Savo, zaradi tega so okrepili patroljno službo, zastražili vse prehode in čolne zažgali. Toda kurirji so kljub temu vzdrževali stalno zvezo med Dolenjsko in Štajersko.

Zelo važna je bila na tem terenu zveza kurirskih postaj TV 3 in TV 2, ki sta celo okupacijo vzdrževali zvezo med osvobojenim ozemljem in severno Slovenijo, Štajersko, Gorenjsko in Ljubljano. Konec leta 1943 je uspela zveza prek Drave in s tem stalen stik s Koroško. Zaradi močnih in številnih postojank nemške žandarmerije je bil položaj koroških kurirjev težji kot na drugih sektorjih. Na Koroškem so tekle zveze s področja Črne in Mežice na ozemlje med Karavankami in Dravo vse do Ziljske doline.

Kurirji pa niso izvrševali samo svojih nalog, temveč so tudi šli v ofenzivo, kjerkoli je bilo to mogoče. To so dokazovali številni napadi, ki so jih izvršili na svojo pest. Na Štajerskem so bili posebno hrabri kurirji postaje v Halozah. Ko so septembra 1944 Nemci tako zastražili Dravo, da se kurirji niso mogli prebiti preko reke, so se odločili, preoblečeni v nemške uniforme, za prehod prek patroljnega

Kurirji, ki so vzdrževali zvezo prek nemško-italijanske meje z Dolenjskega na Štajersko: Karo, Čičko, Rus, v sredi je Edvard Golc-Svigelj, komandant štajerskega relejnega sektorja

mostu. Mimo straže na mostu so prišli brez težav, na drugi strani mostu pa so se spopadli z orožniško patruljo, ki jih je hotela legitimirati. Kljub alarmu, ki je nastal ob spopadu, pri tem sta padla dva orožnika, je kurirjem uspelo zapleniti brzostrelko.

Konec meseca je skupina Nemcev, bilo jih je blizu 500, napadla izdano kurirsko postajo v Halozah. Kurirji so se prebili iz obroča in pri tem pobili 46 Nemcev, sami pa so izgubili 5 tovarišev.

Mobilizacija je bila stalna naloga narodnoosvobodilne vojske, in kjer na terenu ni bilo vojaških enot, so mobilizacijske centre predstavljale kurirske postaje. Prek Save so kurirji samo iz Štajerske od leta 1942 do osvoboditve prepeljali okoli 10.000 mobilizirancev.

Kurirska zveza med centralnim vodstvom v Ljubljani in političnimi forumi na Gorenjskem je potekala čez obmejni blok v Šentvidu pri Ljubljani, kjer so prenašali pošto v obeh smereh ilegalni kurirji peš, s kolesi, avtobusi ali vlaki, in to člani KP, ki pri okupatorju niso bili kompromitirani. Pozneje, ko so okupatorji v juliju 1941 poostriili kontrolo na obmejnem bloku Šentvid in na meji sploh, so pošto in literaturo čez obmejni blok prenašali kurirji. Glavna zveza je takrat potekala med centralnim forumom iz Ljubljane in kranjskim okrožjem prek bloka v Šentvidu, skozi Medvode, Kranj in dalje na Jesenice. Kasneje pa iz Ljubljane prek Dolomitov, polhograjske Grmade, Kozjaka, Ožbolta, Poljanske doline in Selške doline na Jelovico. To je bila prva oblika poznejše I. gorenjske relejne linije. Po tej zvezi se je prenašala večinoma literatura, uporabljali pa so jo tudi razni politični in vojaški funkcionarji pri svojih pohodih iz Ljubljane na Gorenjsko in obratno; pošta z navodili, odredbami in povelji pa je še vedno potekala po liniji Ljubljana — Medvode — Kranj — Jesenice. Zaradi posebnih nalog, kakor tudi zavoljo potrebe po hitri povezavi med pokrajinami, so dobile relejne linije po nemški ofenzivi novo vodstvo: komando relejnih postaj Slovenije, ki je vodila delo

treh sektorjev: dolenjsko-notranjskega, primorskega in štajerskega, kmalu nato pa sta se osamosvojila še gorenjski in koroški sektor. Hkrati so bile kurirske zveze namenjene za povezavo vojaških enot, korpusov divizij, brigad, itd. izločene in podrejene poveljstvom vojaških enot. Celotna organizacija relejnih postaj Slovenije je ob koncu vojne maja 1945 štela 145 postaj s 1400 kurirji in funkcionarji. Komandant kurirskih postaj je bil Jože Žukovec-Vladimir, namestnik Vladimir Mohar-Cene, politkomisar pa Ludovik Kukavica. Kurirska služba je zelo dobro delovala, saj je uspela dostaviti pisma kljub vsem oviram iz severne Primorske na Dolenjsko v 96 urah, iz Koroške pa je pismo prek Karavank, Gorenjske, Štajerske, čez Savo in mejo potovalo na Dolenjsko 168 ur.

Pri tem je potrebno posebej poudariti, da je poštni promet v letu 1944 močno narasel, da so partizanske tiskarne izdajale ogromne naklade časopisa in literature, ki so jih kurirji prenesli v sleherni enoto in vas. Samo partizanska tiskarna v Kočevskem Rogu je natisnila dnevno 120 kg časopisov in brošur. Iz poročila grafičnega oddelka centralne tehnike z dne 1. julija 1944 je razvidno, da je znašala mesečna poraba papirja za centralna glasila 33 bal časopisnega papirja in 62 bal drugega papirja.

Od ustanovitve kurirskih zvez pa do konca vojne so imeli kurirji velike izgube: več kot 500 padlih, mnogo ranjenih, okoli 70 zajetih, ki so večinoma padli kot talci ali pa so umrli v taboriščih. Sovražnik se je dobro zavedal pomembnosti kurirskih zvez in jih je zaradi tega tudi poskušal za vsako ceno razbiti in uničiti. Mnoge postaje so bile izdane in uničene, toda zveza ni bila prekinjena. Četudi je okupator pozival k predaji, so se kurirji borili do zadnjega moža. Po vsem tem lahko trdimo, da so kurirji relejnih TV linij svojo nalogo v času narodnoosvobodilnega boja naših narodov častno izvršili.

Civilizacija

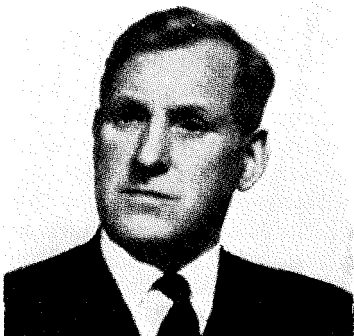
Lojze Krakar

*Ali živijo v tem gozdu
srne, sem vprašal vodiča.
Ne, ne živijo, je odvrnil.
Tu ni več niti mušice.*

*Gozd je podoben jetniku,
ki so ga ostrigli na čisto,
ali, denimo, v kasarni
poribanemu hodniku.*

*Ali živijo v tem gozdu
vrane, sem vprašal vodiča.
Ne, je dejal, ne verjamem.
In jaz sem po gozdu klical*

*zaman svoj odmev, zdresiran
gozd je molčal po vojaško.
Strumno sem udaril s petami
in mu salutiral.*

Pričevanje

Obisk pri partizanskem stražarju

Spomini

Matevž Hace

Bil je visok, črnolas, dvajsetih let. Da, sedaj leze v petdeseto. Pri dvajsetih letih je kot kmečki delavec opravljal vsa kmečka in gozdarska dela: znal je čistiti govedo in ovce, sejati, saditi, orati, okopavati in osipati krompir, kositi, napravljati drva, tesariti in z voli voziti iz gozda, loviti polhe in skrivaj streljati srnjake, košute in jelene. Zajce je prepuščal drugim, starim, nadušljivim zankarjem.

Stari Zimčev Jože je godrnjal, ko je sin Jože šaril po gmajnah in gozdovih, toda ko je bila zvečer na mizi skleda, polna jelenovega ali srnjakovega mesa, je jedel, da ponoči od sitosti ni mogel zaspati.

Vedno sem ga videl stražiti ob poti, ki je vodila v taborišče, posebno tiste mesece od junija do decembra 1942. leta. Če ni stražil pred taboriščem, je bil v patroli. Tudi v patroli je bil mojster, saj je v dneh italijanske ofenzive, v avgustu 1942, sam polovil po lazi in senožetih dvanajst izgublencev, ki so hoteli zapustiti partizanske vrste. »Cmeravci,« je vpil, »če že hočete umreti, potem v borbi, ne pa da vas bodo zvezane ustrelili!« Nekateri so mu bili hvaležni, da jih je rešil obupa in konca, drugi so ga kleli. On, Zimčev Jože se ni menil za to, če so ga grajali. »Da mestni človek res ni zlepa hvaležen, pa čeprav si ga njega dni vlekel iz dreka,« je dejal in se zarezal.

Ko sem tiste jesenske noči 1942. leta pregledoval straže, sem se večkrat zapletel v pomenek s stražarji. Jože je bil zanimiv sogovornik. Prepričan je bil, da komisarji več vedo kot komandanti, celo to, kdaj se bo začela druga fronta, koliko dni bodo potrebovale brigade iz Bosne in ruske divizije, ko bomo skupno z njimi počistili Slovenijo Italijanov in Nemcev. Stražar Jože ni nikoli klel, čeprav ga je vsak tretji večer doletela vrsta za stražarsko mesto. Tudi ni klel, če je moral vsak drugi večer v zasedo ali patrolo. Večkrat je stražil tudi namesto drugega soborca in za to dobil tri-štiri cigarete.

Nadaljeval je: »Ko stražim, gledam luno ali zvezde. Ob oblačnem nebu gledam hiteče oblake, ob dežju stojim pod vejnato smreko, puškino cev imam obrnjeno navzdol. Takrat mislim na očeta, ki stoji ob oknu in kolne ali hvali deževen dan ali noč. Vznemiri me vsak nočni šum v gozdu. Skočim za smreko in vzamem karabinko v roke. Oni dan je iz doline zelo vinjen kolovratil oni Pepe. Na hrbtu je nosil ovco, ki jo je sunil svojemu očetu. Napil se je žganja in polglasno brundal. Zaklical sem: 'Hej, ti, geslo?'

„Saj smo domači,“ je odvrnil Pepe. „Napil sem se domače slivovke, ki mi jo je dala mati za kolektiv. Spotoma sem pozabil na četni kolektiv in si mislil, da je tudi ljubi bog najprej sam sebi ustvaril

brado. Saj še nisem v partiji, da bi vse nosil v kolektiv. Odložil je zvezano ovco predme, položil steklenico poleg smreke in zarenčal: „Jože, pij! Samo vsega ne popij. Dve uri sem hodil, pa sem ga pokušal, ordigata. Ta težka ovca me je zdelala. Oče bo jutri klel mene in komando, ker sem brez vprašanja sunil ovco.“ Takoj nato je zaspal.

V litrski steklenici je bilo samo za dva majhna požirka slivovke. Naslednji dan je četa pojedla debelo, staro ovco. Komisar čete, mlad, vesten partijec iz mesta pa je dejal Pepetu: „Kaj te ni sram, da si po poti popil celo steklenico žganja? Pepe, če bi bili vsi kmečki borci taki kot ti, ne bomo v dvajsetih letih naredili kolhozov na Slovenskem. Veš, Pepe, oni veliki Stalin je imel pa že boljše, delavne, sposobne, linije se držeče boljševice. Popil si žganje, ki bi ga v čaju pili naši trije ranjenci ves teden.“

„Domačo slivovko sem pil. Ranjenci lahko pijejo čaj brez slivovke. Več jim bo teknila debela ovca,“ mu je tiho odvrnil Pepe in šel med hoje na skrivaj kaditi cigarete. „Figa in tak kolektiv,“ je ob takih prilikah godrnjal Pepe.“

Stražar Jože je nadaljeval: »Bila je oktobrska noč. Pri moji daljni žlahti in vasi X so ličkali koruzo. S Pepetom sva stala pod oknom, ki je bilo priprto. Tako sva slišala vse, kar so govorili. V hiši je bilo pet deklet iz drugih hiš in tri domače. Stari gospodar je sedel pri peči, kadil dolgo pipo in kar naprej govoril. „Tisti gozdni so pravi in tudi niso pravi. Pravi so, ker so onim, ki so dali fante k belim, pobrali vole in telice. Pustili so samo kравe. Niso pa v redu, ker še niso sezidali svoje tovarne, kjer bi delali strelivo, puške, čevlje, obleko in svoj gozdni — partizanski denar. Pa ono Rusijo hvalijo, da je že kar grdo. Ker malo delajo, bi morali jesti samo ovsen močnik, kolerabo in zelje, fižol in krompir. Če bi jaz imel komando na rajonu — saj ne vem kje je tisti rajon — bi vse te naše vaške partizane naučil dela, reda, vojskovanja in pameti. Petnajst soldatov sem imel pod svojo komando. Samo maršala Borojevića sem videl v Ogleju, ko smo podili polentarje do reke Piave. Prišli smo v neki grad v Furlaniji. Petsto nas je bilo.

Vdrli smo v klet. Zvalili smo tisočlitrski sod dobre črnine in ga popili v dveh urah. Vse čutarice smo napolnili z vinom. Po trgovinah smo pobrali vse do cepca. Umazanih mulcev je bilo več kot po naših vaseh. Farjev kot dreka. Ubogi ljudje, da morajo rediti toliko tistih rdečeličnih in lepo rejenih gospodov! Tudi v nekem samostanu smo pobrali sod vina in trideset kur. Tisti rdečelični menihi pa so vzdihovali in kazali s prstom v nebo, češ, oni vse vidi. Znal sem nekaj besed italijansko, pa sem dejal menihu: Ker je ljubi bog dober in neskončno pravičen, vem, da je zadovoljen, ker Strle Janez pije vaše vino. Saj sem ob košnji v domačih krajih pil slabo vodo. Punce, punce, če bodo oni partizani popadali v vojski, ordihata, boste ostale tete.“

„Ja, oče, bomo pa bele vzele. Saj so jih gospodje blagoslovili.“

„Hm, če bo tisti žegen kaj držal,“ je rekla starejša ženska.

„Žegen je žegen, pa četudi je Blažev. Voda je voda. Na take žegne jaz nič ne dam. To koruzo, ko bo oličkana, bo treba skriti. Radi bi jo jedli Italijani in beli, partizani in oni terenci. Vsi bi radi jedli našo koruzo, pšenico in kure,“ je sklenil stari.

S Pepetom sva stopila v hišo. To so gledale ženske. Stari je pa odložil pipo.

„Jedla bi in tudi kaj popila,“ je dejal Pepe in prislonil puško k stari stenski uri v kot. Jaz je nisem odložil.

„Ja, ja, če se o volku pomenkuješ, pa res volk pride,“ je dejal stari. „Oj ti, Jože, blagor ti. Malo delaš, zredil si se v gozdu.“

„Stric, če bi nas vi krmili, bi mi tenko piskali,“ sem dejal staremu.

„Seveda, poslušala sta,“ je tiho dejal stari. „Pojdite v trg, razbijte italijansko trdnjavo. Dobili boste puške in mitraljeze, kar pa je še bolj važno — dobili boste riža, makaronov, vina, vsega. Tako smo mi delali 1917. leta, ko smo gnali polentarje doli do reke Piave. Ej, ej, naš general Borojević je znal komandirati!“

„To je bilo njega dni,“ ga je osorno prekinil Pepe.

Oglasila se je starejša ženska: „Terenci jedo priboljške v naši vasi, vi pa natepate krompir.“

Stari se je zopet oglasil in s pipo pokazal na očrnelo razpelo v kotu sobe. 'Fanta, poglejta, ta je bil v starih časih največji komunista. Zato so ga ljudje in farizeji križali. Morda je za ljudi naredil več kot ruski Stalin in pokojni cesar Franc Jožef.'

Ko sva se s Pepetom najedla ajdovih žgancev, sem dejal staremu, gospodinjam in ženskam: 'Vrečo koruzne moke boste pa ja dale za našo četo čez štirinajst dni.'

'Se bomo že dogovorili, kje jo bomo dobile.'

'Tako naj bo,' je dodal Pepe.

'Rečem pa ti, Pepe, da nisi pravi človek, ker si brez vprašanja očetu po-fulil najlepšo ovco,' je zopet dejala stara brezzoba ženska.

'Jera, ti kar molči. Moli, da se ti bratranec vrne od belih. Konja nam je ukradel in šel k belim. Za konja bo še visel.'

'Kaj bi visel,' je zarentačil stari. 'Po končani vojski bo toliko konj, da jih bo treba še poditi. Tudi vi ste pobrali v našem kraju vole, krave, teleta in debele prašiče, pa se ni nikogar obesilo.'

'Tako se govori,' so pritrdjevale ženske.

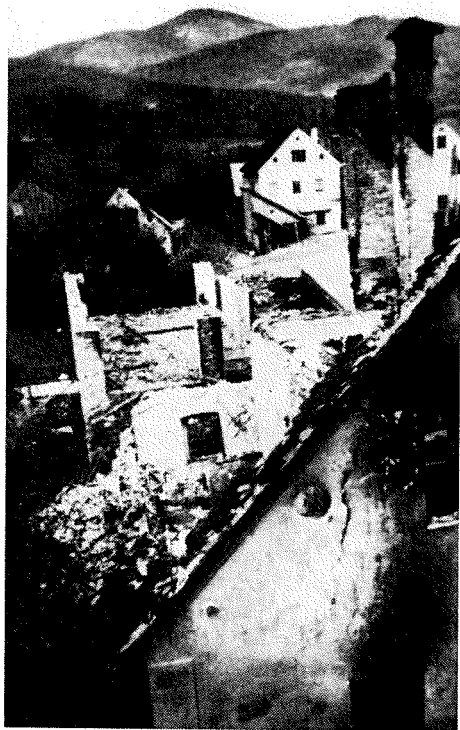
'Za nas stari bolj slabo govori,' je dejal Pepe. 'Le glejte ženske, da boste do vseh svetnikov naredile dovolj jopic, nogavic in rokavic!' Dekleta so molčala in naju začudeno gledala.

'Naj bi Rusi kaj poslali. Tam imajo na milijone ovac,' je bleknil stari in si zopet našel pipo.

'Stric imajo prav,' so se oglašila hkrati vsa dekleta.

Zapustila sva hišo in čudno modrovanje starega.

Nekoč smo bili v zasedi. Bilo je prvi teden v decembru 1942. Bili smo pri vasi X., šeststo metrov pred bunkerjem, v katerem so bili Italijani. Petnajst nas je bilo. Rad sem hodil v zasedo. To pa zato, ker nam je kuharica, preden smo šli v zasedo, vedno skuhalo žgance. Oni, ki so šli zvečer spat, so dobili samo krompir. Kadar smo tisti, ki smo šli v nočno zasedo, jedli lepo dišeče koruzne žgance, je bil oni komisar — ime sem že pozabil — hud na kuharico, češ zakaj dela razliko med borci. Ej no, tečen je bil tisti

Delo nosilcev rimske kulture: požgane hiše v Starem trgu na Notranjskem

komisar in siten. Rad je vpil in tečnaril. Mesec dni nas je komandiral, potem so ga prestavili drugam.

No, takole smo ležali v zasedi. Snega ni bilo. Italijani in beli pa, kot da bi slutili, da smo v zasedi, ni in ni jih bilo ven. Le tu in tam so spustili v zrak kakšno raketo in kak strel. Vsako jutro, preden se je zdanilo, smo vstali in kar čez njive šli v gozdove. Bili smo že deseto noč v zasedi in nestrpno čakali, da bi onim iz postojanke prevrtali hrbte. Dobili bi kak mitraljez, puške, obleko, pištole in čevlje. Zasedo okrog vasi in postojanke smo menjali vsak drugi večer. Večjo postojanko smo imeli na desni, manjšo pa na levi. Vodnik, ki nas je vodil, je strašno rad pil in kadil. V zasedi je pa hitro zadremal. Preden je zadremal, je poklical mene in Pepeta. Dejal nama je: 'Če bi začelo pokati, me zbudita.' Zgodilo se je, da so granate padale

na naš položaj, vodnik pa je trdno spal kot dojenček v zibelki. Tudi tisto mesečno noč je zaspal. Bili smo kilometer od postojanke. Ura v zvoniku farne cerkve je udarila dve čez polnoč.

„Še dve uri in odšli bomo,“ je šepnil Pepe in pod odejo kadil polovičko cigarete. Takrat se je iz sosednje vasi zaslišal ropot. S Pepetom sva skočila pokonci in šla ob desni strani ceste, da pogledava, kaj je. „Samo en konj vozi,“ je šepnil Pepe. Šla sva ob cesti za grmovjem. Videla sva, da vleče en konj težak voz. Na vozu sta sedeli dve osebi, moški in ženska. „Lojza, Lojza, pšenice in ajde bomo imeli za dve leti. Naši znajo, a? Skrili bomo še pred dnem nad mrtvašnico. Tam ne bo nihče stikal,“ je dejal polglasno debel moški glas. „Lojza, tako bo najbolj pametno.“

„Kakor veš, Janez. Stori kot najbolje veš. Hvala bogu, da so naši v postojanki,“ je s tišjim glasom dejala ona in se zavijala v črni pled. Oni, ki je imel bič v rokah, je dvignil bič in pokazal proti gozdu. „Ta zima jih bo dajala. Ne bi bil rad v njihovi koži. Kruha ne bo. To jih bo ljubi bog potipal!“

„Oh, Janez, tiho bodi. Da bi le bila čimprej doma in še pred dnem vse pospravila!“

Pepe mi je šepnil na uho: „Tratnik, ki ima dva sinova v postojanki, vozi ukradeno pšenico in ajdo.“

Voz je obstal. Oba sta šla z voza in popravljala vreče. Nekaj več kot sto korakov sta še imela, da bi z vozom zavila na stransko cesto. S Pepetom sva hitela nazaj po zasedo. Zbudila sva vodnika. „Ja, ja, bo kaj slivovke?“ je hropel. Odhiteli smo nazaj. Obkolili smo voz. Tratniku in njegovi sestri Lojzi smo zamašili usta. Obrnili smo konje, da so vozili proti gozdu.

„Kradel si,“ mu je dejal naš vodnik. „Kradel si naše žito,“ je dejal Pepe. Na vozu je bilo osem vreč pšenice, pet vreč ajde, dve vreči omlačenega fižola, dve vreči koruzne moke in pletenka desetih litrov slivovke.

Tratnik je skušal bežati, a mu nismo pustili. „Peljal boš k nam, potem te bomo spustili,“ je rekel vodnik in v velikih požirkih pil slivovko.

Lojza je molila za srečno vrnitev domov. „Tiho, baba,“ je zavpil Pepe. „Kradla sta našim v gorski vasi. Le kateri svetnik te bo uslišal?“

„Sem za to, da babo spustimo, njega pa ob mostu obesimo na staro vrbo,“ je predlagal neki študent, hraber borec in silno ješč. Imel je vedno ožuljene noge. „Izdajalce in tatove obesiti!“

Ko je Tratnik slišal te besede, se je sesedel poleg voza. Vodnik ga je zagrabil za lase in ga postavil na noge. „Ker si nam pripeljal voz hrane in lepo pletenko pijače, ne boš obešen, ampak te bodo naši, preden boš spuščeni, sezuli in slekli hlače in kamižolo, da boš v samih spodnjicah tekeli domov. December je, a še ni snega.“ Vodnik je spet nagnil veliko steklenico. „Leto dni ga nisem tako pil kot danes. Tovariši, pogledjte, kaj se je nocoj zapolnilo pod mojo komando! Tega še komisar ne bi naredil, pa čeprav se dela važnega.“

„Tako je,“ smo mu odgovorili, čeprav smo vsi dobro vedeli, da bi Tratnik lahko mirno peljal cel voz hrane, pokal z bičem in vpil na ves glas, pa se naš vodnik ne bi zbudil.

„Dobro in pametno nas vodil,“ je dodal Pepe in vzel iz vodnikovih rok pletenko in dolgo pil.

„Pepe, stara slivovka ni voda,“ sem mu prigovarjal.

Dan se je delal. Konj je komaj vozil žito. Straža ob mostu je sezula in slekla Tratnika. „Sedaj pa hitro domov,“ mu je rekel Pepe, ki je vodil stražo. „Reci, da so šli neznanci po oni cesti.“ Pepe je pokazal v nasprotno smer.

„Kaj pa konj in voz?“ je stokal Tratnik.

„Voz boš že dobil. Konja ti bomo pa vrnili po vojski. Ko bo konec vojne, bo privezan v Ljubljani ob Figovčevi gostilni.“

Tratnikovo sestro smo pustili. Vzeli smo ji edino topel zimski pled. „Za ranjence bo,“ je dejal Pepe.

Pred odhodom je Pepe še zažugal Tratniku: „Če mene izdaš, ne boš imel sreče. Molči, če hočeš živeti. Tudi ti molči, stara avša, ki moliš in kradeš.“

Tratnik je tekeli. Nekaj več kot pol ure je imel do doma. Lojza je šla po-

Ivan Seljak-Čopič: Partizansko slovo

časi in se kar naprej ozirala. Morda se je bala, da ne bi kaj počilo za njo.

Vodnik je z daljnogledom gledal za Tratnikom. „Lepo teče. Vidi se, da je bil več let avstrijski vojak. Malo si bo obrusil noge. Prav mu je.“

Oni študent, ki je zahteval, da se Tratnika obesi na staro vrbo kraj starega očrnelega mostu, je dejal: „Če bi jaz, ki sem skojevec, imel kaj besede, bi Tratnik visel. Oni tercialki bi jih pa tri-

deset naložil po goli riti in potem spustil.“

Molči, ne poznaš višje politike, kot jo poznam jaz. Mi in moji partizani nismo rablji. Dobili smo več kot smo pričakovali. Oj Pepe, krščen duš, poglej tri ali štiri sonca vidim. Kaj za vraga je to?“

Decembrsko sonce je vzhajalo izza daljnih gora. Bilo je rumeno rdeče. Zazijali smo v vodnika, ker smo videli le

eno zimsko sonce. 'Tratnikova slivovka deluje,' je dejal študent, ki ni hotel žganja.

Ker konj ni mogel speljati v klanec pšenice in ajde, smo jo več kot polovico znesli pod gosto, košato smreko in zadelali z vejami.

Sele opoldne smo se iz zasede vrnili v taborišče. Spotoma smo srečali dvajset naših borcev, ki jih je poslala naša četna komanda. Skupaj smo potem popili preostalo slivovko. Za bolnico jo je ostalo samo liter. Naš vodnik je takoj po prihodu odšel spat. 'Utrujen sem in celo noč sem letal okrog, da smo dobili toliko več hrane. Tista slivovka pa..., vrag z njo, ranjenci so tako na toplem.' Spal je celo popoldne in celo noč. Naslednji dan pa je četni komisar za bataljonski štab narekoval poročilo: 'Na položaju dne ... decembra 1942. Petnajst mož pod vodstvom hrabrega in iznajdljivega vodnika je v noči, ko je bilo v zasedi, ustavilo in zaplenilo ... vreč pšenice, ajde in koruzne moke. Ukradeno žito je vozil Tratnik iz vasi X in njegova sestra Lojza, znana sovražnica našega gibanja. Tratnik ima dva sinova pri belih. Zagrizena sta. Tratnika so hoteli obesiti na predlog študenta NN. Le veliki politični in vojaški zrelosti vodnika se je treba zahvaliti, da se to ni zgodilo, ker bi si s to akcijo resno politično pokvarili tukašnji teren. Predlagam pohvalo trem borcem. Vodniku, ki je izvedel lepo prehrambeno akcijo, predlagam posebno pohvalo. Zahvalo tudi Pepetu in Jožetu. Ostalim pa priznanje. — Četna komanda na položaju dne ... decembra 1942. Smrt fišizmu — svoboda narodu!'

Poglej, ko sem to slišal — poročilo se je prebralo tudi pred četo, bi skoraj še sam verjel, da je vso to reč res našpičil vodnik.

Tratnik je potem več dni govoril, da ga je napadlo več kot petdeset bradatih partizanov. 'Če bi jih bilo samo deset, bi jih premagal.' Molčal je o tem, da so bili zraven tudi štirje domačini. 'Neznanci so bili in silno divji. Morda bi me celo obesili, toda Lojza je tako vneto molila, da je ljuba Marija uslišala njeno molitev, pa so se grešne črne duše le otajale. Slivovko so pa tako pili, kot jaz pijem ob košnji studenčnico. No, saj sem jim privoščil pijačo, čeprav sem si na tihem želel, da bi se jim zataknilo. Ta višji se ga je nacejal kot žolna. Dejal je, da je slivovka več vredna kot pa naše višje belogardistično vodstvo.'

Tudi od Lojze so hoteli beli zvedeti, kako je bilo. Branila se je in rekla samo: 'Molila sem, zato sem živa. Ljuba mati božja in sveta Alojzija sta naju rešili.'

Poveljnik belih si je vse popisal. Natančno tako kot sta izpovedala Tratnik in njegova sestra. Poročilo je šlo naprej na višjo belo in italijansko komando.

Tako je šlo tudi poročilo četnega komisarja naprej na višji štab. Govorilo je o akciji preudarnega, hrabrega, previdnega in odločnega vodnika. «Jože se je smejal, ko sva sedela onega leta na njegovem vrtu in pila dober hruševček.

»Poglej,« je dejal, »vrsto let sem odbornik v občini. Prisedem v gostilni in prisluhnem nekaterim o njihovem junastvu. Za vsakega v kraju vem, kako se je obnašal. Nekaterih ni bilo sram, da so se naredili bolne in delali dren v civilnem logorju med ženskami in otroci.«

Nalil je kozarec. Trčila sva in do dna izpila dober mošt.

Večerilo se je. Vrgel sem puško na ramo, stisnil roko Jožetu in mu obljubil, da ga bom jeseni še obiskal. Tako iz leta v leto.

Pavla Rovan-Jana

Življenje ima za vsakega izmed nas svoj izklesan obraz. V njem se prepletajo dejanja, vrstijo želje in hotenja, vsakdanja ali usodna, ki se nizajo kakor svetli biseri na ogrlici ali vtapljajo kot temni valovi ob motnem toku reke.

In če se kdaj zamislimo in ozremo na prehojeno pot, se nam rojevajo misli in dejanja v hotenju do osebne sreče, raznolikosti pojmovanja, dobrote in zavisti, ljubezni ali sovraštva in se razraščajo v svetlobi dneva ali zastrti veličini noči.

Tako je, razmišljajoč o svojem življenju, Alenka ležala rahlo razgaljena v sproščen, razumski spokojnosti ob neizpolnjeni želji, skovani v pradačni sili, zavedajoč se poslanstva spolov — spočetju novega življenja — in strnila vsa čustva v jasno misel.

Ta njena razumsko opredeljena odločitev ni bila povezana s tisto pesniško opevano svetlobo neizmerne ljubezni ob združitvi dveh bitij, ne, to je bilo enkratno nezadržano hotenje nečesa, kar je bilo v njej, kar je bila njena volja!

V bolečini spominov na njeno strto mladost in prvo ljubezen, ki jo je neusmiljeno pretrgala vojna, in v grozotni moritvi človeštva, ki je za vedno ločilo hrepenenje tisočev mladih ljudi, iz te svoje trpke življenjske usode je hotela sedaj izpolniti del izgubljenega. Želela si je otroka ...

Spomini in spoštovanje do mučeniške smrti človeka, ki ga je nadvse ljubila, so bili še vedno tako močno vraščeni v njeno sedanost, da ni čutila mogočnega utripa svobodne domovine, ki jo je spet obdajal. Nikogar več ni mogla ljubiti z žarom, ki je neskončen in vseobsegajoč.

Odprla je okno. V krošnji jablane so ptički spletali gnezdeca za svoj novi rod. Pomladni veter je plahutal v veje in predrzni, naščeperjeni vrabci so na dvorišču pikali skorjo kruha. Iz gozda je odmeval klic kukavice. Pomlad je razgrnila pisano preprogo cvetja, narava je bila zapredena v čudovito delo rojstva. V zraku je opojno dišalo in dehtelo.

Toda veselje, ki ga je trenutno občutila ob prebujajoči se naravi, je kmalu spet ovila teža spominov. Pripoved znanca, ki je preživel grozote taborišča, je kot že mnogokrat prej spet težko legla na njeno srce. Da, spet so tu spomini ...

V taboriščni baraki, obdani z žico, je ob nekem sivem mučeniškem večeru, ko je dež pronical na gnile pograde in je kaplja umazane deževnice hladila od gestapovskih udarcev in ugrizov psov izmaličeno telo, obstalo neko srce ob boleznem hrepenenju po življenju in domovini. Srce je od strahot otrpnilo in izsušeno telo se je spremenilo v kupček pepela.

Taka je bila usoda človeka s taboriščno številko — 11299 — Aleša, njenega fanta.

Vrnila se je k ležišču, kjer je na polici, poleg vaze z rožami, stala njegova slika. Zraven je ležalo malo ogledalce. Ko je Alenka vzela v roke pravokotno ogledalce z

vrezano usodno številko, je zatrepetala. Podzavestno je seštevala v sebi številke — dvaindvajset ... Bolesno je ogledalce pritisnila na svoje grudi.

Dvaindvajset pomladi je zrlo iz njegovih oči, ko je svoj pogled uprla v njegovo sliko. A te ponosne, prešerne oči so se za vedno zaprle.

Nekoč, v razigranem ljubkovanju, ji je to ogledalce iztrgal iz rok in spravil v žep. In te njegove tako tople in močne roke so v taborišču vdolble ob trpljenju in lakoti te grozotne številke.

Ko so se po vojni vračali ljudje iz taborišč, jim je senca smrti gledala iz oči. Eden izmed njih ji je izročil ogledalce kot edini spomin nanj. Njemu je Aleš poslednjič dahn timereno ime, v hrepenenju po sreči in domovini.

Takrat je občutila, da se v njej razrašča strašna misel, da je morda sokriva Alešev smrti ...

V taborišče je bil odgnan, ker je okupator našel v njegovi sobi letake Osvobodilne fronte, ki jih je prinesla, da bi jih raztrosil še isti večer. Vendar so se isti dan v zaporu znašli tudi njegovi sodelavci in torej ni šlo samo za letake. Imel je tudi druge naloge. Kljub temu jo mnogokrat muči glodajoča misel, da dolguje svoje življenje njemu.

Od takrat je hodila po ulicah z žalostjo, ki jo ni mogla odgnati. Življenje je teklo naprej, dokler ni nekega dne spoznala, da je osamljena, da gre vse mimo nje in jo že obkroža mladi svet, ki je ne more več razumeti. Izgubila je občutek za čas in svet, ki jo je obdajal. — Čustvenost in bolečina sta lahko tudi brezplodni — je danes omahovala v svoji notranjosti.

V tej pomladi je začutila neko vznemirjenost. In kot bi se vztrajno poskušala nečesa domisliti, je že nekajkrat s težavo zbrala v sebi razsuto misel. Kakor da do zdaj ni čutila svojega telesa in pozabila nanj?

V kotu sobe je stal klavir, ki jo je nekaj let reševal samote. V množici zvokov, uporno, se je z glasbo prebijala nekam skozi čas. Hotela je živeti sama, zanj ...

Ta ritem zvokov pa se je sčasoma spreminjal in prihajal iz neznanih daljav in se razvijal v komaj slišni klic po življenju, dokler se ni v tej osamelosti pomladi spremenil v žarek, poln svetlobe in hrepenenja. To je bila misel telesa, prepolnega tišine in samote, ki se je dvignila v svojem naravnem poslanstvu — želji po materinstvu. Hotela je imeti otroka ...

Stopila je h klavirju, ga odprla in se zazrla v vrata, kakor bi nekoga pričakovala. Potem je zaigrala nekaj akordov in povabila roke. Na polici so ležali kupi raznih not in na vrhu je zagledala partituro — Izgubljena sreča. Hlastno jo je potegn timereno k sebi, raztrgala na kosčke in vrgla na preprogo. Podprla si je čelo, strmela v praznino in čutila, da v tem trenutku odlaga boleče spomine, ki so jo toliko let objemali kakor plamen. V nji se je porajala krčevita odločitev, spremeniti svoje življenje. Odtrgati se od preteklosti ni bilo lahko. Ali ji bo uspelo iz miselnega sozvočja, porojenega v razgovorih s človekom, ki ga sedaj pričakuje in lastne žrtve, ustvariti sebi duševno umirjenost in srečo? Saj je to odločitev sprejela po hudih notranjih bojih.

Čakati je bilo neznosno ...

Na vratih je zazvonilo. V hipni tišini se je zdelo, da širina zvoka trga preteklost in širi vedrost in svetlobo. Da, pričakovala je znanca, prijatelja. Srečala ga je večkrat v prešerni družbi pri svoji teti, ki se je po moževi smrti trudila z dobro vpeljano krčmo in otrokoma. Ob prostem času ji je pomagala. Vsak torek so se v lovski sobi zbrali prijatelji ob šahovski partiji. Pri teti se je v kuhinji prav rad zanimal za šolske uspehe njenih dveh sinov. Pomagal ji je tudi ob zapuščinski razpravi. Tako je v pogovoru s teto spoznala profesorja tudi Alenka. Nekajkrat se ji je ponudil, da jo pelje domov, saj sta imela isto pot. Zelo rad je imel otroke, ki jih v lastnem zakonu ni bilo. Obkrožali so ga le v poklicnem delu.

Ta skupna pota proti domu so jima dajala možnost zanimivih pogovorov na osebne poglede skozi prizmo življenja. Tudi sicer je Alenko večkrat spominjal na fanta njene mladosti. Bil je vlijuden in vendar zadržan. Obdajala ga je širina misli, ki

ji ni manjkalo življenjske vedrine. Z njim je lahko razpravljala o vsem, tudi o svojih intimnih željah s čustvom topline kot človek — človeku.

Prepričljivi razlogi so ju zbližali, in tako je danes pričakovala odgovor na svoje pred časom postavljeno vprašanje. Sodila je, da si lahko uredi svoj življenjski smoter — imeti otroka — ne da bi izgubila svoj ponos in obvarovala poštenje. Če gleda na to njeno osveščenost drugače, naj bo molk njegov odgovor. Napravila je prvi korak k tistemu, kar je hotela.

Ponovno je pozvonilo. Za trenutek se je ozrla na Aleševo sliko. Stopila je proti vratom in jih odklenila. Vstopil je prvič v prostor njenega domovanja in obema je bilo tesno. Stisk roke in zdaj sedi na kavču poleg nje. Zaprla je oči, prikrivajoč solze.

»Zakaj jočeš?« jo je vprašal.

Obstala je z besedo in ga gledala, kot da ga vidi prvič.

Prijel je njene roke in z njimi pokril lepoto njenega obraza. Sled solza je ostala na njeni snežni belini. Bil je pretresen zaradi njene prizadetosti in njegova roka je zdaj drhtela v njeni. Poskušal se je nasmehniti, da bi se rešil vznemirjenosti.

Čutila je, kako se v nji nekaj sprošča, in odločitev, da bo živela za sedanjost, za trenutek lastnega življenja, jo je umiril.

Ozrl se je okrog sebe. S pogledom je premeril sobo in ni prezrl slike na polici. Hotel ji je povedati nekaj lepega, toplega, enkratnega. Ko pa je pogledal v njene vprašujoče oči in občutil, da se je trzajoč spet premaknila, je vedel, da bi vsaka beseda, ki bi padla v ta čudoviti mrak sobne tišine, obležala kot kamen v njenem srcu. In vse je postalo še tišje kot prej. Misli obeh pa so se vračale iz preteklosti v sedanjost in naprej v prihodnost.

Mrak se je temnil z obkrožajočimi silhuetami v temo, in nato skrivnostno odprl pot preprostemu dogodku, vse drugačen kakor ob razplamteči ljubezni, ki dosega najvišjo točko zanosa. Z odprtimi očmi, ki so topo strmele v eno samo točko, se ji je v trenutku izpolnitve razmejil čas preteklosti in ob združitvi razlil v eno samo globoko željo, imeti otroka.

On pa je občutil le žalost, brez krivde. V to tišino se je razlila njegova misel, da ne moreš zanikati življenja in hkrati živeti.

Odmaknil se je od njenega trepetajočega telesa, jo rahlo poljubil na oči in čelo, kot da bi v lastni senci iskal oporo. Z vzdrtim pogledom se je poslovil. Ničesar ju nikoli več ne bi moglo združevati, ker je bil tak njun dogovor. Začutil je bolečino in hlad, ki sta ga obdajala. Za trenutek je pogledal v svet, ki je in ni bil prevara. Dejanje njunega dogovora je končano.

Tiho je zaprl vrata. Po stopnicah je stopal počasi, kot bi noge dvigal s silo in bi ga vlekle nazaj, kakor da njun dogovor ne sme obveljati. Lahko bi bil zakričal v svoji trenutni bolečini, a ve, da tega ne bo storil. Isto dejanje, ki je za nekoga lahko najvišja točka človečnosti, je za drugega poraz, bolečina ali celo krivica.

Počasi je odšel proti izhodu hiše. Stopal je ob obrežju, vzdolž motne reke, ki je komaj vidno valovila.

Če je kdajkoli premišljeval o samem sebi, je to storil zdaj. Hodil je po ulici s tesnobo, ki je ni mogel odgnati. Ali je bilo njegovo dejanje naključje? Ne, je pri-trdil. Bila je živa moč verovanja v sočloveka.

Obstal je ob reklamni deski in oko je obstalo na razglasu — Teden otroka... Nasmehnil se je. Ljudje hite mimo njega. Gleda jih, tako svobodno se obnašajo, ali so veseli, ali žalostni? Globoko se je zamislil, saj je tudi sam v sebi čutil bližino ravnokar minulega.

Mi vsi smo kakor listi v vetru. Nikoli ne veš, kam in v kaj te zanese usoda. Vse to so nevidna pota življenja.

Izza drevs je stopila luna. Njena svetloba je utapljala odsev ulične svetilke in trudno je prečkal ulico. Mesečina v poznih večernih urah je belila trg, kjer sta

z roko v roki počasi stopala fant in dekle, odeta v cvetje mladosti, brez besed, zave-
rovana v tajinstvenost ljubezni in pomladi.

— Tako sta tavalavala v svetlobi in sreči некоč tudi Aleš in Alenka — je vstala
v njem misel ob prisposodbi na razsvetljenem trgu. — Da bi nikoli več ne bilo vojne,
ki trga najgloblje človeške vezi in čustva ter jih okrutno in usodno prepleta do
kraja. — Komaj je opazil, da že stopa čez most in ga le nekaj hiš še loči od doma.
Želel si je samote in mira.

Jutranja zora se je svetlikala skozi rožnate zastore in odkrivala podobo sobe,
ki je bila edina molčeča, mrtva priča Alenkinega sedaj do jedra dognanega dejanja.
Slišala je zvečer tihe, odhajajoče korake. Ure in ure je brez sna čakala na spoko-
jnost. In zdaj so se porajali prvi začetki prebujenega jutra.

V hiši je bilo vse tiho. Vstala je, odgrnila zastor in globoko vdihnila sveži, ju-
tranji zrak. Poljubila je sliko svojega nikoli pozabljenega Aleša. Čutila je v sebi
skrivni zanos in nikomur bi ne mogla o tem govoriti. V njej je bila neskončna širina
in zadovoljstvo.

S človekom, ki si ga je izbrala za očeta — svojemu nadvse zaželenemu otroku —
se nista več srečala. Izpolnil je svojo obljubo. Čez tri mesece je odšla daleč na jug
domovine k dobrim prijateljem. Ničesar jim ni zamolčala. Njena mladostna prija-
teljica je vodila medicinski center obsežnega obmorskega kraja. Bila je mati dveh
ljubkih deklic. Ob Alenkinizpovedi sta se z možem zdravnikom globoko zamislila
in ji ob njenem vzponu k življenjskemu cilju krepko stisnila roko.

Kar hitro se je lahko zaposlila. Morda so se okoli njene tajinstvene nosečnosti
dvignila raznotera ugibanja in malomeščanske, nikoli izčrpane govorice in laži, ki
pa nikdar niso vdrle v njen duhovni svet.

Ko se je ob večerih sprehajala ob zatonu sonca, ki se je v mavričnih barvah po-
slavljalo za eno noč od srečnih in nesrečnih zemljanov, se je zavestno prištevala
k srečnim. Kot beli galebi, nad nikoli mirujočimi valovi morja, je ponosno usmerjala
svoj korak v bodočnost.

Vsrkavala je lepoto teh večerov in jih spojila z mislijo na Aleša, ki je za do-
movino in zanjo dal življenje. Otroka, ki ga je nosila pod srcem, je hranila z nepo-
zabnimi spomini na čas njune mladosti.

Iz dneva v dan se je njeno življenje začelo utrjevati v obmorski ritem. In kmalu
je čutila, da nosi v sebi srečo tistega sveta, ki črpa moč za življenje iz preteklosti
in da ga spremlja z novim občutkom življenjske sreče. A to ni bila več samo prete-
klost, to je bila sedanjost, prepojena s plodom njenega lastnega telesa.

Pred njo se je oživiljal njen veliki dan in jo opijal z zanosom. Ni se več obračala
k preteklosti z bolečino. Prisluhnila je utripom svojega telesa in uživala v njegovem
izpolnjevanju.

23. junija ob 13. uri je poteklo trideset let, odkar so nemški nacisti v Celju ustrelili med šestinpetdesetimi talci tudi tega zaslužnega slovenskega umetnika.

Rodil se je 8. maja 1913 v Mulhousu. Njegov oče je tu delal kot pomožni rudar. Mati Ivanka (rekli so ji Johana), je bila doma iz Mute v dravski dolini. Njen rojstni priimek je bil Hrobah. V družini Šušmelj so se rodili štirje otroci. Kot mi je pravil pokojni Lojze, je bil njegov oče z Goriškega, predniki pa so celo izvirali iz Francije. Pribežali da so od tam pred meščansko revolucijo. To je Lojze odkril v arhivih v Gorici. Iz hudomušnosti se je celo podpisal na dveh ali treh slikah na razstavi v Celju (9.—18. 5. 1937) po francosko Sousmail. Bil je torej goriško-štajerskega rodu.

Ko je bil Lojze star šest let, mu je umrla mama (očeta je že prej izgubil na tujem). Štirje otroci so ostali v domačiji dobrosrčnih Gajsterjevih v Fali. Tu sta ostala Lojze in brat Feliks za stalno, dva otroka pa je vzel k sebi stric. Gajsterjevi so se z obema Šušmeljema kmalu preselili na Janževo goro nad Selnico ob Dravi. Tu je našel Lojze svoje druge starše in dom vse do aretacije 1942.

Življenje je bilo zelo skromno in Lojze je moral, še ko je hodil v selniško ljudsko šolo, delati pri vaškem vrvarju. Ta ga je po končanih petih razredih vzel v uk in Lojze se je pri njem tudi izučil za vrvarja. Pravil mi je, kako je cele dneve garal in imel spočetka vse prste do živega oguljene, dokler se mu koža ni utrdila v pravo usnje. Zaslužil si je za hrano, obleko in čevlje na leto, stanoval pa je doma. Pri tem delu je ostal tri leta. Morda bi še naprej, če ne bi imel pri ptujskih oblasteh težav z dokumenti. Mojster Španar se je namreč 1928. preselil s svojo obrtjo v Ptuj in vzel Lojzeta s seboj. Po poldrugem letu se je Lojze vrnil iz Ptuja na Janževo goro h Gajsterjevim.

Ker je že kot šolarček veljal za dobrega risarja in je kasneje ob prostem času tudi doma kaj naslikal, je zbudil marsikje pozornost. Pričel je iskati izhod, kako utešiti željo po izpopolnjevanju. Kot mi je pripovedoval pred smrtjo 1971. leta znani mariborski kulturni delavec in slikar-samouk Jože Vokač, se je Lojze oglasil tudi pri njem. Vokač so poznali kot dobrega svetovalca in mecena. Znan je bil tudi kot ilustrator. Razstavljal je celo na prvi likovni razstavi v Mariboru 1922. in ob petdesetletnici v Umetniški galeriji v Mariboru. Umetnostni zgodovinar Andrej Ujčič iz Maribora, ki je 1961. leta pripravil Šušmeljevo in Golobovo razstavo, pravi, da je Lojzetu zelo pomagal zdravnik dr. Zorec, ki mu je tudi utrl pot na kiparsko šolo Franceta Kralja v Ljubljani. Tu je našel Lojze vsestranskega učitelja v modeliranju, risanju, grafiki, slikanju in mnogih obrtnih veščinah. Kralj je bil njegov veliki mentor in pobudnik za nadaljnjo umetniško pot.

Po treh letih šolanja je absolviriral pri Francetu Kralju. Dve leti je taval med Mariborom in Ljubljano z veliko željo, da bi nadaljeval študij na akademiji. Za Zagreb ni imel sredstev, in ker se ni opredelil za nobeno vladajočo politično stranko, ni dobil štipendije. Iz teh dveh let nimamo ničesar ohranjenega, četudi vemo, da je veliko risal, slikal in kiparil. Ko sva v Zagrebu skupaj stanovala (1937—1938), mi je pokazal nekaj portretov, veliko skic ter kompozicij formata žepnega notesa. Po pripovedovanju znancev je Lojze v začetku okupacije svoja dela spravil v zaboj in dal nekam v varstvo. Žal se ta dela in zapiski do danes niso našli.

Zadnje leto študija pri Francetu Kralju sta bila s Franjem Golobom sošolca in postala sta nerazdružna prijatelja in tudi oba končala kot talca. Golob je bil samo eno leto na ljubljanski kiparski šoli, potem pa je šel na šolo za umetno obrt v Zagreb. Na akademijo se je vpisal eno leto pred

Lojzetom in mu bil ta čas svetovalec in učitelj za sprejemni izpit na akademijo. Če se ne motim, je Lojze prišel celo prej h Golobu v Zagreb, da je pri njem risal in se pripravljaj. Tu je našel tudi kasnejšega grudaša, kiparja Janeza Weissa, s katerim je študiral na kiparstvu v Ljubljani. Jeseni 1934 je napravil izpit in se presrečen vpisal na akademijo, kjer je začel oktobra v risarski šoli pri prof. Majadžiću. Naslednje leto nadaljuje veliki akt pri prof. Kljakoviću in zaključí z dveletno slikarsko šolo pri prof. Tartagli. Vzporedno obiskuje dve leti grafiko pri prof. Krizmanu.

Ko je že dve leti študiral na akademiji, je priredil 1936. na jesen samostojno razstavo v gostilniških prostorih v Selnici ob Dravi in leto kasneje z Golobom v Mestni hranilnici v Celju.

Sušmelj in Golob sta stanovala v podstrešni sobici zagrebške Illice 33. V letu 1936 se je tja vselil še Vlado Lamut, na jesen 1937 še Mirko Lebez in Stane Kumar, v začetku 1938. leta pa se je preselil s »Kanala« tudi Ciril Abram. Vsi slušatelji Umetniške akademije. Rus Pavel Panemarov je oddajal študentom za majhen denar tri sobice. Sušmeljeva in Golobova je bila vgrajena med podstrešno ropotijo in ni imela niti okna, ampak samo linico, prebito skozi strop oziroma streho. Lina je bila stalno napol odprta in neko zimsko jutro sem našel Sušmelja v postelji zasneženega. Ob racijah smo se skozi njo umaknili na streho, kjer sta na mali navpični steni Sušmelj in Golob naslikala fresko. Sobica ni imela niti kljuke, ampak so se vrata pritesnila kar z vrvice. Polovica poda je bila betonska, druga pa lesena. Stene in strop so bile poslikane in porisane, dokler jih ni dala gospodinja Katarina Vuković (umrla je v ustaškem taborišču) po našem odhodu 1939. prebeliti. V to sobico so hodili razni revolucionarji kot pisatelj A. Cesarec, T. Tomšič, I. Vrščaj, P. Zaver, M. Stermečki, T. Čufar, J. Šeligo, I. Badel, V. Kopač, V. Bakarić in mnogi slovenski triglavani. Od slovenskih slikarjev so bili pri nas tudi B. Jakac, N. Pirnat in zlasti kasnejša grudaša R. Rojc in V. Laković. V tej sobici smo ustanovili v začetku 1938. leta Grudo. Prevzela je program hrvaške Zemlje, ki jo je razpustila policija 1935. leta. Pri ustanovitvi so bili poleg Sušmelja, Lebeza, Lamuta in mene prisotni še naši dobri prijatelji in mentorji — Jože Šeligo, Ingo Vrščaj in Avgust Cesarec. Zapisnik je še ohranjen. Ker je bil Golob tedaj pri vojaki, ga je Sušmelj sam vključil, saj sta bila nerazdružna sodelavca in somišljenika. Bila sta pristaša »Slovenskega lika«, ki se je nekje močno približal Zemljinemu programu. Obe skupini sta iskali vsebino na svoji domači zemlji in njen likovni izraz. Le da je bila Zemlja organizirana v kompleksu revolucionarne ilegalne dejavnosti. To se pravi, da

je bilo njeno delo vedno in sinhronizirano z delom komunistične stranke. Nekdanji Zemljin tajnik prof. Krsto Hegedušić nam je bil na akademiji vsak dan na voljo s svojimi bogatimi likovnimi in organizacijskimi izkušnjami. Ko je Hegedušić 1938. nadomeščal zadnji semester grafike T. Krizmana, je Sušmelj dejal: »Teh nekaj ur mi je dalo za moje umetnostno delo več pobud kot vsa akademija skupaj.« Lojze je tedaj skiciral in pripravljaj kompozicije za vse mogoče grafične tehnike. Skoraj vsak dan, zlasti pa ob sobotah in nedeljah, smo hodili s skicirkami po predmestjih, sejmi, čakalnicah, prenočevalnicah, posredovalnicah za delo in polnili strani s kroki, beležkami in študijami. Ko sta se Sušmelj in Lamut preselila nekaj hiš naprej, v posredovalnico za brezposelne žene in dekleta, sta imela prehod v svojo sobo skozi čakalnico. V tem času sta narisala nešteto teh bednih proletark. Žal je ves ta cikel obeh avtorjev med zadnjo vojno propadel.

Leto 1939 je bilo za Sušmelja zelo plodno, saj je sodeloval kar na štirih razstavah: dveh mariborskih, ruški in celjski, dvakrat v okviru Slovenskega lika. Grudaši smo se sporazumeli, da bomo pripravili skupno razstavo v letu 1941. Do tedaj pa lahko vsak razstavlja svobodno, vendar se mora temeljito pripravljati na našo razstavo in iskati med preprostimi ljudmi samouke in jih likovno ter idejno vzgajati.

Sušmelj se je po odhodu večkrat vračal v Zagreb in Ljubljano. Veliko smo si tudi dopisovali. Ko smo se sešli, je Lojze vselej prinesel kopico del ali fotografij. Tudi mi smo mu radi pokazali naša dela in osnutke. Posvetovali smo se in krojili načrte za bodočnost. Golob je bil redek gost, zato pa sta s Sušmeljem obdržala najtesnejše stike in večkrat skupaj razstavljala. Sodelovala sta v klubu »Brazda«, ki je imelo redne pomladne in jesenske razstave v Mariboru, vendar se idejno nista nikoli vključila. Nista želela le črpati, hotela sta tudi nekaj nuditi preprostemu človeku. Zato zasledimo njune razstave izven mariborskega centra. Po Grudinem programu sta ustanovila celo vaško likovno šolo. Vojna je zabrisala vse sledove te šole in ne poznamo sodelavcev oziroma učencev. Vemo le to, da je bila njihova razstava v Fali.

Tudi leto 1940 je bilo plodno in pomembno za Sušmeljev razvoj. Do decembra je razstavljal štirikrat. Njegova največja manifestacija je bila kolektivna razstava v okviru »Kobanskega tedna« v Mariboru. Vsa dela so bila posvečena vasi in preprostemu človeku na tem koščku zemlje. V tem letu je Sušmelj v samozaložbi izdal zbirko tridesetih linorezov — »Kobanski motivi«. Izšlo je tristo izvodov. Vsi odtisi izpričujejo svojevrstno navezanost na hribovska naselja, krajino, žilave prebivalce-garače kotanj in vzpetin, na skromne bajte, otroke in

*Stane Kumar:
Sušmeljeva podstrešna
sobica
na zagrebški Ilici*

revščino. Lojze je imel vse življenje občutek brezdomstva, toda tu je bil kos njegovega trdega življenja in mladosti. Hotel je pokazati tem preprostim ljudem njihovo lastno življenje v preprosti in razumljivi govorici. V katalogu razstave »Kobansko« je sam napisal naslednje:

»Moj prvi svet se je zgubljal za konturami mogočnega Pohorja in malo nižjimi vijugami kobanskih hribov. Potem se mi je odkrival nov svet. Drava, farna vas Selnica, šola; to so bila prva življenjska doživetja. Odtod sem odšel najprej v Ptuj, kjer sem poldrugo leto pletel vrvi z namenom, da postanem vrvar. Nato sem odšel v Ljubljano in Zagreb. Po desetih letih sem se znova vrnil na Kobansko. Svet se sicer tod ni nič izpremenil, vendar pa je postal v mojih očeh drugačen. Akademijo sem končal pred tremi leti. Do takrat sem razstavljal v Selnici in z Golobom v Celju. Slednja je bila posvečena slovenski vasi. V jeseni pred dvema letoma sem stal na razpotju. Ali da odidem v večje središče, ali da ostanem na Kobanskem. Ostal sem na Kobanskem. Pritegnila me je pokrajina, kjer sem vzrastel. Zaželel sem si kakor še nikoli, da bi jo upodabljal. Ljubezen do te pokrajine in življenje na njej se ni balo ne pomanj-

kanja ne revščine. Potem je vzniknila misel o razstavi, ki bi bila docela posvečena Kobanski. Misli sem se razveselil kot otrok, razstava bi bila kot taka nekaj čisto novega pri nas. Misel na to mi ni dala več miru ter me je spremljala vsepovsod. Po prvih neuspehih v Mariboru sem uspešno razstavljal v Rušah, vmes pa me je kot svetla zvezda vodila misel o Kobanski.«

Ali si moremo zamisliti bolj plemenito hotenje! In če listamo po mapi linorezov, vidimo, da je bil Sušmelj na pravi poti, ne glede na likovno neizkušenost, ki se v njegovih delih še kaže tu in tam. V njih ni formalnega igranja in narejene virtuoznosti, saj se je le-te izogibal zaradi nazorske borbe proti l'art pour l'artu. Tudi Sušmelj bi znal biti lepopisec ali tehnicist, toda takratni krivični čas je narekoval pronicavemu umetniku neposrednost in skoro dokumentacijsko likovno zapisovanje, da bi odkrivalo in prepričevalo neskladnost tedanje družbe in s tem budilo gledalca k razglabljanju.

Mesec dni kasneje sta Sušmelj in Golob razstavljala z mariborskimi likovniki na III. umetnostnem tednu. V Ljubljani sta sodelovala na jubilejni umetnostni razstavi ob 40-letnici prve slovenske likovne razsta-

Lojze Šušmelj: Deklica, olje

ve 1900. Poslednjič v svojem kratkem življenju pa sta razstavljala decembra istega leta v Mariboru s tamkajšnjimi likovniki na jesenski likovni razstavi. Pet let kasneje (9.—31. 12. 1945) je bila v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani prirejena posmrtna razstava umetnikov, padlih za svobodo. Poleg Smrekarja in Dolganove so kar trije grudaši: Golob, Šušmelj in Weiss.

Iz Šijančevih in Ujčičevih zapiskov razberemo, da je Šušmelja zatekla nemška okupacija doma. Zaposlil se je kot pleskar v elektrarni Fala. Golob je bil v začasni službi v Dravogradu, toda pogosto sta se obiskovala. Jeseni so ga Nemci aretirali in na bratovo posredovanje izpustili. Takoj se je umaknil v ilegalo in deloval od Slovenj Gradca do Kobanskega. Skrival se je pri kmetih, včasih pa tudi doma pri Gajsterjevih. Tako je sredi junija 1942 prišel skrivaj domov in se skril na seniku. Bil je izdan. Žandarji in gestapovci so prišli ponj in ga odpeljali v Maribor, kjer so ga pretepali in nečloveško mučili. Odtod so ga odpeljali v Celje, kjer so ga ustrelili.

In če smo tedaj ločili meščansko od napredne kritike, kako more današnja razkrojena in razkrojevalna umetnost in kritika ločiti dela grudašev kot plevel od »zdravega in kakovostnega sadu«? Noče priznati likovnih, idejnih in moralnih kvalitet ter predvsem resnice v Šušmeljevih delih. Vemo, da je bil Šušmelj dostojno prikazan na beograjski razstavi angažirane umetno-

sti 1929—1950. Ko pa je ista razstava priromala v Sloveni Gradec, ie bila celotna Gruda cenzurirana. Cinizem je šel tako daleč, da sta bila izločena oba grudaša Šušmelj in Golob, ki sta prav na tem področju kot domačina izgorevala v likovnem, vzgojnem in narodno obrambnem okviru. Njuna angažiranost je bila usmerjena do zadnje kaplje krvi k ljudstvu, zemlji in revoluciji. Sodobnih aranžerjev tudi to ni ganilo, da sta poginila kot psa prav za ta severni košček slovenske zemlje. In to vse v imenu kvalitete, s katero šarimo že dvajset let in smo z njo doživeli tako stanje in vzdušje, da se je vrsta starejših in mlajših likovnikov popolnoma umaknila, kopica mladih pa je ostala pri prvih korakih brez sleherne pobude in podpore.

Sušmelju lahko mirno pripišemo toliko izpovednosti in znanja, da bi sodil na vsako razstavo angažirane umetnosti. Koliko prizadevanja za ukom in znanjem, koliko študija in dela je bilo v njegovem življenju, lahko izpričamo redki preživeli grudaši, ki smo tudi strokovnjaki na likovnem področju, od stanovskih kolegov večkrat voljeni v komisije, žirije, redakcije in do danes nikakršni pripadniki klanov in monopolov.

Sušmeljeva dela so po vojni večkrat razstavili, zato bo ostala slovenjgraška diskriminacija trajen madež in sramota ozkih in pristranskih razmer. Taka zgodovinska zabloda pa nas ne sme zbegati, temveč se moramo postaviti po robu podobnim superiornostim in arogancam, ki so mnoge dezorietirale ali celo ohromile. Na vsak način pa tako izkrivljena podoba slovenjgraške razstave, ki je bila prirejena z velikimi sredstvi in pompom, ni dokument slovenske angažirane likovne kulture. V katalogu razstave Golob-Sušmelj v Mariboru 1961. leta je umetnostni zgodovinar Andrej Ujčič zapisal naslednje: »Reči smemo, da je kljub tragični usodi obeh tvorcev našlo boljši odmev v javnem kulturnem življenju. Povojna usmeritev mariborskega slikarskega kroga je zaznavno nosila v sebi vsaj nekatere dosežke in izsledke njunega v kmečko-socialno problematiko usmerjenega slikarstva. Prepričani smo, da ne samo zaradi splošne družbene usmeritve in tudi ne zaradi nekih izvenumetnostnih tendenc, pač pa zaradi živih in umetnostno plodnih dejanj, ki sta jih zapustila kljub mladosti. Njuno delo, ki je ostalo boleč torzo, je vendarle dragocen mejnik v razvoju likovne kulture tega kraja in k njemu težčega ozemlja. Ne samo na Koroškem, kjer je etnično umiranje našega ljudstva netilo v Golobu poetične predstave s trpkim zvenom, ne samo na Kobanskem, kjer je Šušmelj v revnih težakih videl svoje bodoče — tudi umetnostne — sodelavce, v zavesti vsakega našega poštenega človeka more njuno delo zbuhati spoštovanje in biti zgled.«

Pri Mladinski knjigi je v veliki nakladi (50.000 izvodov) izšel VELIKI ATLAS SVE-
TA, katerega avtor je docent dr. Jakob Med-
ved, da ne omenjamo njegovih številnih
sodelavcev. Izid atlasa sovpada s stoletnico
smrti slovenskega geografa in kartografa
Blaža Kocena, katerega šolski atlas so v
stari Avstriji uporabljale cele generacije
študentov. Velika naklada novega atlasa in
izjemno zanimanje zanj kaže na veliko po-
trebo po tovrstni publikaciji.

Veliki atlas sveta ima dva dela, karto-
grafski del in tekstovni del. Prvi del je se-
veda primarnega pomena za atlas. Geograf-
ske karte so dvoje vrst. Najprej so zem-
ljevidi, senčeni reliefni zemljevidi s tridi-
menzionalnim učinkom, izdelani na osnovi
reliefnega modela celin in posameznih pod-
ročij. Ti zemljevidi dajejo sistematični pre-
gled po državah in skupinah držav ter po
celinah. Druge, po obsegu manjše karte, pa
dajejo podatke o industriji, naseljenosti, po-
litični ureditvi, zgodovinskem razvoju, pro-
metu, skratka o človeku in njegovem go-
spodarjenju. Pri tem moramo ugotoviti, da
tvorijo podlago atlasu in posameznim zem-
ljevidom kartografske osnove angleškega in
nemškega kartografskega zavoda, kar pa
seveda ne zmanjšuje pomena domačega
atlasa. Tak način izposojanja že izdelanih
kartografskih osnov namreč ne olajša samo

dela, ampak ga tudi pospeši in znatno po-
ceni celotno publikacijo. Drugi del Velikega
atlasa sveta vsebuje tekstovni del, ki v
besedi in sliki prikazuje svet in daje podat-
ke o posameznih celinah in državah. Dodan
je tudi seznam geografskih odkritij ter ka-
zalo izrazov.

Morda bo kdo nekoliko razočaran, ker je
to atlas sveta, ni pa slovenski oziroma ju-
goslovanski nacionalni atlas. Takega atlasa
še nimamo, nedvomno pa bi ga močno po-
trebovali. Morda bo uspeh sedanjega sve-
tovnega atlasa vzbudil slovenske karto-
grafe in geografe, da bodo začeli priprav-
ljati tudi naš nacionalni atlas. Drugo, kar
bo morda motilo, je dvobarvnost (v dveh
rjavih tonih) zemljevidov, ki so morda
manj pregledni kot bi želeli. Ne velja pa to
za večbarvne zemljevide celin. Dobro bodo
koristili vsem mali zemljevidi s podatki o
človeku in gospodarstvu v svetu, pa tudi
tekstovni del atlasa, ki je morda za naše
pojme novost, je odličen.

Ceprav se bodo torej nekateri pritoževa-
li nad nepreglednostjo nekaterih, sicer v tri-
dimenzionalni obliki izdelanih zemljevidov,
pa bo za veliko večino ljudi novi, domači
Veliki atlas sveta nadvse koristen. Gre to-
rež za pomembno stvaritev domačih stro-
kovnjakov in za zapolnitev vrzeli v pogledu
tovrstnih pomagal.

Slobodan Novak: Dišave, zlato in kadilo

Če bi med mladimi ljudmi povprašali
tega ali onega, ali pozna dva, tri najboljše
nogometaše zagrebskega vodilnega moštva,
bi najbrž dobili kar dosti pozitivnih odgo-
vorov. Če pa bi med našimi ljudmi, tudi
med tistimi, ki se malce bolj zanimajo za
knjige in literaturo, povprašali za podatke
o pisatelju Slobodanu Novaku, bi najbrž ne
zvedeli dosti. In vendar je Slobodan Novak,
rojen leta 1924 v Splitu, danes med naj-
pomembnejšimi hrvatskimi književniki in
zato vsekakor zasluži, da ga spoznamo, saj
je za svoje literarno ustvarjanje dobil vrsto
nagrad in priznanj. Diplomiral je v Zagrebu,
kjer je zdaj tudi zaposlen. Ukvarja se s
kritiko, s pisanjem in urednikovanjem. Za
literarno delo je dobil dve literarni nagradi
mesta Zagreba, nagrado jugoslovanske RTV
za najboljšo radijsko igro, mednarodno

nagrado v Pragi za radijsko igro. Nagrado
je dobil tudi za roman DIŠAVE, ZLATO IN
KADILO, ki smo ga dobili nedolgo tega v
slovenskem prevodu (Mladinska knjiga) na
naš knjižni trg. Slovenski prevajalec Marjan
Krušič je prevodu dodal kratko spremno
besedo o pisatelju in slovenskemu bralcu
prikazal ne samo obsežnost, temveč tudi
raznolikost Novakovega ustvarjalnega opu-
sa, ki ga bo prevod romana Dišave, zlato
in kadilo vsaj malo približal slovenskim
bralcem. Sicer pa bodo ti nedvomno zado-
voljni s to knjigo in modernim romanom
zanimivega hrvaškega ustvarjalca.

Slobodan Novak je doma iz Dalmacije,
mladost pa je preživel tudi na Rabu. Zato
dobro pozna ne samo Dalmacijo, ampak
tudi hrvatsko Primorje in njegove ljudi.
Zato iz romana veje dosti avtobiografskega,

pristnega poznanja ljudi in okolja, ki se je od vojne sem spremenilo. Pisatelj, ki se je sam udeležil osvobodilnega boja, je s tem romanom napravil nekaj obračun s starim časom, pa čeprav o novem komajda kaj govori. Kajti na malem otoku v Kvarneru, kjer se v hiši umirajoče nekdanje veleposestnice dogaja vsa zgodba, se stari čas le počasi umika novemu. Pisatelj pripoveduje o zakonskem paru. On je invalidski upokojenec s skromno pokojnino, ki se je umaknil z ženo iz Zagreba, kjer otroka študirata. Oba živita v nacionalizirani hiši nekdanje lastnice otoka, ki že deset let živi napol hroma v postelji, stara blizu sto let, pa nikakor noče umreti. In tadva človeka, ki sta se iz mesta umaknila na osamljen otok, kjer se komajda kaj zgodi, saj ladja pristane le enkrat ali dvakrat na teden, z vso skrbjo negujeta staro Madono, kakor nekdanjo fevdalko imenujejo domačini. In vsa pripoved se suče okoli razočaranega zakonskega para in okoli stare Madone, ki se s svojimi mislimi vrača v nekdanji svet, pa okoli skrbi teh dveh ljudi za starko, predstavljajočo tisto, proti čemur sta se onadva borila. In tako je brezimni otok v Kvar-

neru simbol ujetosti, zaprtosti, nedoločnosti in hrepenenja, pa tudi obračuna nad starim časom.

Seveda je zgrešeno pričakovanje, da bi bil to roman z obsirno zgodbo, zapletom in razpletom, kakršne pričakujemo v običajnem pripovednem delu. Roman Dišave, zlato in kadilo ima sicer realistično, toda skopo zgodbo, v kateri se pravzaprav zgodi zelo malo. Poleg zakonskega para in stare Madone, katerih življenje ali životarjenje spremljamo skozi nekaj dni okrog novega leta, spoznamo le nekaj predstavnikov otoškega življenja. Tako je roman precej bolj podoben filozofskemu razmišljanju ali pa je vsaj to tisto, kar daje pripovedi svoj značilen pečat in posebno vrednost. Pisateljevo rahlo ironično, asociacij polno pripovedovanje, kljub skromnosti zgodbe dovolj zanimivo za vsakogar, nas pritegne h knjigi, ki se je uvrstila med najboljša Novakova dela. Da pa knjiga utemeljeno uživa sloves ene najboljših stvaritev sodobne hrvatske književnosti, pa ni dokaz samo to, da knjigo zvesto prebiramo, temveč tudi to, da jo odložimo notranje obogateni.

Tone Partljič: Jalovost

Tone Partljič, ki ga poznamo predvsem kot dramskega avtorja, je pri Mladinski knjigi objavil dve noveli, in to v knjigi, ki ji je druga, daljša in tehtnejša stvaritev, dala naslov JALOVOST. Za boljšo opremo, kot so jo deležni nekateri domači avtorji, je poskrbel Borut Kovše; pesnik in prevajalec Jože Šmit pa je knjigi na pot napisal nekaj klenih, sicer skopih, a točnih ugotovitev, v katerih označuje objavljeni deli in avtorja. Knjiga, čeprav ne preveč obsežna, pomeni prispevek k domači novelistiki in uspešno predstavitev pisatelja.

Obema novelama (Poroka, Jalovost) je marsikaj skupnega. Predvsem se obe dogajata v Slovenskih goricah, kjer je doma pisatelj, ki je tam tudi učiteljval. Prežeti sta z avtorjevo ljubeznijo do preprostih, večkrat revnih in pozabljenih kmečkih ljudi tega predela slovenske Štajerske. Obe sta, vsaj tako sodimo, avtobiografsko pobarvani, vsekakor pa močno osebni in izpovedni. Obe kažeta životarjenje malih ljudi, ki rešujejo svoje probleme v alkoholizmu in seksualnosti, kot je zapisal Jože Šmit, in ki zato ne morejo iz svoje brezizhodnosti. Obe sta torej motivno in izpovedno podobni, v obeh je podobna zgodba in tudi način pisanja se bistveno ne razlikuje. Tako imamo torej v

knjigi Jalovost dve noveli s sodobno tematiko slovenskega kmečkega podeželja današnjih dni, noveli, ki tvorita zaokroženo celoto in dostojno predstavljata pisatelja prozaista.

V prvi noveli Poroka opisuje avtor občutke mladega učitelja na dan poroke, vzdušje pred poroko pri ženinu in njegovih domačih ter dogajanje na svatbi. Torej slika bolj osebnost glavnega junaka, njegove psihične dvome in omahovanje, pa vzdušje pri domačih. To je prvi del novele. Drugi del pa prikaže sprva zamorjeno, potem pa brueghelsko razposajeno vzdušje na poročni pojedini, ki se konča z utrujenim odhodom svatov in odhodom ženina, ki se umakne v samotno premišljevanja. Kratka novela je zanimiva zaradi obravnavane psihološke problematike podeželskega učitelja v njegovi brezizhodnosti. Svatba sama je izredno plastično predstavljena in ljudje tako živo naslikani, da se nam neizbrisno vtisnejo v spomin kot enkratni liki. Pripoved je rahlo sarkastična, morda deloma le hudomušna, vseskozi pa realistična, če že ne naturalistična. Vsekakor pa taka, da bralca prevzame in osvoji.

Druga zgodba nima tako zaokrožene vsebine, je pa obsežnejša; obravnava tehtnejše in širše probleme Slovenskih goric in njenih

prebivalcev. Pisatelj nam gotovo slika svoja osebnostna doživetja in spoznanja v krajih, ki so mu blizu in ki jih tudi dobro pozna. Predstavi nam vrsto oseb, ki vsaka po svoje doživljajo težavnost življenja, pa se z revščino ter tegobami vsaka po svoje spopadajo. Novela ima več poglavij, ki so med seboj povezana po delno ponavljajočih se osebah, deloma po avtorjevem spremljanju dogodkov, tvorijo pa pravzaprav mozaik podob s tega koščka slovenske zemlje, podob, ki niso svetle in sončne, temveč narisane v jesenskih, nemirnih barvah. Podobe, ki vstajajo pred bralcem, so življenjske, prepričljive, povsem jim verjamemo in zgodbe ljudi, ki nam jih predstavlja, nas tudi pretresejo. Pi-

satelj je rahlo očitajoč, rahlo satiričen in zasledljiv, pa vendar objektivni in stvarni prikazovalec življenja. Podoba, ki jo naslika, je prej žalostna kot razveseljiva, spominja pa na Ingoličeve haloške novele in njihovo kritiko predvojnih razmer, za katere smo mislili, da smo jih odpravili, pa se nam iz Partljičevih novel pokažejo v sodobni aktualnosti.

Noveli v knjigi Jalovost kažeta torej zrelega pisatelja, ki se spopada s sodobno kmečko problematiko slovenskega podeželja in ljudi, in ki nam s prepričljivo, realistično besedo, čeprav včasih morda z reportažnim načinom pripovedi, ustvarja literaturo, ki nas priteguje.

Jože Felc: Dobro jutro, svoboda

Morda bi najprej zapisali razveseljivo dejstvo, da založba Mladinska knjiga sorazmerno lepo skrbi za mlade ustvarjalce in da je bodisi v svoji zbirki Pota mladih, bodisi izven te zbirke dala na knjižni trg vrsto knjig z izvirnimi domačimi novitetami. Tej ugotovitvi je dokaz tudi novelistična zbirka mladega pisatelja Jožeta Felca, zbirka desetih novel, slovenski javnosti doslej neznanega pisatelja, ki se predstavlja s knjigo DOBRO JUTRO, SVOBODA. Morda bi ob nastopu mladega pisatelja želeli vsaj besedo ali dve o njem. Toda ker nam založba ni posredovala niti najosnovnejših biografskih in drugih podatkov, moramo pač pisatelja spoznati samo po njegovem delu. Tako je morda tudi najbolj prav. Pred seboj imamo torej lepo, okusno opremljeno knjigo novel mladega primorskega avtorja, ki je svoj vstop v slovensko književnost dokazal z zrelo pripovedniško ustvarjalnostjo.

Knjiga Dobro jutro, svoboda je zbirka desetih novel, ki pripovedujejo o našem povojnem času v majhni primorski vasi. Gre za avtobiografsko pričevanje otroka, ki je komajda začel obiskovati prve razrede osnovne šole, pa vendar kljub svoji mladosti doživlja veliki čas neposredno po osvoboditvi. Zato je njegovo pripovedovanje posvečeno predvsem lastnemu doživljanju življenja v osvobojeni domačiji, pa doživljanju njegovih najbližjih. Kako otroci in kako starši doživljajo tisti prešerni čas, pripoveduje v prvih novelah. Pa naj gre za doživetja v sami šoli, v domači hiši, ob odkritju spomenika padlim, na veselici ali na vasi. Potem pripoveduje o nesreči grobarja, pa o dekletu, ki jo je zapeljal mlad oficir na vojaških vajah, pa o nesrečni

Lizi, ki se ji je zaradi obglavljenja fanta med vojno omračil um. Ves čas, od zgodbe do zgodbe, smo torej priče sicer drobnim dogajanjem, ki jih po svoje doživlja otrok, ki pa nam dajo pestro podobo povojnega časa in primorskih ljudi. Podoba, ki vstaja pred nami, je kaj svojevrstna. Gre za lahko, malce ironično pripoved o zavzetostih ljudi v tistem času, pa tudi o napakah in zablodah, za originalno podobo časa z vsemi njegovimi protislovji. Časovni in vsebinski okvir kažeta že naslova prve in zadnje novele Dobro jutro, svoboda in pa Dol s Stalinom, vmes pa je, kot rečeno, dosti veselja, prešernosti, a tudi napihjenih velikih dejanj in napak, ki jih poznamo in se jih spominjamo z nasmehom na ustih. In prav tak je tudi pisatelj: z nasmehom se spominja lepih in dobrih, pa tudi nepravilnih in današnjemu gledanju tujih dogajanj, ki so prinesla dosti veselja pa tudi razočaranj. Pisatelj je torej, kot je zbirki Jožeta Felca na pot zapisal urednik Mladinske knjige, predstavil človekovo podobo povojnega časa, človekove upe in njegovo žalost, tegobe in radost malega in vsakdanjega življenja.

Pripoved Jožeta Felca je samosvoja in originalna. Je pripoved otroka, ki seveda po svoje doživlja povojno vretje in ki posamezna dogajanja tudi po svoje vrednoti. Bodisi, da se mu posamezna velika dejanja zde še veličastnejša, napake pa bolj razumljive in opravičljive. Zato je pripoved morda naivno iskrena, kot je to pri otrocih naveda, pa vendar realistično pobarvana. In če je urednik izdaje zapisal, da sta njegovo pisanje oplodila prešernost in stiska, ki sta po svoje zapela skozi njegovo pero, mu moramo dati docela prav.

Knjiga Jožeta Felca Dobro jutro, svoboda je torej knjiga o času, ki sodi že v preteklost, pa se ga vendar tako radi spominjamo. Ker je pripoved o tem času samosvoja, pa vendar tudi zrela in osvaja-

joča, prav nič aktivistična, temveč dobrohotno resnična, lahko rečemo, da imamo pred seboj zanimivo in originalno stvaritev. In mladega avtorja, ki vsaj po tej knjigi sodeč, obeta zrelo ustvarjalnost

Prejeli smo v oceno

Tomo REBOLJ: *Čudaki*. Zbirka Pota mladih. Opremil Mihajlo Soltes. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Miroslav PAHOR: *Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja*. Fotografije Jože Kološa. Opremila in tehnično uredila Dunja Furlani. Izdala Mladinska knjiga in Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran. Ljubljana 1972.

Jens KRUUSE: *Zločin v Oradouru*. Prevedel Janez Prijatelj. Opremil Matjaž Vipotnik. Založil zavod Borec. Ljubljana 1972.

Jean-François STEINER: *Treblinka*. Prevedel Marko Selan. Opremil Zdravko Vatovec. Založil zavod Borec. Ljubljana 1972.

Roman BRATNY: *Varšavski uporniki*. Iz francoščine prevedel France Šušteršič. Opremil Matjaž Vipotnik. Založil zavod Borec. Ljubljana 1972.

Življenje v naravi. Glavni urednik: Tine Orel. Sodelavci: Rupko Godec, Pavle Šegula, Blanka Druškovič, Tomaž Banovec, Peter Soklič, Ivan Kalinšek. Opremila Jelka Rijavec. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1972.

